

Stipe Pilić, prof.
OŠ „Kralj Tomislav“ Zagreb
stipe.pilic@gmail.com

Primljeno/Received: 2.9.2019.
Prihvaćeno/Accepted: 20.4.2020.
Rad ima dvije pozitivne recenzije
Pregledni rad/Review
DOI: <https://doi.org/10.47325/zj.4.4.8>

UDK 329.18-053.6(497.5)(091)

VIROVITIČKA HRVATSKA NACIONALNA OMLADINA IZMEĐU DVA SVJETSKA RATA DO PRISTUPA USTAŠKOJ MLADEŽI 1941. GODINE

Sažetak: Rad se bavi nastankom hrvatske omladine u Virovitici 1920-ih godina, daljnjim razvojem tih godina, revolucionarnim djelovanjem po uspostavi šestosiječanjske diktature i sudbinama pojedinaca kroz individualne terorističke akcije. Poslije kratkotrajnog gotovo prestanka rada omladine u zemlji, njen se rad prvo pojačava kroz djelovanje u nelegalnim poluvojnim i paravojnim postrojbama Hrvatske seljačke i građanske zaštite. Nastankom Banovine Hrvatske (BH) osniva se Hrvatski Junak, najmasovnija organizacija hrvatske nacionalne omladine od 7. do 21. godine koja je pod utjecajem i vodstvom Hrvatske seljačke stranke (HSS). Nastankom Nezavisne Države Hrvatske (NDH) Hrvatski Junak u kratkom vremenu, do rujna 1941. kompletno prilazi ustaškoj mladeži. Nova država u ustašku mladež nastoji okupiti cjelokupnu mladež od 7. do 21. godinu, što će joj administrativno i poći za rukom. U svim razdobljima omladina je predstavljala borbene dijelove stranaka ili države i najčešće bila svojevrsna paramilitarna, poluvojna organizacija.

Ključne riječi: omladina, Hrvatska nacionalna omladina, Hrvatska pravaška republikanska omladina, Hrvatski Junak, ustaška mladež

Uvod

U hrvatskoj i jugoslavenskoj historiografiji malo je radova u kojima se uopće obrađuje omladina, njena uloga i političko djelovanje između dva svjetska rata. U razdoblju komuni-

stičke Jugoslavije izdvaja se rad u tri knjige Voje Rajčevića koji se, naravno, primarno bavi komunističkom omladinom, ali u kojem je autor za to vrijeme solidno obradio i druge tadašnje omladinske grupacije u Hrvatskoj.⁴³⁰ Do sada je mali broj hrvatskih povjesničara koji se bavio tom problematikom. Među njima izdvajaju se radovi Željka Karaule koji su u tom pogledu dobar predložak za buduća temeljitija istraživanja lokalno i šire različitih hrvatskih omladinskih grupacija.⁴³¹ On je jedini do sada obradio omladinu na jednom užem području, Hrvatsku nacionalnu omladinu (HANA O) u Vukovaru⁴³² i Zagrebu.⁴³³ Na koncu Karaula je svoje radove o HANA O-u uobličio u knjigu kojom je ukazao na značenje te organizacije sredinom 20-ih godina 20. st., ali i ukazao na potrebu daljnjih istraživanja omladinskih organizacija u međuratnom periodu.⁴³⁴ Njegovi su radovi po svoj prilici bili poticaj i za rad o HANA O-u u Bosni i Hercegovini (BiH).⁴³⁵ Istraživanje omladine u vremenski duljem okviru, kao i drugih omladinskih organizacija, osim HANA O-a i SKOJ-a (Karaula i Rajčević), malo se istraživalo kao omladine u drugim, manjim sredinama i gradovima. Djelomično se djelovanje i rad omladine može naći u radovima o njenu bijegu iz zemlje i uglavnom priključivanju ustaškoj organizaciji, posebno u najbliži logor Janka puszta u Mađarskoj. O tome su u posljednje vrije-

⁴³⁰ Vojo, RAJČEVIĆ, *Revolucionarni omladinski pokret u Hrvatskoj 1919.–1928., knj. 1.*, Zagreb: Centar društvenih djelatnosti Saveza socijalističke omladine Hrvatske, 1979., Rad Voje Rajčevića čine tri knjige. Druga knjiga istog autora je: *Revolucionarni omladinski pokret u Hrvatskoj 1929-1941.*, Zagreb: Centar društvenih djelatnosti Saveza socijalističke omladine Hrvatske, 1980., dok se treća knjiga odnosi na vrijeme poslije 1941., što nije predmet ovoga rada.

⁴³¹ Željko, KARAULA, Hrvatska nacionalna omladina – (HANA O): prilog proučavanju djelovanja i rada hrvatskih omladinskih organizacija u Kraljevini SHS, *Historijski zbornik, br. 2.*, 2008., 289-322.; <https://hrcak.srce.hr/43719>. (21. 6. 2019.); Croatian National Youth – (HANA O): contribution to the study of the activity and work of Croatian youth organizations in the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes, *Slovo*, (London), Vol. 20, br. 1, 2008, 33-47.; https://www.academia.edu/2801473/Croatian_National_Youth_HANA_O_contribution_to_the_study_of_the_activity_and_work_of_croatian_youth_organizations_in_the_Kingdom_of_Serbs_Croats_and_Slovenes. (21. 6. 2019.)

⁴³² Željko, KARAULA, Gvozd – list Hrvatske nacionalne omladine iz Vukovara : prilog poznavanju tiska i ideologije Hrvatske nacionalne omladine u Slavoniji i Srijemu, *Scrinia Slavonica, sv. 8.* 2008., 241-265; <https://hrcak.srce.hr/43719> (21. 6. 2019.).

⁴³³ Isti, Zagrebačka organizacija Hanao, *Hrvatska revija (obnovljeni tečaj)*, br. 2, 2008, 108-115.

⁴³⁴ Željko, KARAULA, HANA O: *Hrvatska nacionalna omladina: teroristička organizacija mladih u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca: 1921 – 1925.*, Naklada Breza, Zagreb, 2011. (dalje: KARAULA, HANA O)

⁴³⁵ Salkan, UŽIČANIN, Adnan, VELAGIĆ, Djelatnost Hrvatske nacionalne omladine na području Bosne i Hercegovine u vrijeme Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, *Arhivska praksa* 15, 531-559.; <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=428811> (21. 6. 2019.).

me ponešto istraživali i pisali Vladimir Šadek⁴³⁶ i Željko Krušelj,⁴³⁷ No njihova se istraživanja većim dijelom bave bijegom omladinaca s područja Koprivnice, a iako nije daleko, do sada nije zabilježen veći broj omladinaca ili grupa s virovitičkog područja u tom logoru. Osim Singera, koji je tamo kratko boravio i ostavio slab trag. I inače, iako je Hrvatska pravaška republikanska omladina (HPRO) bila jedna od najjačih i najaktivnijih omladinskih grupacija, osim Singera nema drugih omladinaca koji su emigrirali i pobjegli iz zemlje i priključili se ustaškom pokretu. Tako se i u Virovitici do sada nije spominjala nikakva omladina niti bilo kakva njena djelatnost. Baveći se Vladom Singerom, Židovom iz Virovitice, pripadnikom Hrvatske pravaške republikanske (revolucionarne) omladine (HPRO), naišao sam na dosta podataka o radu i djelovanju omladine u Virovitici i njenoj okolici. Ovaj rad većim se dijelom oslanja na ta istraživanja, s još nekim činjenicama koje su ipak još početne u tom pogledu.⁴³⁸ Izvora za to područje je prilično malo, kao i tiskovina pa se istraživači većinom moraju osloniti na razna policijska izvješća. Druge literature osim već navedene gotovo nema, pa je ovo „čist“ teren gdje je potrebno još puno raditi na izvorima. Nadam se da će rad ukazati na pravce daljnjih istraživanja i biti poticaj za temeljitiji pristup, jer je omladina i te kako važna za kasnija politička i društvena zbivanja, kao i za bolje razumijevanje današnje situacije i vremena.

1. VIROVITIČKA OMLADINA U KRALJEVINI SRBA, HRVATA I SLOVENACA – (SHS) OD HRVATSKE NACIONALNE OMLADINE (HANA O) DO HRVATSKE PRAVAŠKE REPUBLIKANSKE OMLADINE (HPRO)

1.1. Nastanak Hrvatske narodne (nacionalne) omladine – HANA O

Od nastanka Kraljevine SHS i razvoja političkih stranaka i višestranačkog političkog života nastaju i različite omladinske organizacije kao mlada udarna i bojovna snaga i potpora strankama, izvan legalnih državnih struktura i paravojnih obilježja. Omladinske organizacije, koje se uglavnom predstavljaju samostalnim zapravo su pod kišobranom različitih stranaka,

⁴³⁶ Vladimir ŠADEK: Logor Janka-puszta i razvoj ustaške organizacije u Podravini do 1934., *Podravina* vol.11., br. 21., 2012., 47-56; Isti: Politički prebjeci na području koprivničke i đurđevačke Podravine u vrijeme monarhističke Jugoslavije, *Podravski zbornik* 38., Koprivnica – Muzej grada Koprivnica, 2012., 76-83.; Isti, *Ustaše i Janka-puszta Prilozi o djelovanju logora Janka-puszta i razvoju ustaškomobranskog pokreta u Podravini za vrijeme monarhističke Jugoslavije*, Molve-Društvo za povjesnicu i starine Molve, 2012.

⁴³⁷ Željko KRUŠELJ, *U žrvnju državnog terora i ustaškog terorizma Politička zbivanja u koprivničkoj Podravini od objave šestosiječanjske diktature do sloma Kraljevine SHS, Građa za povijest Koprivnice 1929.-1941.*, knj. 2., Koprivnica-Hrvatski zemljopis naklada Dr. Feletar-Koprivnica, 2001.

⁴³⁸ Ovaj rad je prerađeni dio iz tog istraživanja koji bi trebao izaći kao knjiga o Vladi Singeru.

prati ih stvaranje sličnih organizacija među studentima u tadašnjim sveučilišnim središtima Ljubljani, Beogradu i Zagrebu. Gotovo sve nose nacionalno nazivlje i odraz su idejnih i političkih kretanja u državi i uključivanja omladine u njih. Od poznatijih omladinskih organizacija iz 1920-ih godina treba spomenuti prvu i najstariju *Jugoslavensku nacionalnu omladinu* (JNO) koja se poslije Prvoga svjetskog rata preimenovala u *Organizaciju jugoslavenskih nacionalista* (ORJUNA), *Srpsku nacionalnu omladinu* (SRNAO), *Slovensku nacionalnu omladinu* (SLO-NAO), *Muslimansku nacionalnu omladinu* (MUNAO), *Organizaciju bunjevačkih nacionalista* (ORBUNA), *Savez komunističke omladine Jugoslavije* (SKOJ) i *Hrvatsku narodnu (nacionalnu) omladinu* (HANA O) koju čini akademski dio nastao u Zagrebu 1921. i druga grana nastala 1922. u Vukovaru.⁴³⁹ Isti autor ističe kako to nisu dokumentarno potkrepljivi nazivi, ali budući da su do sada u hrvatskoj historiografiji općeprihvatljivi, njih je kao takve odlučio koristiti.⁴⁴⁰ Osim tih organizacija, vladajući režim Kraljevine SHS koristi i *jugoslavenski Sokol* i *četničke organizacije* u borbi protiv svojih neistomišljenika. Za to vrijeme na hrvatskoj strani do njegove zabrane 1929. djeluje obnovljeni *Hrvatski Sokol*.⁴⁴¹

Kako je od sredine 1920. godine KPJ zabranjena, od tada se režimski pritisak prebacio na hrvatske nacionalne političke stranke i njihove omladinske organizacije. Vlast je tolerantna prema prorežimskim političkim i omladinskim organizacijama, a prema oporbenim nastupaju represivno, nasilno, čak i razbojnički, osobito prema hrvatski orijentiranim pojedincima ili grupama u cilju sprečavanja njihova političkog djelovanja i uvjerenja. Tako se u jesen 1921.⁴⁴²

⁴³⁹ KARAULA, HANA O, 12, 14-15.

⁴⁴⁰ KARAULA, HANA O, 9., bilj. 1. Karaula ističe kako je izvorni naziv bio jednostavno Hrvatska omladina – H.O., ali je u historiografiji prevladao pojam Hrvatska nacionalna omladina – HANA O, iako tog pojma nema u izvornim dokumentima. Naime, umjesto pojma *nacionalna* koristio se pojam *narodna* omladina.

⁴⁴¹ Hrvatski Sokol osnovan je 27. prosinca 1874. u Zagrebu, a prvi vođa i učitelj bio je Friedrich Miroslav Singer, rođen u Beču. Vrlo brzo se organizirao po župama diljem Hrvatske, a uoči Prvoga svjetskoga rata sudjeluje na raznim sokolskim sportskim svjetskim natjecanjima. Zbog lošeg položaja u Sokolskom savezu Kraljevine SHS, osnovanom 1919., Hrvati su 28. 5. 1922. obnovili rad Hrvatskog sokolskog saveza i djelovali samostalno do zabrane 15. prosinca 1929. kada je likvidiran, a dio članova pristupio Sokolskom savezu Kraljevine Jugoslavije. Vidi: <http://proleksis.lzmk.hr/27224/>; <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=57005>, (13. 4. 2018.).

⁴⁴² U izvornom novinskom članku navodi se 1922. god., ali moguće je da se radi o pogrešci u pisanju ili slabom vremenskom sjećanju i određivanju. Prema daljnjem tekstu čini se da je tada (u jesen 1922.) izvedena prva akcija H.O. protiv ORJUNA-e. Vidi: *Kalendar „Pravaš“ za 1928.*, HRANILOVIĆ Stanko, tekst: Naša uzdanica – Pravaška omladina. Historijat njezina osnutka: Istup iz Hrvatske omladine. Osnutak i razvoj pravaške omladinske organizacije, knj. IV. urednik Fran Arbes, Zagreb – Uprava Hrvatskog prava, 1928., 51. (dalje: HRANILOVIĆ, S.). Stanko Hranilović, rođen je 12. siječnja 1906. u Zagrebu, sin Marka i Milke, rođene Brozović, rkt., neoženjen, bio je student, a potom novinar lista „*Hrvatsko Pravo*“ u Zagrebu. Pučku školu je pohađao u Zagrebu, a tri godine poslije pohađa kadetsku školu u Madžarskoj u mjestu Koeszig na preporuku oca Marka. Poslije raspada

u prostorijama Hrvatske zajednice (HZ) u Petrinjskoj došlo do zaključka da i tadašnja koalicija Hrvatske stranke prava (HSP), Hrvatske republikanske seljačke stranke (HRSS) i Hrvatske zajednice (HZ) okupljena pod nazivom *Hrvatskog bloka* (I. HB) osnuje svoju omladinu s udarnim borbenim grupama spremnim za moguće sukobe i borbe. Od nekolicine okupljenih te večeri stvorila se prva grupa i odmah ušla u sukob s tada najjačom, najborbenijom i najopasnijom ORJUNA-om. U sukobu su prošli lošije, ali su od tada orjunaši morali imati i njih u vidokrugu i sve su rjeđe napadali istaknute i aktivne hrvatske političare i građanstvo.⁴⁴³

Već u proljeće 1921. pravaško krilo hrvatskih sveučilištaraca osniva sveučilišni i srednjoškolski omladinski klub *Kvaternik* koji će u daljnjem periodu biti lučonoša i branik starčevićanske pravaške hrvatske državotvorne ideje među sveučilišnom i srednjoškolskom omladinom.⁴⁴⁴ A u drugoj polovici 1921. dolazi do svečane ekshumacije i prijenosa zemnih ostataka Eugena Kvaternika i njegovih suboraca iz do tada malo poznatog groba na Kordunu kod Slunja u zagrebačku katedralu,⁴⁴⁵ što je usklađeno s djelovanjem zagrebačkih pravaških sveučilištaraca. Sve je to povezano s razvojem kulta Eugena Kvaternika i kulta žrtve.

Austro-Ugarske, ostaje neko vrijeme u Mariboru. Vraća se u Zagreb, gdje upisuje gimnaziju. Poslije smrti oca (1923. god.), majka Milka preuzela je brigu za školovanje svoje troje djece. Već s 18 godina postaje član HSP i aktivno sudjelovao u radu sa sjedištem na Kaptolu 4, a ubrzo mu se priključio i mlađi Marko. Obitelj Hranilović stanovala je u Vlačkoj ulici, odmah do kuće Mile Budaka, koji im je pomagao. Već 1927. izdaje „*Zoru*“, list koji je bio tiskan dijelom na hrvatskom, a dijelom na njemačkom jeziku kojem su izišla četiri broja. Prema navodima sestre Marije on već tada sudjeluje u organiziranju ilegalnih akcija HPRO. On 13. svibnja 1928. odlazi u emigraciju, prvo u Beč, gdje je tajnik Gustav Perčec i kod kojega je i stanovao. Odlazak u Beč, a odatle u Ameriku dogovoren je s dr. Antom Pavelićem zbog rada s iseljeništvom. Početkom kolovoza 1928. odlazi u Ameriku, gdje ostaje do 1930. kada se vraća u Austriju, a potom odlazi u Italiju, gdje je bio osoba za vezu s talijanskim redarstvom i za primanje hrvatskih emigranata. Bio je i tajnik poglavnika Ante Pavelića, zbog čega se često morao kretati između Mađarske i Italije. Odlazi u Italiju 1930. i živi na jugu u gradiću Chieti, pod imenom Paulo (*Paolo*) Rilli. Nakon atentata na kralja Aleksandra 1934. uhićen je, te je nekoliko mjeseci u zatvoru. U Hrvatsku se vraća 15. 5. 1941. Poslije određenog vremena napušta državnu službu i u Jurišićevoj ulici otvara knjižaru, koju drži sve do kraja rata. Cijelo vrijeme tijekom rata živi s Anđelinom Kopčinović, kćeri istaknutog pravaša, Stjepana Kopčinovića. Na kraju rata je uhićen i odveden u logor na Kanalu gdje mu se gubi svaki trag, te je vjerojatno likvidiran. Vidi: Hrvatski državni arhiv (HR-HDA), fond 891, RKPS, Spisak hrvatskih političkih emigranata-ustaša, kut. 71, 30; https://www.tomislavjonjic.iz.hr/IV_hranilovic.html, pregledano 2. 8. 2019.; <http://uskok-sosice.hr/u-spomen-na-stanka-hranilovic/>, (22. 8. 2019.)

⁴⁴³ HRANILOVIĆ, S., 52.

⁴⁴⁴ Mijo BZIK, *Ustaška borba od prvi dana ustaškog rada do poglavnikova odlaska u emigraciju – počeci i bit ustaškog pokreta* (dalje: BZIK), Zagreb: Državni izvještajni i promičbeni ured, Tisak Hrvatskog državnog tiskarskog zavoda, 1942., 68.; Stanislav, POLONIJO, *Ustaštvo – apoteoza Rakovice, Zbornik hrvatskih sveučilištaraca*, Zagreb: Naklada Matice hrvatske, 1942., 237.

⁴⁴⁵ HR-HDA, fond 685, Braća Hrvatskog zmaja, kut.53.; <http://www.rakovica.net/index.php/rakovicka-buna>, (24. 5. 2019.).

Za nastanak HANAO-a dijelom ima veliko značenje i razočaranje hrvatske sveučilišne omladine i studenata do tada okupljenih u Jugoslavenskoj demokratsko omladinskoj ligi (JDOL). Oni su bili razočarani političkim procesima unitarizacije i centralizacije u novostvorenoj državi, ali i potrebom „koncentracije Hrvata“.⁴⁴⁶ HANAO je, dakle, nastala u proljeće 1921. u trenutku nastanka Prvog Hrvatskog bloka (dalje: I. HB) kao njegova snaga za pokazivanje sile sličnim prosrpskim i projugoslavenskim stranačkim i režimskim omladinskim organizacijama. Hranilović ističe česte sukobe s članovima ORJUNA-e od nastanka HANAO-a do prestanka njena rada. Iako se u pravilima HANAO-a isticalo da je to izvanstranačka hrvatska organizacija, ali sve stranke, pogotovo HSP nisu za to marile, nego su omladince nastojale uključiti kao članove svoje stranke. No predstavnici svih političkih stranaka borili su se uključivati omladince i u svoje stranačke redove ili ih svojatati, pa je to činila i HSP. U tome se osobito isticao Gabrijel Kruhak koji je omladince uključivao i u *Građanski klub HSP-a*, a odatle u redovito članstvo HSP-a, politizirajući ih i aktivirajući na razne funkcije stranke.⁴⁴⁷

Poslije raspada I. HB počeo je i razlaz HANAO-a. Jedan dio omladinaca ostao je vezan uz HRSS i Hrvatsku Zajednicu, a drugi se priključio HSP-u. Raspad HANAO-a, prema suvremeniku Stanku Hraniloviću, počeo je još ranije kada su 1923. iz HANAO-a istupile organizacije *prve družbe* (Gornji Grad), *pete* (Vlaška) i *četnaeste družbe*,⁴⁴⁸ što je prema njemu bilo gotovo polovica HANAO-a. I Karaula u svojoj knjizi ističe „udaljavanje“ HRSS i HANAO poslije 1923.⁴⁴⁹ Taj raskol u HANAO-u počeo je poslije jedne zabave omladine kod Zebića kada su punu zaradu od 5 000 kruna zadržali pravaški omladinci Hranilović i Izidor Vidak. Zato su bili izbačeni iz HANAO-a, a za njima su pošli ostali pravaški omladinci pa je tako došlo do potpunog raskola omladine i nastanka posebne pravaške omladine.⁴⁵⁰ Iz svega se može zaključiti da je proces raspadanja HANAO-a i njegovog pristupanja HSP-u bio posljedica sličnih ili istih idejno-političkih pogleda, strategije i taktike. Taj proces razlaza tekao je na dva prostora: prvi su unutarnji sukobi i razlike u strategiji i taktici djelovanja, a drugi idejni i politički odnosi među hrvatskim političkim strankama vezanim uz HANAO (osobito HRSS/HSS).

Već godinu dana poslije, 1924. uz pomoć Gustava Perčeca pravaški omladinci osnivaju pjevački zbor i daju mu ime „*Starčević*“. Zbor je sudjelovao na brojnim proslavama i kome-moracijama događaja i velikana hrvatske prošlosti, a vrhunac nastupa bio je u Glazbenom

⁴⁴⁶ KARAULA, *HANAO*, 30.

⁴⁴⁷ HRANILOVIĆ, 53-54. Hranilović ovdje naglašava kako su omladinci okupljeni oko Hrvatskog bloka pripadali *Hrvatskoj omladini*, a da je Hrvatska nacionalna omladina bila samo u Vukovaru.

⁴⁴⁸ Družba su bili ogranci omladine prema dijelovima grada.

⁴⁴⁹ KARAULA, *HANAO*, 214.

⁴⁵⁰ HRANILOVIĆ, 54, KARAULA, *HANAO*, 214. Hranilović navodi kao razloge i ulazak režimskih agenata i agenata ORJUNA-e u članstvo te zbog toga propadanje brojnih akcija HANAO-a.

zavodu 7. ožujka 1925. Nedugo iza toga osnovan je i tamburaški zbor *Starčević*.⁴⁵¹ Poslije ulaska HSS-a u vladu Kraljevine SHS 1925. dolazi do konačnog razlaza HANAO-a s HSS-om i gubitka oslonca njene financijske pomoći, te se HANAO osamostaljuje i sve više surađuje s HSP-om, HZ-om i Hrvatskom federalističkom seljačkom strankom (HFSS).⁴⁵²

Na sastanku održanom u siječnju 1926. u Zagrebu odlučeno je osnovati hrvatsku pravašku republikansku omladinu, a uskoro je izašlo prvo glasilo sveučilištaraca pod nazivom *Kvaternik*⁴⁵³, a tek u studenom i glasilo HPRO-a *Starčević*, što je osnivački odbor u siječnju naveo kao jedan od svojih glavnih zadataka. No uskoro se potom osniva glasilo *Starčević* čiji će prvi broj izaći u studenome 1926.⁴⁵⁴ I Singer je, prema sjećanjima većine sudionika, sudjelovao na tom sastanku, kao i u izradi prvog broja glasila *Starčević*. U svibnju 1927. u Zagrebu je u Vlačkoj osnovana Hrvatska pravaška radnička omladina, nova i posebna grana te omladine. Uskoro joj se priključila pravaška radnička omladina iz Maksimirske, potom radnička omladina iz Nove ceste s Bočkajem i iz Peščenice sa Školnikom na čelu. Među pravaškim omladinskim organizacijama izvan Zagreba Hranilović po aktivnosti izdvaja one u Novoj Gradiški i Virovitici, gdje osim muške omladinske loze postoji i *ženska loza*.⁴⁵⁵ Svima njima osnovno je obilježje isticanje važnosti samostalne hrvatske države za hrvatski narod.

1.2. Hrvatska pravaška republikanska omladina (HPRO) u Virovitici od nastanka do zabrane djelovanja

Radi se o nacionalnoj omladini koja je isticala hrvatsko nacionalno bivstvo, oslonjena na program i tradiciju HSP-a i republikanstva kao oblik državnog uređenja, suprotan tada vladajućoj monarhiji. U republikanstvu je bila sadržana i ideja revolucije, nasilnoga puta ostvarenja samostalne i nezavisne hrvatske države kao najvišeg cilja ostvarenja hrvatske nacije. U Viro-

⁴⁵¹ HRANILOVIĆ, 56.

⁴⁵² KARLAULA, HANAO, 214-223. U Kraljevini SHS od 1919. do 1929. *frankovci se zovu Hrvatska stranka prava (HSP)*.

⁴⁵³ Glasilo *Kvaternik* izišlo je samo u jednom broju 5. lipnja 1926. U impresumu na naslovnoj stranici navodi se da je to: „*kulturno-političko literarni mjesečnik hrvatskih sveučilištaraca*“. Taj jedini izišli broj tiskan je na 24 stranice, a središnjica uredništva bila je u Tkalčičevoj ulici 47. U tome broju glasila potpisuju svoje priloge: Fran Milobar, Mile Budak i Branimir Jelić. Na posljednjoj stranici najavljen je sljedeći broj za 1. rujna 1926., ali se on nije nikada pojavio, da bi u studenom počeo izlaziti *Starčević*.

⁴⁵⁴ HRANILOVIĆ, 56. Osnivačkom institucionalnom sastanku Hrvatske pravaške republikanske omladine u Zagrebu nazočili su: R. Ivanković, Mato Soldin, Vanek Javor, Kralj i Stanko Hranilović.

⁴⁵⁵ HRANILOVIĆ, 56-57.

vitici je Oskar Singer⁴⁵⁶ dulje vrijeme bio na čelu velike župe HANAO-a i tajnik HSP-a,⁴⁵⁷ što govori da je tamošnja HANAO od početka bila pod pravaškom vlasti i organizacijom. On je u to vrijeme od radikalsko-demokratskih režimskih vlasti u Virovitici označen kao frankovac i osoba koja je navodno s komunistima, protivna Kraljevini SHS. On je taj koji navodno samo čeka povoljan trenutak za oružani napad na vlast.⁴⁵⁸

Tadašnji urednik *Virovitičanina*, Josip Begović-*graditelj*, prijavljuje 31. siječnja 1923. kraljevskom komesaru granične policije dugogodišnjeg urednika konkurentskog lista Virovitičanina Ivana Dobravca Plevnika kao organizatora tajnog protudržavnog udruženja od 44 čovjeka koji navodno u to društvo uključuje i Nijemce, Židove i Mađare i uz pomoć Mađarske radi na buni protiv Kraljevine SHS. Kako bi bio što jači, u redove te organizacije novači i komuniste. Na popisu članova udruženja su njihova imena, zanimanje i članstvo. Najveća većina su frankovci, a znatna manjina su komunisti. Na čelnom mjestu popisa je trgovački pomoćnik Oskar Singer kao „vodja nove tajne hanačke organizacije“.⁴⁵⁹ U svojim novinama *Virovitičanin* Oskara će iz suprotnog radikalskog tabora Josip Begović-*graditelj* nazvati „tancmajsterom i plesačom“, čime ga je okarakterizirao kao nepouzdana, prevrtljiva čovjeka sklona mijenjanju strana radi vlastitih probitaka.⁴⁶⁰

⁴⁵⁶ Oskar Singer, rođio se 10. kolovoza 1900. u Virovitici, kao sin Jakoba Juliusa i Olge, rođene Herenheiser. Zbog prerane smrti oca bio je primoran pomagati majci pri radu u gostionici. Budući da je gostionica bila i okupljalište članova HSP-a, Singer se brzo uključuje u rad te stranke, a već 1923. član je HSP-a i predsjednik tamošnjeg ogranka HANAO-a. Godine 1927. zaručuje se s Fanikom Polak s kojom u tom statusu ostaje do njihova stradanja tijekom Drugog svjetskog rata. Od tada se bavi špedicijom i preprodajom robe, uglavnom piva, mineralne i soda-vode. Tijekom 1937. bio je i članom Gradskog vijeća, ali potom polako nestaje s javne scene. Pouzdano je da je do polovice 1942. živio u kući u Radićevoj 33 koju je kupio početkom 1930-ih. Vidi: HR-HDA, fond 1448, Zbirka mikrofilmova matičnih knjiga i popisa obitelji, ms M-1605, matična knjiga vjenčanih rabinata Virovitica 1881.–1940., str. 16./1899., redni broj 6. HR-HDA, fond 306., Zemaljka komisija za ratne zločine (ZKRZ), kut. 11.; *Virovitičan* od 1922. do 1941.; KARAULA, HANAO, 59; Ivica, MIŠKULIN, Politički odnosi u Virovitici 1922-1923., *Scrinia Slavonica*, 6., 306-307., 324. (dalje: MIŠKULIN)

⁴⁵⁷ KARAULA, HANAO, 59; MIŠKULIN, 306-307.

⁴⁵⁸ MIŠKULIN, 324, bilj. 70.; HRANILOVIĆ, 52.

⁴⁵⁹ HR-HDA, fond 1364, Grupa XXI, Politička situacija, inv. br. 720, kut. 9. Uz Begovića prijavu potpisuje i Mita Šimić. Iako se radi o tadašnjim političkim borbama, Begović kao dio vlasti i urednik lista *Virovitičanin* radikalsko-demokratske vlasti pokušava pridobiti na svoju stranu građanstvo Virovitice. Begović se potpisuje kao „gradski podnarednik i posjednik“.

⁴⁶⁰ *Virovitičanin*, br. 41, god. II, 12. listopada 1924., 2. Begović ironizira i podruguje se Oskaru Singeru i njegovu poslu koji radi, ali i političkom opcijom u kojoj jeste i koju zastupa. *Virovitičanin* je tjedno glasilo „slobodnog i nezavisnog građanstva u Virovitici“ kojem je prvi broj izišao 6. siječnja 1923. Odgovorni mu je urednik cijelo vrijeme bio Josip Begović-*graditelj* (otac atentatora). Bio je tadašnji provaldin list, nasuprot *Virovitičanu*. Novine od 11. siječnja 1925. izlaze kao „organ Narodne

Poštarina plaćena u gotovom.

HRVATSKI TJEDNIK

POSVEĆUJE OVAJ SPOMEN-BROJ
KAO SPOMEN-CVIJETAK U VIJENAC JUNAČKE I MUČENIČKE SLAVE
HRVATSKOM USTAŠI I MUČENIKU
JOSIPU BEGOVIĆU
NA DAN SEDME OBLJETNICE NJEGOVE JUNAČKE I MUČENIČKE SMRTI
U BEOGRADU 12. SVIBNJA 1934.
KAO SVEČANI-IZRAZ POŠTOVANJA I-PIJETETA
KOJI PREMA SVOME VRIJEDNOMU-SINU OSJEĆA
ZAVIČAJNI MU GRAD VIROVITICA
PRINOSEĆI TAKO-UJEDNO-SVOJ UDIO-U POČASTI I-SLAVI, KOJU SVIMA
ŽRTVAMA HRVATSKE BORBE ZA SLOBODU I NEZAVISNU DRŽAVU HRVATSKU
ISKAZUJE
ZAHVALNA I SLOBODNA DOMOVINA HRVATSKA.

USTAŠA

SPIJEVAO JOSIP BEGOVIĆ, HRVATSKI SVEUČILIŠTARAC,
U BEOGRADU U MJESECU SVIBNJU LJETA GOSPODNJEGA 1934. SAZNAVŠI ZA SVOJU SMRTNU OSUDU, PRED SVOJE SNAKNUĆE.

ŠTRIK SE NJIŠE, VJETAR LETI,
VIJE GA UZ STUP . . .
MLAD USTAŠA SAD ĆE MRIJETI,
DATI ŽIVOT SKUP.

ON JE SPREMAN ŽIVOT DATI
ZA HRVATSKI DOM,
I TIRANU NA PUT STATI —
DUŠMANINU SVOM!

NITI ŠTREPI, NIT SE PLAŠI,
HRABRO ĆEKA SMRT!
OSVETIT ĆE NJEG' USTAŠI:
DUŠMANA ĆE ŠTRTI!

USTAŠI JE ŠTRIK NA SLAVU,
SLOBODE SIMBOL,
PONOSITO DIŽE GLAVU
NE ZNA, ŠTO JE BOŠ!

KRVNIK VEĆ SE ŠTRIKA MAŠI
MEĆE PETLJU SAD!
AL USTAŠU SMRT NE STRAŠI,
NIT GA MORI JAD!

NEKA RUBI RUSU GLAVU
SINU HRVATSKOM!
ON ĆE GINUT SAD NA SLAVU!
MILOM RODU SVOM!

ZADNJU SVOJU PJESMU VIJE
RODU HRVATSKOM,
NJOM POGADA KRVOPIJE,
KO IZ NEBA GROM!

ZBOGOM, MILA DOMOVINO,
I HRVATSKI ROD
ZA TE SIN JE POGINUO,
NEKJTE ČUVA BOG!!!

Naslovnica Hrvatskog tjednika s Josipom Begovićem (Wikimedia Commons)

Opravdano je sumnjati u veliku suradnju pravaša i komunista u to vrijeme, ali ovdje ipak treba biti oprezan, jer su na području Virovitice HSP i HPRO doista i surađivali s komunistima u lokalnoj vlasti.⁴⁶¹ No tu suradnju s obje strane treba promatrati kao taktički dio borbe za vlast i utjecaj u biračkom tijelu i javnosti. Politički razlazi koalicija hrvatskih političkih stranaka stvarali su određenu konfuziju i nemir. Posebno teško je te trenutke doživljavala omladina. Zato se već u svibnju 1924. u *Virovitičanu* objavljuje članak znakovita naziva: „*Hrvati na okup*“, kojim se poziva sve hrvatske političke stranke na još čvršće ujedinjavanje.⁴⁶² Nije isključeno da je ovaj naslov i krilatica kasnije inverzijom preuzet za naziv srpskog pokreta krajem 1930-ih godina 20. st.: „*Srbi na okup*“. No podrijetlo nastanka krilatice i pokreta nije isto. Dok geslo *Hrvati na okup* nastaje u bazi HSP-a i HPRO-a u Virovitici, geslo *Srbi na okup*, kako se zna, nastaje prvo u okrilju zagrebačke policije početkom 1930-ih godina, da bi krajem 1930-ih godina tog stoljeća djelovao kao jedan od velikosrpskih nacionalističkih pokreta suprotstavljenih knezu Pavlu, Cvetkoviću i Mačeku, Banovini Hrvatskoj, a istinski je potpomognut državnim intelektualnim, vojnim i policijskim aparatom Kraljevine Jugoslavije.

Prvi broj *Starčevića* izlazi u studenom 1926., dva mjeseca poslije dolaska Vladimira Singera u Zagreb, ali on već tada sa Stankom Čagljevićem drži predavanje u „svojoj utvrđi“ – *Virovitičkoj pravaškoj republikanskoj omladini* (VPRO). Dok Čagljević ima predavanje o *Kvaterniku* (*Eugenu*), dotle je Singer imao dvije teme: jednu o *političkoj situaciji u zemlji* i drugu o *radu zagrebačke omladine*.⁴⁶³ S obzirom na to da mu je tema tadašnja politička situacija, iako je bio još dosta mlad, sigurno je već tada ideološki visoko kotirao među pravaškom omladinskom političkom grupacijom. Ako govori o organizaciji pravaške omladine u Zagrebu, znači da je dobro zna, da se bavi organizacijskim poslovima i da mu je jedan od ciljeva napraviti sličnu, ako ne i bolju organizaciju na području Virovitice.

U drugom broju *Starčevića* izašlog za Božić 1926. uvodnik daje tadašnji visoki funkcioner HSP-a dr. Ante Pavelić. U dijelu glasila u kojem se daju izvješća o radu organizacija HPRO-a

Radikalne stranke“, ali je već prestao izlaziti 15. veljače 1925. jer su vlasti „prešle“ u stariji *Virovitičan*, koji od tada postaje *radikalno* glasilo, odnosno glasilo vladajućih u gradu.

⁴⁶¹ *Virovitičan*, god. XXX., br. 4, Virovitica, dne 22. januara 1928, 1-2, članak s naslovom: „*Velika pobjeda Narodne radikalne stranke*“. U analizi posljednjih državnih i gradskih izbora koalicija federalista, pravaša i komunista navodi se kao jedan od najvećih gubitnika.

⁴⁶² *Virovitičan*, br. 20, god. XXVI., 11. svibnja 1924, 1, članak s naslovom „*Hrvati na okup*“.

⁴⁶³ *Starčević*, glasilo HPRO, Zagreb, mjeseca studenoga 1926., Godina I, br. 1., 2. Glasilo izlazi povremeno, a dopisi se šalju glavnom uredniku Stanku Hraniloviću, Vlaška 46, Zagreb, koji je ujedno i tajnik HPRO-a. Novac i pretplata na list šalje se na adresu uprave lista Peščenica I., br. 26., I. kat u Zagrebu. U desnom gornjem kutu glasila je fotografija dr. Ante Starčevića, a ispod su njegovi gesla „*Bog i Hrvati*“ i „*Hrvatska Hrvatom*“. Izlazio je na 4 stranice velikog novinskog formata. Među ostalim suradnicima koji su svoje tekstove u glasilo potpisivali su dr. Ante Pavelić, Eugen *Dido* Kvaternik, Stjepan Buć, Mijo Bzik i Stanko Čagljević.

na lokalnoj razini, saznaje se da je VPRO u međuvremenu održala glavnu godišnju skupštinu i ušla u petu godinu svoga djelovanja, što znači da postoji još od 1922. i da je jedna od prvih osnovanih u Hrvatskoj, te da je to veza s djelovanjem Oskara Singera. Na skupštini je odlučeno da se krene u stvaranje organizacija HPRO-a u okolici Virovitice.⁴⁶⁴

Dva mjeseca poslije odluke o stvaranju novih lokalnih omladinskih pravaških organizacija, VPRO izvješćuje da su na području kotara Virovitica osnovane četiri nove organizacije „Hrvatske Pravaške Seljačke Omladine“ (HPSO). Podružnice te omladine osnovane su 2. siječnja 1927. u Bušetini, 9. siječnja u Špišić-Bukovici te 16. siječnja u Turanovcu u Suhoplju.⁴⁶⁵ Tako se stvara *seljačka loza* HPRO-a na virovitičkom kotaru. Na taj način pravaši ulaze na područje djelovanja Hrvatske seljačke stranke (HSS) i nastoje svojim djelovanjem politički aktivirati nezadovoljnu seljačku omladinu, stvarajući bazu za svoja daljnja djelovanja.

U travnju 1927. HPRO je u Virovitici održao svoj redoviti brojno dobro posjećen sastanak, iako je gotovo polovica članova tada izvan grada. Iz izvješća se saznaje da je predsjednik HPRO-a Virovitica Ivo Jedličko, a predsjednik HSP-a Virovitica Badovinac⁴⁶⁶ prikazao djelovanje stranke na području Virovitice i objasnio stanovište gradskih zastupnika pravaša o komunalnoj politici. Poslije njega je govorio Čoso o organizaciji omladine, a na kraju je stari pristaša HRSS-a, sada pravaš Petrović, govorio o trenutačnoj političkoj situaciji.⁴⁶⁷

U Zagrebu je 25. lipnja 1927. održan Prvi Sabor HPRO-a na kojem je za predsjedatelja izabran sveučilištarac, student medicine Branimir Jelić. Saboru su nazočili i najviši predstavnici HSP-a: dr. Ante Pavelić i Franjo Hrustić. Na zasjedanju je tada bila 41 organizacija, a predstavljanje je počelo organizacijom sveučilištaraca i njihova Hrvatskog Akademskog Kluba (HAK) „Kvaternik“. Među ostalim organizacijama, predstavila se i ona iz Virovitice. Pri kraju rasprave odlučeno je osnovati Savez HPRO-a na čije je čelo izabran student medicine Branimir Jelić, a među odbornike je izabran i predsjednik HPRO-a Virovitica Ivo Jedličko.⁴⁶⁸

⁴⁶⁴ Starčević, o Božiću 1926, br. 2, 4.

⁴⁶⁵ Starčević, u veljači 1927, godina II, br. 4, 3. i 4.

⁴⁶⁶ Milan Badovinac rođen je 14. kolovoza 1891. u Samarici kod Garešnice, a umro je u Karlovcu 18. siječnja 1963. Pravni fakultet i doktorat na njemu završio je u Zagrebu. Imao je odvjetnički ured u Virovitici. Od broja 1. od 4. travnja 1926. do broja 6. od 6. veljače 1927. bio je odgovorni urednik *Virovitičkog hrvatskog glasnika*, (VHG) kada isti postaje izrazito glasilo HSS-a. Poslije proglašenja NDH-a od 14. listopada 1941. bio je veliki župan kod MUP-a i dodijeljen je na rad u Ured Poglavnika, a od 1. siječnja 1942. je veliki župan u Predsjedništvu Vlade NDH-a. U veljači 1942. pozvan je za zastupnika u Hrvatski državni sabor. Poslije sloma NDH-a nove su ga vlasti osudile na 20 godina robije. Vidi: *Tko je tko u NDH*, Zagreb, 1997., 16.

⁴⁶⁷ Starčević, u svibnju 1927, godina II, br. 6, 4. Od broja 5. adresa uredništva lista je Kaptol 4, Zagreb.

⁴⁶⁸ Starčević, u lipnju 1927, Godina II, br. 7, 1 i 2. Kao I. potpredsjednik Saveza HPRO-a izabran je Stanko Čagljević, kao II. potpredsjednik Adolf Slunjski iz Đurđevca, kao III. potpredsjednik seljak Babić iz Popovače. Tajnik br. I. je I. Geršak, tajnik II. Rotter, a blagajnik Stanko Hranilović. Za

Poslije lipanjskoga izdanja glasila *Starčević* Virovitica se spominje tek u prosincu 1927. U njemu se HPRO Virovitice ističe zbog svoga agilnog rada, uz druge omladinske pravaške organizacije u Varaždinu, Splitu, Đurđevcu i Bjelovaru.⁴⁶⁹ U sljedećim brojevima iz siječnja i veljače 1928. objavljena su *načela* HAK-a „Kvaternik“ u kojima je zapravo vidljiv državotvorni program HSP-a.⁴⁷⁰ Ni ovdje se ne spominje Singer, ali ga kasnije spominju preživjeli sudionici u svojim sjećanjima.

U Meljanima, između Slatine i Virovitice osnovan je ogranak HPSO-a u nazočnosti predsjednika HPRO-a Virovitica Ivana Jedlička,⁴⁷¹ čime je nastavljen program širenja virovitičke HPRO i stvaranja novih omladinskih organizacija *seljačke loze* zbog čega pravaška omladina Virovitice postaje najraznovrsnije organizirana od svih omladinskih organizacija.

Organizacija HPRO iz Virovitice pojavljuje se u izvješću za lipanj 1928. Tada su na njihovoj glavnoj godišnjoj skupštini u Virovitici nazočili Stjepan Javor i tajnik HPRO-a Vladimir Geršak. Na skupštini je za predsjednika HPRO-a izabran jedan od tamošnjih omladinskih prvaka Regnis. Ističe se da je rad tamošnje organizacije „agilan“ zbog čega je ista „od građanstva sviju staleža obljubljena, toli i u okolici, gdje postoji nekoliko jakih omladinskih organizacija“.⁴⁷²

Za 2. rujna 1928. sazvan je Drugi sabor Saveza HPRO-a u Zagrebu na Jelačićevu trgu br. 6. Na njemu je sudjelovalo 35 ogranaka HPRO-a.⁴⁷³ U izvješću VPRO-a na tom Saboru navodi se da oni održavaju sastanke jednom tjedno, utorkom, a na njima je mnogo pažnje posvećeno predavanjima iz raznih područja nacionalnog života. U povodu smrti dugogodišnjeg i značajnog pravaškog prvaka i predsjednika HSP-a Aleksandra Horvata, članovi VPRO-a priredili su komemoraciju na kojoj je „spomen-slovo“ održao Mirko Golub iz Virovitice.⁴⁷⁴ Zbog atentata

odbornike su uz Jedličku izabrani: Bzik iz Koprivnice, Milković iz Senja, Mato Frković iz Gospića, Regnis iz Zagreba, Marčec iz Varaždina, Bosman iz Zagreba, Kruhak i Vučinić iz Šumečana, Živko Jelić iz Donjeg Dolca, Ante Luetić iz Imotskoga i Matija Soldin iz Zagreba. Upadljiva je znatna i važna uloga pravaških republikanskih omladinaca iz Podravine kojih je veći dio kasnije emigrirao u logor Janka puszta i rano postao dio ustaškog pokreta. Poslije broja *Starčevića* iz prosinca 1927. te godine nije više izišao ni jedan broj, a neki su i zaplijenjeni od strane vlasti.

⁴⁶⁹ *Starčević*, u prosincu 1927, Godina II, br. 8, 6.

⁴⁷⁰ *Starčević*, u siječnju 1928, Godina III, br. 9, 3. i *Starčević*, u veljači 1928., Godina III, br. 10, 3. Vidi: *Političke uspomene dra Branimira Jelića*, priredio dr. Jere Jareb, Cleveland: Izdavač Mirko Šamija, 1982., 240-246, prilog: *Načela Hrvatskog akademskog kluba „Kvaternik“ u Zagrebu*.

⁴⁷¹ *Starčević*, u siječnju 1928, Godina III, br. 9, 4.

⁴⁷² *Starčević*, u lipnju 1928, Godina III, br. 14, 4.

⁴⁷³ *Starčević*, u kolovozu 1928, Godina III., br. 17, 1., BZIK, 69.

⁴⁷⁴ Mirko Golub, sin Josipa i Ane, rođene Weiss, rođen je 24. lipnja 1906. u Virovitici, gdje je 25. lipnja 1906. završio Kraljevsku trgovačku gimnaziju. Tijekom rada izvježbao je stenografiju i strojopis, a 3. ožujka 1935. u Gradskom poglavarstvu Zagreb položio je praktični ispit poreske struke. Od 4. lipnja 1938. oženjen Šteficom rođenom Boroša. Poslije toga od 1. kolovoza 1925. do 10. siječnja 1926.

i stradanja hrvatskih zastupnika u Beogradu omladina je izišla i na ulice i dala si oduška, a tom je prilikom policija uhitila neke omladince što se u izvješću osuđuje.⁴⁷⁵

Budući da je 2. rujna 1928. u Zagrebu održan Drugi Sabor HPRO-a, gotovo cijeli broj iz rujna posvećen je izvješću s njega. Tu je istaknuto kako Hrvatska nema što tražiti u Kraljevini SHS i kako su Istok i Zapad dva nepomirljiva svijeta koji ne mogu biti zajedno.⁴⁷⁶ Dan pogibije Eugena Kvaternika, 11. listopada 1871. prihvaća se od tada kao općehrvatski narodni blagdan, a središnjica HPRO-a će poslati naputke za mise zadušnice i spomen-slovo o značenju Rakovice.

Voja Rajčević na osnovi kasnijih zapisa ustaških djelatnika navodi kako je na Drugom Saboru HPRO-a donesena „odluka da se povede oružana borba za stvaranje „Nezavisne države Hrvatske“ i da se u tu svrhu odmah započnu organizirati tajne borbene, (revolucionarne) jedinice po čitavoj Hrvatskoj“. Borba, pa i revolucionarna je u temeljima svih političkih djelovanja HPRO-a u to vrijeme, ali iz dostupnih tadašnjih dokumenata, novinskih članaka i javnih istupa ne može se pouzdano tvrditi da je odluka o stvaranju tajnih revolucionarnih organizacija donesena na tom Saboru.⁴⁷⁷ No HPRO je vjerojatno već tada bio spreman i za taj oblik rada i djelovanja i brzo ga je primijenio po uvođenju šestosječanjske diktature. Polonijeva kasnija konstrukcija po svoj prilici nastala je na osnovi djelovanja HPRO-a po uvođenju šestosječanjske diktature i dio je sjećanja na to vrijeme odvela je i Rajčevića na krive zaključke.

Pod utjecajem Drugoga Sabora HPRO-a održanog 2. rujna, u Zagrebu se 30. rujna 1928. održala velika skupština ujedinjene *Hrvatske Omladine* (HO) u kojoj su zastupane sve hrvatske omladinske organizacije: *Savez HPRO-a, omladina HSS-a, omladina Hrvatske federalističke*

radi u Tvornici kartonaže Braća Bralić u Virovitici, a potom od 15. siječnja 1926. do 31. kolovoza 1928. u Kraljevskoj hrvatskoj banci u Travniku. Od 12. siječnja 1929. do 26. siječnja 1942. radi kao činovnik u Gradskom poglavarstvu. U svom se radu pokazao kao vrlo marljiv i sve su njegove ocjene od odličnih do izvrsnih, te je u skladu s time i napredovao u službi. Zbog suradnje na izradi i raspačavanju proturežimskih letaka bit će optužen, ali će poslije biti oslobođen. U prosincu 1941. prijavio se u ustašku vojnici, gdje je ostao do početka kolovoza 1942. Prilikom povlačenja vojnih postrojbi NDH-a čini se da je s njima otišao i više se nije vraćao u zemlju te mu je daljnja sudbina nepoznata. Vidi: Državni arhiv grada Zagreba (HR-DAGZ), fond 2, Gradsko poglavarstvo 1850 – 1945, kut. 63, dosier Mirko Golub, br. 842.

⁴⁷⁵ Starčević, u kolovozu 1928, Godina III., br. 17, 4.

⁴⁷⁶ Starčević, u rujnu 1928, Godina III., br. 18, 1-4.

⁴⁷⁷ Stanislav, POLONIJO, Ustaštvo – apoteoza Rakovice, *Zbornik hrvatskih sveučilištaraca*, Zagreb: Naklada Maticе hrvatske, 1942., (dalje: POLONIJO) 237-238.; RAJČEVIĆ, 204. Polonijevo polazište je veličanje i glorifikacija ustaškog pokreta ukazivanjem na njihove „proročke vizije“, a Rajčevićovo ukazivanje na što ranije „zločinačko terorističko djelovanje“ ustaša. Rad Voje Rajčevića čine tri knjige. Druga knjiga istog autora je: *Revolucionarni omladinski pokret u Hrvatskoj 1929 – 1941.*, Zagreb: Centar društvenih djelatnosti Saveza socijalističke omladine Hrvatske, 1980. Obje su knjige zanimljive, iako u skladu s vremenom kada je nastala veliča Saveza komunističke omladine Jugoslavije (SKOJ).

stranke (HFSS) i „Hrvatska Mladica.“⁴⁷⁸ Bio je to plod dotadašnje suradnje omladinskih organizacija hrvatskih političkih stranaka na zagrebačkom sveučilištu ujedinjenih u *Hrvatskom sveučilišnom bloku* (HSB) i njihovoj borbi protiv vladinog i režimskog udruženja studenata koje se zvalo *Jugoslavensko akademsko podporno društvo* (JAPD).⁴⁷⁹

Starčević u listopadu 1928. donosi *Rezoluciju* koju su zajednički potpisale studentska i građanska HPRO po Branimiru Jeliću i omladina *Hrvatske Mladice* Mladena Lorkovića.⁴⁸⁰ Rezolucija ističe da će na branik obrane hrvatskog naroda i njegovih vrijednosti prva stati hrvatska omladina. Na istoj se stranici navodi kako je VPRO po svome aktivistu Juričeviću prikupio 80 dinara za *Starčević*.⁴⁸¹

Kult Rakovičkih mučenika i stradalnika za hrvatsku samostalnu državu, s osobitim naglaskom na Eugenu Kvaterniku, poslije 1925. preuzima HSP, a od 1927. HPRO. Ogleđao se u komemoracijama i organiziranim grupnim obredima misa zadušnica. Tako je 14. listopada 1928. u hotelu *Zlata* u Virovitici održana komemoracija u spomen pogibije Eugena Kvaternika. Otvorio ju je vatrenim govorom Ivan Jedličko, a spomen-slovo održao je tajnik organizacije HSP-a dr. Milan Badovinac. Na tamošnju proslavu komemoracije Kvaterniku odazvala su se sva lokalna društva, a proslava je održana i u obližnjem Suhopolju gdje je predavanje o Eugenu

⁴⁷⁸ Starčević, 2. listopada 1928, *Godina III.*, br. 18, 2.; *Političke uspomene dra Branimira Jelića*, priredio dr. Jere Jareb, Cleveland: Izdavač Mirko Šamija, 1982., 25, (dalje: JELIĆ) 247-256, 612-613. Jelić tada u „Hrvatski front“ svrstava: omladinu HSS-a, „federaliste“ (Mile Starčević, Mladen Lorković) i pravaške „kvaternikovce“. Iako je HSS bio u Seljačko demokratskoj koaliciji (SDK) sa Samostalnom demokratskom strankom (SDS), omladina HSS-a je bila izvan te koalicije, a Pribičevićeva omladina je bila u sukobu s „Hrvatskim frontom“. Prema Jeliću, „Hrvatski front“ tada nije imao nikakve suradnje s komunističkom omladinom (Gršković, Durman, Prica). JELIĆ, 25.

⁴⁷⁹ RAJČEVIĆ, 204.

⁴⁸⁰ Mladen Lorković rođen je 1. ožujka 1909.; sin je hrvatskog političara Ivana Lorkovića i majke Zdravke. Završio je klasičnu gimnaziju u Zagrebu, poslije čega je upisao studij prava. Zemlju je morao je napustiti 15. studenoga 1929. kada je za njim raspisana tjeralica. U emigraciji boravi u Njemačkoj, gdje je dva puta bio uhićivan. U zemlju se vraća 1939. kada organizira dnevni list *Hrvatski narod*, koji će u NDH-u postati državni dnevni list. Iste godine Matica hrvatska izdaje mu knjigu *Narod i zemlja Hrvata*. Od proljeća 1940. nalazi se u logorima Banovine Hrvatske, Lepoglavi i Kruščici kod Travnika. Od 16. travnja 1941. državni je tajnik za vanjske poslove, a od 9. lipnja ministar vanjskih poslova NDH-a, što ostaje do 23. travnja 1943. Navodno je bio pronjemački orijentiran, a znatno prototalijanski. Od 11. listopada 1943. ministar je unutrašnjih poslova i povremeno i vanjskih poslova NDH-a. Shvativši da će Njemačka izgubiti rat, navodno od lipnja 1943. vodi akciju za „spašavanje“ NDH-a, a za svoje ideje je pridobio i ministra oružanih snaga NDH-a Antu Vokića. Na iznenada sazvanoj sjednici vlade 30. kolovoza 1944. optužen je za urotu protiv poglavnika i Njemačke, uhićen i interniran prvo u Koprivnicu, a potom u Lepoglavu, gdje je na nepoznat i misteriozan način ubijen početkom svibnja 1945. Tijekom rata objavio je knjige: *Međunarodni politički položaj Hrvatske* (1942.); *Pod jednom kapom* (1942.) i *Hrvatska u borbi protiv boljševizma* (1944.). Vidi: RKPS. Spisak, kut. 71, 49-50.; Slaven, RAVLIĆ, Mladen Lorković, *Tko je tko u NDH*, 237-239.

⁴⁸¹ Starčević, 2. listopada 1928, *Godina III.*, br. 18, 4.

Kvaterniku održao član HPRO-a Mirko Golub.⁴⁸² Na drugom mjestu se najavljuje komemoracija svih boraca poginulih za hrvatsku slobodu, a za 4. studenoga kućna zabava s predstavom, o čemu će se izvješće poslati naknadno. Iz izvješća saznajemo da je predsjednik VPRO-a Ivan Jedličko, a tajnik Mirko Golub.⁴⁸³ Bio je to ujedno i posljednji broj *Starčevića*, jer ga je tada zamijenio *Hrvatski Domobran*, koji označava začetak domobransko-ustaškog pokreta. No već 6. siječnja 1929. nastupila je diktatura, pojačane cenzure rada i djelovanja i omladine i njihovih glasila. To tim više jer je šestosječanjskom diktaturom bio zabranjen rad i nazivlje svih političkih, vjerskih i društvenih „plemenskih“, a u stvari narodnih pojmova.

Hrvatska pravaška republikanska omladina Virovitice sigurno je sudjelovala i na predavanju dr. Zdenke Smrekar⁴⁸⁴ u hotelu Zlata u Virovitici, iako policijski dokument govori da

⁴⁸² *Starčević*, u studenom 1928, Godina III., br. 22, 3.

⁴⁸³ *Starčević*, u studenom 1928, Godina III., br. 22, 4. Nije sigurno radi li se o Mirku Golubu, djelatniku Gradskog poglavarstva Zagreba uhićenom zbog raspačavanja letaka i veze s Vladom Singerom ili je to neki drugi Mirko Golub.

⁴⁸⁴ Zdenka Smrekar rođena je u Petrinji 9. travnja 1884. u obitelji koja je podrijetlom bila iz Hrvatskog zagorja. Ona je 7. listopada 1904. postavljena namjesnom učiteljicom Zemaljske više djevojačke škole u Zagrebu. Ispit zrelosti na Donjogradskoj gimnaziji položila je s odličnim uspjehom 6. srpnja 1905. Iste godine, 19. rujna postavljena je pravom učiteljicom iste škole, a 18. listopada 1917. br. 31616 imenovana je pravom učiteljicom Državne realne gimnazije i ženskog liceja u Zagrebu. Diplomski ispit iz francuskog jezika položila je 20. rujna 1913. s odličnim uspjehom, kao i matematsko-prirodoslovnu grupu dan kasnije. Od 1913. do 1917. studira i završava Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Proforski ispit je položila s odličnim uspjehom 25. travnja 1917. s glavnim strukama filozofija i prirodopis, a sporedni geografija. U potpunosti govori jezike: njemački, francuski, engleski i češki i dobro se služi u pismenoj komunikaciji, a talijanski govori dobro te svira glasovir. Među prvim je studenticama zagrebačkog Mudroslovnog (Filozofskog) fakulteta koja je 8. listopada 1917. doktorirala s temom: „O volji napose sa psihološkog i pedagoškog gledišta“, te je 31. listopada te godine promovirana na čast doktora filozofije. Naslov profesora dobila je 9. siječnja 1920., br. 1020. Vrlo rano su je nove vlasti zbog njezinog izrazitog i javnog hrvatstva smatrale neprijateljskom i opasnom te su joj već 1921. odbile dati putovnicu za putovanje u inozemstvo. Od 1920. do 1925. radi kao profesorica učiteljske škole u Zagrebu, osim jednog kraćeg vremena od 7. 10. 1922. do 5. 2. 1923., kada radi u učiteljskoj školi u Križevcima. Budući da je bila dobra s obitelji pukovnika Slavka Kvaternika, često ga je posjećivala u Medlogu kod Celja. Između dva svjetska rata djelovala je u udruženju „SNOP“ koje se zalagalo za kolonizaciju Hrvata u Slavoniji, osobito seljaka iz Hrvatskog zagorja. Zbog svoje prohrvatske orijentacije i djelovanja 21. studenoga 1924. je prvi puta umirovljena. Za direktora I. ženske realne gimnazije u Zagrebu postavljena je 23. prosinca 1925. ukazom Njegova Veličanstva S.N br. 33546. Godinu dana poslije odlikovana je ukazom Njegova Veličanstva kralja od 15. 11. 1926. P.br.6061 *ordenom Sv. Save IV. reda* na prijedlog ministra prosvjete. Ministarstvo prosvjete Republike Francuske 1. ožujka 1927. odlikovalo ju je ordenom „*Palmes d'Officier de Instructor publique*“. Ukazom Njegova Veličanstva S.N.br. 11990 27. ožujka 1929. po drugi je puta umirovljena. Dekretom bana Banovine Hrvatske br. 104801-II.1940. 22. siječnja 1941. postavljena je za ravnateljicu IV. grupe 1. stupnja Ženske realne gimnazije na Sušaku. Uredbom Poglavnika NDH-a br. 9304-1941. od 12. lipnja 1941. imenovana je odjelnim predstojnikom za žensko školstvo u Ministarstvu nastave i bogoštovlja. Tijekom ljeta 1941. vodila

je svu organizaciju nosio Hrvatski Sokol s kojim je VPRO surađivao. Smrekar je govorila o tadašnjem povijesnom trenutku i položaju Hrvata i Hrvatske te procesima koji slijede i za koje se treba zauzimati. Prema opsežnom policijskom izvješću ona je u predavanju istakla nastavak borbe za samostalnu i slobodnu Hrvatsku, davanje određenih kompenzacija Srbiji za žrtve koje je imala u Prvom svjetskom ratu, davanje hrvatske krune jednom od engleskih prinčeva kako bi Hrvatska dobila što veće teritorije te da buduće zalaganje s hrvatske strane bude usmjereno prema Engleskoj i Francuskoj. Ujedno je to pokazatelj da su određene političke snage u Hrvatskoj pokušavale stvoriti anglofilsku politiku i pridobiti tradicionalnu saveznicu srpske dinastije na svoju stranu. Na predavanje su navodno mogli ući samo najodaniji frankovci i radićevci, ali, eto, uspio je i jedan policijski agent, a Smrekar je poslije toga imala slična predavanja i u Hrvatskom Sokolskom domu u Našicama.⁴⁸⁵

organizaciju ženske loze Ustaške mladeži. Naredbom ministra vanjskih poslova NDH-a br. Os. 2061/1942. od 1. siječnja 1942. pridijeljena generalnom konzulatu u Beču kao stalni suradnik za kulturne veze, a naredbom istog ministra br. Os. 7721/1942. od 7. prosinca 1942. dodijeljena na rad stalnom trgovačkom zastupstvu u Zürichu kao stalni delegat za kulturne veze. Naredbom ministra vanjskih poslova br. Os. 4404/1943. od 11. rujna 1943. razriješana je službe u Ministarstvu vanjskih poslova i vraćena na rad u Ministarstvo narodne prosvjete koje ju je 17. studenoga 1943., br. 87883-43. umirovilo razrješnicom od 20. studenoga 1943. Bila je zauzeta hrvatska i katolička intelektualka jasnih ideja i stavova. Radila je kao profesorica u Zagrebu u Ženskoj gimnaziji, a jedno je vrijeme bila i ravnateljica. Vrlo rano bila je uključena i aktivno djelovala u društvu „Hrvatska žena“. Napisala je veliki broj pedagoških članaka i rasprava u raznim novinama i časopisima. Od početka 1935. izdaje časopis za „ženski svijet“ *Naša žena*, gdje je bila i glavna urednica i gdje objavljuje i svoje pripovijetke koje će kasnije objaviti u obliku knjiga. U studenom 1936. priključuje se grupi od dvadesetak žena koje početkom 1937. osnivaju „Društvo hrvatskih književnica“, a bila je i član „Društva glazbenih intelektualaca“. Sudjelovala je na više od 1000 predavanja između dva svjetska rata gdje je isticala posebnu ulogu žene, ali je nikada nije odvajala od muškarca jer je samo u njihovu zajedništvu vidjela puninu čovjeka. To i javno i izrazito hrvatski nacionalni stav vjerojatno su bili razlogom za njezinu likvidaciju po komunističkim vlastima 1946., a o tome nam svjedoči i očuvani „Službenički list“ iz 1927. u kojem je pored njezine slike kasnije dopisano običnom olovkom „Ustašica“, što je odredilo i njezinu daljnju sudbinu. Djela su joj: *Na Duvanijskom polju*, *Pod prijestoljem Prvoga Kralja*, *Grička bakica priča*, *Zastava Klisa grada*, drame: *U pravom svjetlu*, *Iz četrdeset i osme*. Vidi: HR-HDA, fond 890., Zbirka personalnih spisa, serija dosieri, serija: Banovina Hrvatska, Zdenka Smrekar, dossier br. 1136; serija: Personalije prosvjetnih djelatnika, dossier br.17197, kut. 348; *Hrvatski radio list*, br. 2, 29. 6. 1941., 14.; Tomislav, GALOVIĆ, Emir, O. FILIPOVIĆ, Prilog bibliografiji radova o heraldici (s posebnim osvrtom na Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu), *Arhivski vjesnik*, god. 51, Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2008; Tihana, LUETIĆ, Prve studentice Mudroslovnog fakulteta kr. Sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu, *Sveučilišna nastava povijesti u Hrvatskoj. Tradicija, današnje stanje, perspektive*, Zagreb: Filozofski fakultet; Društvo za hrvatsku povijesnicu, 2018.; Petar, MACUT, *Ustaška mladež: povijest organizacije koja je brinula o podmlatku ustaškog pokreta*, Zagreb: Despot Infinitus, 2018. (dalje: MACUT); https://hr.wikipedia.org/wiki/Zdenka_Smrekar. (20. 8. 2019.)

⁴⁸⁵ HR-HDA, fond 891., Razni kazneno politički spisi, kut. 60., omot 1., 1928.

HPRO 1928. u Virovitici

Izvor: *Kalendar „Pravaš“ za 1928. godinu*, str. 55.

Prema tome, u Virovitici je bila jedna od jačih pravaških stranačkih organizacija u Kraljevini SHS koja je bila funkcionalna i ostvarivala solidne rezultate na izborima na lokalnoj razini. Uz njih aktivno je djelovala i hrvatska omladina, prvo unutar HANAO-a, a potom kao HPRO. U Virovitici je pravaštvo raslo i jačalo i kao otpor sve jačem naseljavanju koloniziranih „solunskih dobrovoljaca“, srbizaciji, balkanizaciji i nasilnoj promjeni dotadašnjih kulturnih obrazaca ponašanja. Iako tada pojmovi kao što su Hrvatska, hrvatski jezik i sl. nisu poželjni i potiru se, ipak nisu još u potpunosti zabranjeni. Dolazi do radikalizacije društveno-političkih skupina na one koji su za republiku i one koji su za monarhiju.⁴⁸⁶ Poslije odreknuća Stjepana Radića od republikanizma 1925. i dio članstva i vodstva te stranke okreće se HSP-u i HFSP-u.

Jedan od najznačajnijih članova HPRO-a od početka, a potom i aktivista HSP-a bio je Vladimir-Vlado Singer⁴⁸⁷ koji se već kroz svoje gimnazijsko školovanje pokazao kroz aktivizam u

⁴⁸⁶ HR-HDA, fond 145, Savska banovina – Odjel za državnu zaštitu (SBUODZ), kut. 69., reg. br. 9038/932.

⁴⁸⁷ Vlado Singer, rođen 21. 10. 1908. u Virovitici, zavičajan isto, sin Juliusa i Olge, rođ. Herrenheiser, bivši Židov, koji se 8. prosinca 1931. pokatoličio. Pučku školu i prvih šest razreda gimnazije završio je u Virovitici. Poslije neuspjelog sedmog razreda u III. Muškoj gimnaziji u Zagrebu, sedmi razred završava 1928. u Državnoj gimnaziji u Bjelovaru. Potom se vraća u Zagreb gdje u I. Muškoj gimnaziji završava 8. razred gimnazije i polaže ispit zrelosti. Bio je student Ekonomske komercijalne visoke škole i novinar lista „Hrvatsko Pravo“. Prvi je puta bio uhićen 1928., pa 1929. te dva puta 1930. Presudom od 31. 3. 1930. Prs. br. 6102 bio kažnjen sa 8 dana zatvora i po čl. 8 zak. o zašt. javne

političkoj agitaciji i akciji za pravaštvo kroz djelovanje u tadašnjoj omladini u Zagrebu, Virovitici i Bjelovaru.⁴⁸⁸ On je već tada član HAK-a „Kvaternik“.⁴⁸⁹ Iako je malo izvora, posebice članaka koji bi nam izravno govorili o njegovom djelovanju, pisanju i radu, njegovom idejnom

bezbednosti i poretka u državi presudjen na 5 godina izgon iz Zagreba. Ponovo je uhićen 9. 1. 1931. zbog separatističkog djelovanja te je tom zgodom bilo kod njega pronadjeno raznih rukopisa iz kojih je bilo vidljivo da je istaknuti separatist. Bio je u vezi i pomagao je uhićenim hrvatskim nacionalističkim političarima u kaznenom zavodu u Sremskoj Mitrovici i u Lepogavi, te ih u vezi sa separatistom Josipom Carom novčano potpomagao. Uhićen je i 12. 1. 1932. Pov. b. r. 583 kao glavni kolovođa prigodom studentskih separatističkih demonstracija, zbog čega je bio kažnjen s 14. dana zatvora i protjeran u rodno mjesto. Singer je u Virovitici suosnivač i tajnik Hrvatskog kulturnog društva „Napredak“. Po gradskoj policiji u Virovitici od 25. 4. 1932. Pov. br. 409 Singer je bio kažnjen sa 3 dana zatvora, pa ponovo 26. 9. 1932. Pov. br. 20880 jer je demonstrativno prisustvovao zadušnicama za justificirane atentatore Hranilovića i Soldina, te je zbog toga bio kažnjen sa 3 dana. Vladimir Singer organizirao je u ožujku i travnju 1933. izdavanje glasila *Naša gruda* i raspačavanje protudržavnih letaka pod naslovom „*Hrvatski narode*“ s potpisom „HURA“ t. j. „Hrvatska udružena revolucionarna akcija“. Ustanovljeno je da je Singer 23. 4. 1933. organizirao raspačavanje letaka pod naslovom „*Hrvatskoj javnosti*“ sa završetkom: „Živela borbena hrvatska emigracija i njen vođa dr. Ante Pavelić“ „Živio vođa hrvatskog naroda dr. Vladimir Maček“. Također je utvrđeno da je na inicijativu Singera bila osnovana sekcija akademičara Hrvatskog Radiše, čiji su članovi bili ovdje dobro poznati separatistički omladinci. Singer je 12. 5. 1933. pred policijskom potjerom ove uprave nestao te se prema dobivenim podatcima nalazio u Beču, odakle se 27. 7. 1933. javlja poznanicima s krive adrese Oskar Drnovšek, Wien IV. Fleischmangasse – 6/1, a Državno tužiteljstvo kod Drž. sudu za zašt. države u Beogradu izdalo je tjalericu za njim zbog zločina iz čl. 1. tač. 1. zakona o zaštiti javne sigurnosti i poretka u državi. U Austriji je uhićen krajem ožujka 1934. i potom osuđen na 6 mjeseci zatvora. Odmah po izlasku iz zatvora odlazi u Italiju gdje se priključuje ustašama, ali i tamo biva uhićen i interniran, prvo na Liparima, a potom u Južnoj Italiji. Po nastanku NDH-a vraća se u zemlju i radi kao povjerenik u Glavnom ustaškom stanu (GUS), što je funkcija koju ima još od 1935. i iz emigracije. U to vrijeme radi i kao jedan od članova Osobnog ureda do imenovanja za upravitelja Ustaške obavještajne službe (UOS) kao II. odsjeka Ustaške nadzorne službe (UNS). Uhićen je poslije 15. rujna 1941. i diverzije na Glavnoj telefonskoj centrali pošte u Jurišićevoj u Zagrebu. Poslije tromjesečnog boravka u zatvoru u Zagrebu nalazi se u nekoj vrsti kućnog pritvora u Jasenovcu s Vladimirom-*Vlatkom* Mačekom. Krajem ožujka 1942. odlazi u Staru Gradišku gdje ostaje do stradanja početkom listopada 1943. Vidi: HR-HDA, fond 891, Razni kazneno pravni spisi (RKPS); HR-HDA, fond 1448, Zbirka mikrofilmova matičnih knjiga i popisa obitelji; HR-HDA, fond 1549, Zbirka zapisa upravnih i vojnih vlasti NDH-a i NOP-a; HR-HDA, fond 1561, Republički sekretarijat unutrašnjih poslova/Služba državne sigurnosti (RSUP SDS SRH), 013.02., Historijati ustaškog pokreta; 013.0.4., dosje Ante Pavelić, Ustaški pokret i poglavnik Ante Pavelić, 91-93; Željko, WEISS, *Židovi Virovitice i okolice 1790.-2011.*, Virovitica: Židovska općina Virovitica, 2011.; <http://zbl.lzmk.hr/?p=2223> ., (14. 8. 2019.)

⁴⁸⁸ U tadašnjim novinama pravaške mladeži, koja se naziva i republikanskom ističu se posebno Branimir Jelić, Stanko Hranilović, Mijo Bzik, Mladen Lorković, a sa Singerom im se priključuju: Branko Pešelj, Vilko Pečnikar, Erich Lisak i Eugen Dido Kvaternik. Ostali se navode u daljnjem dijelu teksta sa svojim iskazima. Novine su: *Starčević* i *Kvaternik* i kalendar „*Pravaš*“; JELIĆ, 72.

⁴⁸⁹ HR-HDA, fond 145, SBUODZ, kut. 69., reg. br. 9038/932.

razvoju i ideološkim usmjerenjima, o njegovom političkom usmjerenju govore svjedoci, životni suputnici i suradnici, od istomišljenika do neistomišljenika komunista i policijskih struktura Kraljevine SHS. U sjećanjima i svjedočenjima tih ljudi i brojnim zapisnicima međuratnih i poslijeratnih policijskih saslušanja ističe se njegova posebnost, agilnost, snaga i umješnost u organizaciji, prodornost u osvajanju ljudi i idejnom djelovanju. Zato ga redarstveno-sigurnosne službe Kraljevine SHS i Jugoslavije sustavno bilježe i prate već od 1928.

Tako je svoje dugo gimnazijsko školovanje Singer oplodio i političkim školovanjem, djelovanjem i radom unutar HPRO-a, HAK-a „Kvaternik“ i HSP-a. S pravaškim programom i strankom sreo se već u petnaestoj godini života na početku gimnazije. Intenzivniji rad unutar HSP-a, a osobito omladine Singer počinje dolaskom 1926. u III. mušku gimnaziju u Zagrebu kada se priključuje novom valu za borbu spremnih boraca – hrvatskih nacionalista u kojem sudjeluju: Branimir Jelić, Stanko Hranilović, Matija Soldin, Vilko Pečnikar, Mladen Lorković, Mijo Bzik i dr.⁴⁹⁰ Osim đачke, građanske i studentske omladine u Zagrebu se osniva jaka Hrvatska pravaška radnička omladina, a Singer na prostoru Virovitice sudjeluje u stvaranju loza: građanske, ženske i seljačke pravaške omladine i podružnica oko Virovitice. Tako je u Virovitici nastala jedna od najboljih, najraznovrsnijih i najsvestranijih podružnica HPRO-a. Iskustvo i znanje stečeno u radu u Zagrebu 1926./27. zdušno prenosi sljedeće godine i kasnije u Viroviticu i Bjelovar.

Dobro i široko razvijena omladinska organizacija tražila je jedinstveno tijelo koje bi HPRO objedinjavalo i koordiniralo, zbog čega dolazi do I. i II. Kongresa Saveza HPRO-a. Singer se nalazi na oba kongresa, iako o tome, osim fotografija, nema pisanih dokumenata.

Omladina je bila prilično uključena u Hrvatski Sokol, koji je jednim dijelom preuzeo dio omladine HSS-a. Dio je omladine djelovao u Hrvatskom pjevačkom društvu „Rodoljub“, a dio u Tamburaškom pjevačkom društvu „Mladost“. No svakako je među njima najagilnija i najaktivnija HPRO u kojoj je Vlado Singer imao ključnu ulogu, iako se nije isticao funkcijama. Osim ovih društava na virovitičkom su kotaru djelovale i suparničke organizacije ORJUNA, Sokol Jugoslavije, četničke organizacije i omladina Samostalne demokratske stranke.

„Odustajanje“ HSS-a od omladine dalo je prostora drugim članicama Hrvatskog bloka i njihovoj omladini za razvoj i širenje. U Virovitici je tu situaciju najbolje iskoristila Hrvatska pravaška republikanska omladina stvaranjem omladinskih podružnica na cijelom kotaru Virovitica. Osim toga razvija sve loze pokreta: radničku, građansku, seljačku i žensku. Osobito je zabilježen uspjeh u stvaranju i širenju seljačke loze, čime je HPRO popunila nastalu prazninu

⁴⁹⁰ Branimir Jelić imenuje te pravaše kao „kvaternikovce“ i navodi među njima još: mlađeg Žnidarčića, Valentu, Josipa Milkovića, Zlatka Frajsmana, Eugena Didu Kvaternika, Vjekoslava Ivankovića, Frankovića i Mladena Meštrića. Mladen Lorković predvodi omladinu HFSS-a; Mile Starčević, Rikard Flögl i Matija Kovačić HZ, a omladinu HSS-a predstavljaju Tripo-Perković, Jelačić, Hadžija. Luka Starčević i dr. Vidi: JELIĆ, 25.

omladinskih organizacija na virovitičkom kotaru. Zato se može reći da je vrijeme od 1926. do 1929. „zlatno doba“ Hrvatske pravaške republikanske omladine u kotaru Virovitica.

2. OMLADINA U VIROVITICI OD ŠESTOSIJEČANJSKE DIKTATURE DO ATENTATA U MARSEILLEU

2. 1. Privikavanje na šestosiječansku diktaturu i postupni prelazak na potpuni ilegalni rad i djelovanje – vrijeme promjena

Uvođenje šestosiječanske diktature zabranjuje uporabu hrvatskoga imena i pojačava represiju prema svim hrvatskim ustanovama, pa tako i prema omladini, osobito HPRO-u. Nije to bez razloga jer su vlasti prateći rad i ujedinjavanje Hrvatske omladine zapazile njenu snagu. Tako jedno policijsko izvješće od 10. siječnja 1929. ukazuje kako je Hrvatska omladina i prije uvođenja šestosiječanske diktature smatrala kako je vodstvo oporbenih hrvatskih stranaka u rukama „egoistični i grabljivih ljudi bez požrtvornosti i sa malomeštarskim mentalitetom“, pa je omladina došla do zaključka da mora samostalno voditi borbu za obnovu Hrvatske.⁴⁹¹ To i jest razlog, kao i vrlo rane akcije Hrvatske omladine što režim nastoji nadzirati članove Hrvatske omladine i uklanjati ih. Već u rujnu 1929. Odjeljenje za državnu zaštitu Savske banovine šalje okružnicu u kojoj traži očitovanje o mogućem ilegalnom postojanju organizacije Hrvatski domobran, po svojoj prilici pri tome imajući u vidu postojanje slične organizacije i izlaženje glasila krajem 1928. Izvješće iz Virovitice o postojanju i djelovanju Hrvatskog domobrana je negativno, a prema istome tamošnji sreski načelnik ističe jedino Hrvatski Sokol kao moguće mjesto ilegalnog okupljanja, djelovanja i širenja „hrvatske separatističke misli“.⁴⁹² Koliki je pritisak šestosiječanskog režima na terenu, konkretno u Virovitici govori i „Mjesečno izvješće“ sreskog načelstva Virovitice za prosinac u kojem se i rasprodaja kalendara za Božićnicu smatra protudržavnim i kažnjivim činom. U tom pogledu pritisak je posebno jak u sredinama u kojima je izmiješano srpsko i ostalo stanovništvo. U Suhopolju je likvidiran Hrvatski Sokol budući da se nisu htjeli transformirati u Jugoslavenski Sokol.⁴⁹³

Nakon što je Kraljevina Jugoslavija 3. listopada 1929. podijeljena na devet banovina, Virovitica se našla u Savskoj banovini. MUP Jugoslavije šalje okružnicu kojom očekuje odgovore o mogućim negativnim reakcijama zabranjenih političkih strana i stranaka, prije svih HSS-a. Prema odgovoru na području Virovitice je mirno stanje.⁴⁹⁴ HPRO se više nigdje ne spominje.

⁴⁹¹ HR-HDA, fond 891., Razni kazneno politički spisi, kut. 60., omot 2., 1929.

⁴⁹² HR-HDA, fond 1354, Grupa VII., Režimske i reakcionarne organizacije (RIRO), inv. br. 92., kut. 2.

⁴⁹³ HR-HDA, fond 1363, Grupa XXI, Politička situacija, inv. br. 1420, kut. 11. Navedeni je kalendar rasturao Stjepan Novaković u Suhopoljskoj Borovi.

⁴⁹⁴ HR-HDA, fond 1363, Grupa XXI, Politička situacija, inv. br. 1742, kut. 24.

Osobito je pojačan pritisak žandarma na Hrvate. Tako je Mato Blašković iz kolonizacijske naseobine Trnava u općini Cabuna u pijanom stanju navodno vrijeđao žandarme i samoga kralja, pa ga tamošnja policija poslije presude na zatvor od deset dana predlaže i za kazneno gonjenje pred Državnim sudom za zaštitu države.⁴⁹⁵ Ovakve policijske zatvorske osude često su automatizmom išle pred Državni sud za zaštitu države.

Kraljevska banska uprava u Zagrebu 15. prosinca 1929. odlučila je likvidirati i ukinuti četničko udruženje „Petar Mrkonjić“. Odgovor s područja kotara/sreza Virovitica je da tamo navodno istih udruženja do tada nije ni bilo registriranih. Isti je i odgovor Predstojništva gradske policije.⁴⁹⁶ Singer je od konca godine 1929. bio član istoimenog sveučilišnog podmlatka HAK „Kvaternik“ sa Zlatkom Frajsmanom, Zlatkom Novoselom, Borisom Budzovskim, Eugenom Didom Kvaternikom, Mirkom Novoselom i Ivanom Perićem, a s Franjom Markovićem bio je već 1930. član odbora HKD-a „Napredak“.⁴⁹⁷

Ustaše su još početkom 1930. pod tim imenom i nazivom nepoznati upravnim tijelima Kraljevine Jugoslavije, pa se oni koriste starim pojmom „frankovci“. Saznaje se to na osnovi zahtjeva tamošnjeg divizijskog generala kojim se traži veći nadzor frankovaca. Kotarsko načelstvo Virovitice kaže da je jedini poznatiji član te grupacije u gradu Milan Badovinac. U izvješću se navodi da nisu poznati nikakvi sastanci više od troje – četvero ljudi, da se oni održavaju uglavnom u kućama te kako je teško znati što se govori na tako uskim i zatvorenim sastancima. Kod samog Badovinca nije pronađeno ništa kompromitirajuće. Nitko se drugi ne spominje, pa ni omladinci.⁴⁹⁸

Radi dolaska ministra predsjednika vlade generala Petra Živkovića u Viroviticu 3. studenoga 1930. kotarske i gradske vlasti napravile su popis osoba koje su ga trebale dočekati prigodom njegova dolaska.⁴⁹⁹ Nema popisa onih koji su doista i došli, pa se može samo špekulirati o dočeku. Također nema ni dokumenata da je netko pokušao bilo kakav atentat na njega. Brzo po uvođenju šestosiječanjske diktature uslijedili su atentati i diverzije, uglavnom članova hrvatske pravaške omladine. Na području kotara Virovitica nisu poznati diverzantsko-teroristički činovi, iako ih je bilo u blizini. Vlast 1930. organizira „svoju“ omladinsku organizaciju „Mlada Jugoslavija“ koja djeluje i funkcionira više kao poluvojna pomoćna organizacija režima. Upravne vlasti preko okružnice „traže“ stvaranje te organizacije i izvješća o njenu djelovanju. Odgovor u veljači 1931. i iz kotara/sreza i iz grada Virovitice negativan je kada je u

⁴⁹⁵ HR-HDA, fond 1363, Grupa XXI, Politička situacija, inv. br. 1803, kut. 24.

⁴⁹⁶ HR-HDA, fond 1354, Grupa VII., RIRO, inv. br. 867., kut. 13.

⁴⁹⁷ HR-HDA, fond 145, SBUODZ, kut. 69., reg. br. 9038/932.

⁴⁹⁸ HR-HDA, fond 1354, Grupa VII., RIRO, inv. br. 910., kut. 13.

⁴⁹⁹ HR-HDA, fond 1363, Grupa XXI, Politička situacija, inv. br. 2044., kut. 30.

pitanju postojanje takve organizacije. Tek je polovicom srpnja te godine osnovana privremena podružnica društva kojoj je na čelu poreski činovnik Ivan Ferega koji je počeo prikupljati članstvo.⁵⁰⁰ Vrhunac djelovanja njihova četiri člana biti će denuncijacija i osuda banovinskog liječnika dr. Mihajla Samobora, navodno zbog vrijeđanja „Jugoslavenskog sokola“.⁵⁰¹ Društvo u Virovitici nije nikada osobito zaživjelo, jer nije stvorilo veću bazu u samom narodu. Zato i nema posebnih izvora o mogućim sukobima s jakim i već ilegalnim HPRO-om ili bilo kojom omladinom u Virovitici.

Kada nema proturežimskih snaga pojavljuju se svećenici Rimokatoličke Crkve. Tako je župnik župe Špišić Bukovica Slavoljub Pasariček protestirao zato što vlasti podržavaju vjerske prelaze rimokatolika u starokatolike, a potom na pravoslavlje. Navodno je zato kralj i pustio Radića iz zatvora kako bi on to bolje provodio. Za taj svoj čin je 24. travnja 1931. od Redarstva presuđen na 14 dana zatvora.⁵⁰² Hrvatska nacionalna društva i Hrvatski Sokol su likvidirani, a zakonito djeluju i nastoje se omasoviti podružnice Jugoslavenskog Sokola i Mlade Jugoslavije, te HPD „Rodoljub“ i Tamburaško društvo „Mladost“, kao društva kroz koja je djelovala hrvatska omladina. Iako su od vlasti poticani i materijalno pomagani, nisu zabilježeni neki posebni rezultati Jugosokola i Mlade Jugoslavije.⁵⁰³

Na učestale atentate režimskih organizacija na istaknute proturežimske i oporbene djelatnike omladina, prije svega HPRO-a i Hrvatskog domobrana, odgovarala je sličnim ilegalnim akcijama diverzija i atentata hrvatskih omladinaca, pojedinačno i grupno. Tako trećeg dana lipnja 1931. sam kralj šalje izvješće koje ukazuje da se na njega i njegovoga predsjednika vlade Petra Živkovića iz Austrije navodno priprema atentat koji ima biti izveden na Vidovdan 26. lipnja 1931. Osoba koja je navodno glavni organizator atentata je Gustav Perčec, a svi ostali navedeni u organizaciji atentata su stariji i nije izgledno da bi oni mogli biti izvođači tog posla. Odgovor iz Virovitice (s malim zakašnjenjem) o postojanju bilo kakvih takvih grupa i pojedinaca je negativan.⁵⁰⁴

Osnivanje ustaške organizacije u inozemstvu 1930. i njeno revolucionarno-terorističko djelovanje povećat će strah i oprez policijskih organa Kraljevine Jugoslavije. Pojam *Ustaša* prvi se put kod Hrvata javlja u svibnju 1930. kao glasilo: *Vjesnik hrvatskih revolucionaraca*. Već u lipnju iste godine oni se zovu „hrvatske ustaše“, a već se u tom broju govori i o vojnom orga-

⁵⁰⁰ HR-HDA, fond 1354, Grupa VII., RIRO, inv. br. 128., kut. 2.; inv. br. 971., kut. 14.

⁵⁰¹ HR-HDA, fond 1354, Grupa VII., RIRO, inv. br. 1022., kut. 15.

⁵⁰² HR-HDA, fond 1363, Grupa XXI, Politička situacija, inv. br. 2247., kut. 34.; inv. br. 2534., kut. 37.

⁵⁰³ HR-HDA, fond 1363, Grupa XXI, Politička situacija, inv. br. 2247. i 2248., kut. i 2248.4.

⁵⁰⁴ HR-HDA, fond 1354, Grupa VII., RIRO, inv. br. 971., kut. 14.

niziranju ustaša i Glavnom stanu kao središnjem zapovjednom stožeru.⁵⁰⁵ Naziv podsjeća na Hrvatsku pravašku republikansku omladinu. Pravaški pojam zamijenjen je novim, više vojnim pojmom „ustaša“, a republikanski je zamijenjen revolucionarnim. Tu se zapravo istinski i u biti ništa ne mijenja, samo se želi više istaći revolucionarni način dolaska na vlast. U samoj zemlji pojam ustaša ostat će slabo poznat do početka 1932., iako je policiji taj pojam poznat od početka. U ranijem razdoblju taj je pojam više korišten kao naziv za srpske ustanike u ustanku u Bosni i Hercegovini 1875.–1878., pa ga kao „pozitivan“ spominje i Vladimir Ćorović 1924.⁵⁰⁶ Nema izvora koji bi ukazivali na posebno postojanje neke ustaške organizacije u zemlji, ali postoji znatan dio pravaške omladine prije uvođenja šestosiječanjske diktature koja već tada djelomično ilegalno djeluje zbog stalnih zabrana glasila *Starčević* i kasnije *Hrvatskog domobrana*.

Iako do sada u izvorima, historiografiji i literaturi nema usporedbe HPRO-UHRO, ona ne bi trebala biti isključena. Tek 1932. prvo u ustavu, a potom i u ustaškim načelima dodat će se riječ organizacija umjesto dotadašnje omladine. To je razumljivo, jer je ustaška organizacija širi pojam i ne ograničava se samo na omladinu, nego na sve društvene slojeve. I u jednom i u drugom slučaju ostao je pridjev *Hrvatska*. Stoga je raniji pojam HPRO i njegovi članovi mogao imati ključnu ulogu i u nastanku imena ustaške organizacije u inozemstvu. Članovi HPRO-a će biti bazen i izvorište kadrova raznih profila ustaške organizacije, osobito revolucionarnih, a potom i vojničkih, pa je zato bitno pratiti odnose bivših članova i predstavnika HPRO-a i nove ustaške organizacije te kako se to ostvaruje na prostoru Virovitice. Ima li se tu još i Antu Pavelića kao glavnog lika i poveznicu koji od 1927. prati i sudjeluje u radu HPRO-a, izvorište naziva nije isključeno.

Uvođenjem šestosiječanjske diktature 1929. zabranjen je rad HPRO-a, kao i svih drugih hrvatskih nacionalno i revolucionarno raspoloženih organizacija, ali ona nastavlja djelovati ilegalno. Vrlo je moguće, iako za to nemamo dovoljno pouzdanih izvora, da se HPRO jednostavno „preselio“ u Hrvatski domobran, koji je također tada zabranjen. Oni su bili „omladinska jezgra“ koja će biti po svoj prilici i glavna snaga i veza prvo s političkim emigrantima, a potom i ustaškom emigracijom osnovanom 1930. Režim uz njih pojačano veže politički pojam

⁵⁰⁵ Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (HR-AHAZU), fond 4, Jugoslavenski odbor (JO), ostavština Ante Trumbića, kut. 135.; Mario, JAREB, *Ustaško-domobranski pokret od nastanka do travnja 1941.*, Zagreb: Hrvatski institut za povijest i Školska knjiga, 2006., 115. (dalje: JAREB, M.). Mario Jareb govori o Ustaši iz svibnja 1930. samo na osnovi literature. Na osnovi na šapirografu tiskanih listova očuvanih u fondu JO i ostavštini Ante Trumbića moguće je istraživati sadržaj i prve tekstove ustaša koji se sve do 1932. nazivaju samo „hrvatski revolucionarci“. Naziv *Ustaša – Hrvatska revolucionarna organizacija* u potpunosti se definira 1932.; prvo u Ustavu ustaše, a potom u Načelima.

⁵⁰⁶ Vladimir, ĆOROVIĆ, *Velika Srbija*, Beograd: Narodno delo, 1924.; Isti: *Velika Srbija: ujedinjenje*, Beograd: Kultura, 1990.

„separatizma“, što je postojalo i ranije, ali od tada je to jedno od glavnih političkih zlodjela. Već 1929., a posebno od 1930. dio „ugroženih“ omladinaca bježi u emigraciju i tamo se veći dio njih kasnije uključuje u ustašku organizaciju koja se postupno i polako stvara. Veze sa zemljom su relativno slabe i ostvaruju se kroz propagandni dio rasturanja glasila i letaka koji uglavnom izlaze u inozemstvu, postavljanjem mina u vlakove i dostavljanjem eksploziva, oružja i municije za diverzantsko-terorističke akcije. Ipak jedna značajna grupa kako političara tako i omladinaca cijelo je vrijeme bila u vezi s ustašama cijelo vrijeme od nastanka ustaške organizacije do 1941., ali zbog pravila konspiracije i malog broja zapisa to se ne može pouzdano tvrditi. Sve do rujna 1932. akcije omladine više su individualne s ciljem stvaranja nemira i nestabilnosti u zemlji, bez konkretne želje za dolazak na vlast.

2. 2. Singerovo progonstvo u Viroviticu, osnivanje i djelovanje podružnice HKD-a „Napredak“ u Viroviticu

Početakom 1902. godine osnovano je „*Hrvatsko potporno društvo za potrebe đaka srednjih i visokih škola u Bosni i Hercegovini*“, osnovano u Mostaru 14. rujna 1902. koje je vodio Augustin Zubac. Krajem iste godine, 11. studenoga osnovano je u Sarajevu na poticaj dr. Ivana Šarića *Hrvatsko društvo za namještanje djece na zanate i trgovinu*“. Pravila društva odobrena su 1904. kada je društvu pridodan naziv „Napredak“. Ta dva društva konačno su se u potpunosti ujedinila 9. lipnja 1907. pod zajedničkim nazivom: „*Napredak*“ društvo za potpomaganje naučnika i đaka Hrvata-katolika u Bosni i Hercegovini sa sjedištem u Sarajevu.⁵⁰⁷

Osnivačka skupština HKD-a „Napredak“ u Zagrebu održana je 30. ožujka 1906., a prvim predsjednikom društva postao je 1907. odvjetnik i političar Josip Frank, tada predsjednik *Starčevićeve hrvatske stranke prava* i nastavljajući hrvatske državotvorne misli Oca Domovine dr. Ante Starčevića. Frank je bio i jedan od pokretača djelovanja „Napretka“ izvan Bosne i Hercegovine (BiH). Društvo je u Zagrebu djelovalo od tada sve do ukidanja 1949. po vlastima Narodne Republike Hrvatske (NRH), odnosno Federativne Narodne Republike Jugoslavije (FNRJ). Predsjednici društva u Zagrebu u vrijeme Singera i njegova djelovanja u društvu bili su dr. msg. Josip Lončarević i dr. Josip Horvat.⁵⁰⁸

⁵⁰⁷ Stjepan, BLAŽANOVIĆ, *Hrvatsko kulturno društvo „Napredak“ u Zagrebu*, Zagreb: Hrvatsko kulturno društvo Napredak, 1996., 9.; Zdravko, DIZDAR, *Osnivanje i rad „Napretkovih“ organizacija na području Slavonije od 1902. do 1949. godine*, *Scrinia Slavonica*, 3., 2003, Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, podružnica Slavonski Brod, 2003, 281. (dalje: DIZDAR, *Napredak u Slavoniji*).

⁵⁰⁸ BLAŽANOVIĆ, 14.-17. Predsjednici „Napretka“ u Zagrebu, među ostalima, bili su redom: Ivo Buhić, dr. Matija Lopac, Marija Antoaneta, Aurel Sertić, dr. Josip Lončarević, dr. Josip Horvat, dr. Ante Vrgoč, Viktor Sedmak, dr. Ante Vrkljan, dr. Tugomir Alaupović i Vinko Marković, s kojim prestaje rad društva u Zagrebu poslije Drugoga svjetskog rata, a prvi predsjednik „Napretka“ po obnovi društva 1992. bio je dr. Tomislav Ladan.

Kada su mogućnosti legalnog političkog rada od vlasti bile zabranjene, ostalo je još samo političko djelovanje unutar legalnih kulturnih društava, iako su i ona bila pod velikom prismotrom i pritiscima vlasti. HKD „Napredak“ odlučio je 1932. proslaviti 30-godišnjicu svoga osnivanja te je nastojalo obnoviti ili osnovati što veći broj svojih podružnica, među kojima je bilo u planu i osnivanje podružnice u Virovitici.⁵⁰⁹ Zbog hrvatskog nacionalnog djelovanja Uprava policije u Zagrebu cijelo je vrijeme s nepovjerenjem pratila rad društva, smatrajući ga opasnim po državu. Zato je policija tražila bilo kakav način za raspuštanje društva, odnosno njegovu likvidaciju. U jednom policijskom dokumentu je i popis članova HKD-a „Napredak“ koji se vode u kartoteci policije u Zagrebu. Među ostalim članovima društva kao „politički opasan“ navodi se i Vlado Singer, koji je 30. travnja 1930. uhićen dok je s Nikolom Jasinskim pjevao „separatističke“ pjesme.⁵¹⁰ Singer je već tada bio u prvim redovima i među najznačajnijim još aktivnim pravaškim omladincima, o čemu je ostalo dovoljno raznih zapisa. Prema istom gornjem izvoru on je svojedobno bio vođa hrvatske pravaške omladine u Virovitici. Na drugom mjestu se navodi da je tada bio u društvu Ivana Jelića (brat Branimira Jelića) i drugih, za što je zaradio osam dana zatvora te izgon iz Zagreba na pet godina, u njegovo zavičajno mjesto Viroviticu.⁵¹¹ Tada je to bilo odgođeno radi omogućavanja nastavka studija, ali druge prilike će se to provesti. Naime Singer je tijekom veljače i ožujka 1932. od HKD-a „Napredak“ dobio stipendiju u visini od 300 dinara.⁵¹² Za tu će stipendiju Singer vrlo brzo uzvratiti, poslije njegova progona iz Zagreba u travnju 1932. zbog sudjelovanja i vođenja studentskih proturežimskih demonstracija u prosincu 1931. i siječnju i ožujku 1933.⁵¹³

Singerovo djelovanje i rad u HKD-u „Napredak“ treba promatrati, prije svega, kao političko, a tek potom kulturno, kako u Zagrebu tako i u Virovitici gdje će biti jedan od suosnivača i prvi tajnik društva.⁵¹⁴ „Napredak“ je do 1930. proširio svoje podružnice u veći broj

⁵⁰⁹ DIZDAR, *Napredak u Slavoniji*, 297.

⁵¹⁰ BLAŽANOVIĆ, 50, i 56. Osim njih dvojice, navodi se i Šime Balen kao politički član društva. Policija je od oko 2 000 članova „Napretka“ u Zagrebu imala 228 dosjea. Isti, 74.

⁵¹¹ BLAŽANOVIĆ, 69-70. Tada je navodno pjevao njemu omiljenu pjesmu: „*Bog poživi Antu Pavelića*“. Već se ranije vidjelo da je iz Zagreba protjeran zbog organizacije i sudjelovanja u studentskim demonstracijama 1931./32.

⁵¹² BLAŽANOVIĆ, 76, redni broj 68.

⁵¹³ HR-HDA, fond 145, Savska banovina Odjeljak za unutarnje odjeljenje državne zaštite (SBUODZ), kut. 42.; HR-HDA, fond 145, SBUODZ, kut. 69, reg. br. 9038/932.; HR-HDA, fond 891, Razni kazno politički spisi, kut. 71, 80.; HR-HDA, fond 145, SBUODZ, kut. 42, Broj 655-Pov-1932.; HR-HDA, fond 145, SBUODZ, kut. 42, Broj 853-Pov-1932.; HR-HDA, fond 145, SBUODZ, kut. 42, Pov-Broj: 5135-1932. od 7. ožujka 1932.

⁵¹⁴ HR-HDA, fond 891, RKPS, Spisak, kut. 71, 80.

gradova Hrvatske i Slavonije, a u Virovitici takve još nije bilo pa je Singer svoje progonstvo u Viroviticu iskoristio za još jednu svoju političku i kulturnu akciju i javnu promidžbu.⁵¹⁵

Postoje indicije da je Singer u to vrijeme bio i suradnik *Jutarnjeg lista*, iako ni tamo nema članka potpisanog njegovim imenom. O tome govori nekoliko vijesti objavljenih u *Jutarnjem listu* 18. ožujka 1932. Prva od tih vijesti jest najava osnivanja podružnice „Napretka“ u Virovitici. U članku se navodi kako su neki ugledni građani primili cirkular glavne podružnice HKD-a „Napredak“ iz Zagreba kojim se na njih apelira da porade na osnivanju podružnice u Virovitici. Očekuje se da će apel naići na dobar odziv s obzirom na misiju koju vrši „Napredak“ u hrvatskom narodu te će skupiti dovoljan broj članova kako bi se u tom gradu osnovala podružnica.⁵¹⁶

HPRO 1928. u Đurđevcu
Izvor: Kalendar „Pravaš“ za 1929. godinu, str. 99.

⁵¹⁵ Zdravko, DIZDAR, Djelovanje HKD „Napredak“ u Hrvatskoj (1902.–1941.), *Časopis za suvremenu povijest*, god. 3/XXXVI, Zagreb: 2004., 1082-1099.

⁵¹⁶ *Jutarnji list*, god. XXI., br. 7236., 18. ožujka 1932., 10. Na istoj su stranici još dvije vijesti iz Virovitice. Jedna govori o postavljanju liječnika dr. Julija Rohrbachera za savjetnika udruženih zdravstvenih općina Lukač i Špišić-Bukovica. Druga je vijest o održavanju godišnjih skupština Društva Hrvatski dom i Saveza hrvatskih obrtnika. I autor tih vijesti mogao bi biti Singer.

HKD „Napredak“ u Virovitici osnovan je u popodnevnim satima 11. travnja 1932. u na-
zočnosti brojnih više i manje uglednih građana Virovitice, među kojima je bio i od policije po-
slani detektiv, koji je napisao svoje izvješće o tom događaju. Naravno da se ta Singerova akcija
nije sviđala policijskim vlastima. Za predsjednika tog društva izabran je dr. Milan Badovinac,
savjetnik, odvjetnik i vođa ogranka virovitičkog HSP-a. Za potpredsjednika je izabrana seljač-
ka spisateljica i suradnica Mačekove *Hrvatske seljačke zaštite* (HSZ) Mara Matočec.⁵¹⁷ Tajnik
je postao Vladimir Singer, a za blagajnika je izabrana Zora Pejnović. Nad svima koji su dio
uprave Napretka vodi se „vrlo ozbiljna kontrola“, a što i nije teško u tako malom gradu kakav je
Virovitica, a detektivi imaju čak i vlastite „zabilježnice“ u koje svakodnevno bilježe aktivnosti
svih navedenih. Poslije objavljivanja vijesti o osnivanju Napretkove podružnice u Virovitici i
njenu vodstvu Uprava policije u Zagrebu ističe kako je na osnovi predsjednika i tajnika (Sin-
gera) te podružnice zaključila da je to politička i separatistička organizacija koju treba strogo
nadzirati i prvom prilikom raspustiti.⁵¹⁸

⁵¹⁷ Mara Matočec, prva seljačka književnica i političarka u Seljačkom pokretu braće Radić, rođena je 9.
rujna 1886. u Đelekovcu kod Koprivnice. Bila je kći jedinica oca Luke Jendrašića i majke Mare i
Vrbanić. Rano se seli u Đurđevac i sa 17 godina udaje za Stjepana Matočeca, kolara i pravoužnitnika
đurđevačke imovne općine. Imala je četvero djece: sina Ignacija, koji gine od udara groma, Josipa i
Valenta i kćer Maricu. Suprug Stjepan u Prvom svjetskom ratu odlazi na Istočni front i tamo umire
od trbušnog tifusa. Poslije mobilizacije supruga napisala je pjesmu suprugu i nazvala je *Sibiriji*
te objavila u listu *Dom*. Pjesma je pobudila veliku pozornost te od tada Mara Matočec potiču da
nastavi pisati i objavljivati dalje. Tada ostvaruje prve izravne kontakte s braćom Radić. Dr. Antun
Radić počinje utjecati na nju da prosvječuje selo i prikuplja narodno blago sela. Početkom 1919.
Mara Matočec primljena je u članstvo Glavnoga odbora HPSS-a. Poslije pjesme *Spomen na 15.*
travnja 1923. prestaje pisati političke pjesme zbog političkog djelovanja Stjepana Radića s kojim se
Mara u međuvremenu razila. Već 1926. prodaje svojih 2 i pol jutra suprugove zemlje u Đurđevcu
i kupuje 7 i pol jutara zemlje u naselju Korija kod Virovitice te živi na zemlji i od zemlje. Tridesetih
godina upoznala se s Marijom Jurić Zagorkom s kojom je prijateljvala do kraja života. Odmah se
uključila i u rad HKD-a „Napredak“, gdje se osim funkcija u tom društvu istakla i svojim novim
autorskim djelima i radovima. Bila je član Glavnog odbora *Hrvatske žene, Hrvatskog srca i Napretka*,
odbornica *Narodne zaštite*, djelatnica i doživotni član *Glavnog odbora HSS-a i Seljačke sloge*. Umrula
je gotovo neprimjetno u Koriji, 8. svibnja 1967. Vidi: Vlatko, SMILJANIĆ, *Mara Matočec: hrvatska*
spisateljica, kulturno-prosvjetna aktivistica i političarka: biografija, Virovitica: vlastita naklada, 2010.

⁵¹⁸ HR-HDA, fond 145, SBUODZ, kut. 69, reg. br. 9038/932.; *Jutarnji list* od 12. travnja 1932. br. 7253,
8.; *Napredak, hrvatski narodni kalendar za prostu godinu 1933.*, Sarajevo, (dalje: *NAPREDAK*)
godina dvadesetdruga, Sarajevo: izdalo HKD Napredak u Sarajevu, 1932, XLVII.; *Virovitički*
hrvatski glasnik, god. V., br. 16., 17. travnja 1932., 2.; DIZDAR, *Napredak u Slavoniji*, 301, bilj. 58.; U
Glavni odbor su ušli Franjo Kovačević, Mato Lebinac i Mirko Ljubić, a zamjenici su im bili: Tomo
Terzić i Franjo Bakić. Članovi Revizionog odbora su: Aleksandar Langer i Ivan Kovačević. Inače u
policijskom se izvješću navodi kako je Singer vođa Hrvatske republikanske pravaške omladine, ali
to se mora uzimati s velikom rezervom. U podružnicu se odmah ućlanilo 55 članova. *Virovitički*
hrvatski glasnik (dalje: VHG) počinje izlaziti 4. travnja 1926. i izlazi s prekidima do 1933. Urednici
su mu bili: dr. Milan Badovinac od broja 1. i 4 travnja 1926. do broja 6. od 6. veljače 1927. Od

Nedugo poslije toga, 25. travnja 1932. Singer je po gradskoj policiji u Virovitici kažnjen na sedam dana zatvora. Nimalo mu se to zatočeništvo nije sviđjelo. Isti taj dan Predstojništvo gradske policije u Virovitici šalje Okružnom inspektoratu u Varaždinu prijavu za Augusta Kelčeca jer je kod njega 17. travnja pronađen letak nešto izmijenjenog „Programa Hrvatske stranke prava“, a isti letak je pronađen 4. travnja na zidu hotela Potz.⁵¹⁹ Nema sumnje da je to bilo djelo HPRO-a s područja Virovitice, a otkriven je samo jedan „raspačivač“.

Žandarmerija je kao oružništvo poznata i iz vremena kada je Hrvatska bila u sastavu Austro-Ugarske Monarhije. Oružništvo je u vojnim pitanjima bilo podređeno Ministarstvu domobranstva u Budimpešti, a u civilnim poslovima unutarnjem odjelu Zemaljske vlade. Kralj 1930. donosi Zakon o žandarmeriji u kojem je ona dio represivnog policijsko-vojnog aparata u hrvatskim zemljama. Poslije Prvoga svjetskog rata i nastanka nove države Kraljevine SHS i model žandarmerije bio je dijelom naslijeđen iz Austro-Ugarske Monarhije, ali i Kraljevine Srbije koja je od 1918. do listopada 1930. bila povezana s Ministarstvom unutarnjih poslova (MUP). Zakonom iz 1930. ona je određena kao pomoćni rod vojske Kraljevine Jugoslavije, ali i dalje pod ingerencijama MUP-a. Žandarmi su se često isticali brutalnošću i nasiljem svojih postupaka prema uhićenima za što gotovo nikada nisu odgovarali, jer su sudovi u pravilu odbacivali sve postupke protiv njih.⁵²⁰ U Virovitici svemu treba još dodati da je tada tamo žandarmerijski zapovjednik vodnik poručnik Jezdimir Dangić, kasnije, u Drugom svjetskom ratu jedan od najpoznatijih četničkih zapovjednika koji je sudjelovao u brojnim masovnim zločinima nad civilnim stanovništvom Istočne Bosne. Policija i žandarmi su tijekom srpnja te godine na području Špišić Bukovice uspjeli identificirati skupinu seljaka koja je rasturala protudržavni letak, uhitila ih i na kraće vrijeme stavila u zatvor otkrivene relativno mlade ljude. Radi se o uhićenju seljaka s područja Špišić Bukovice koji su međusobno čitali i dijelili letak u kojem su navodno hrvatski ustaše pozivali na ustanak. Ujedno je to i prvi spomen ustaša na području kotara Virovitica.⁵²¹

broja 7. i 13. veljače 1927. do broja 34. od 18. kolovoza 1929. urednik je Pavle Markovinović i to je vrijeme kada je list bio zapravo glasilo HSS-a Virovitice. Od broja 35. od 25. kolovoza 1929. odgovorni je urednik ponovo Ivan Dobravec-Plevnik. Kao vlasnik prvo se pojavljuje „Društvo za izdavanje Virovitičkog hrvatskog glasnika“ kojem je pročelnik bio Ivo Majer. Njega od broja 6. od 6. veljače 1929. nasljeđuje Antun Šisler i ostaje vlasnik lista do broja 21. od 18. svibnja 1930. kada Ivan Dobravec-Plevnik postaje i vlasnik lista i urednik. Sve do broja 4. od 20. siječnja 1929. tiskara koja tiska list je „Braća Bralić“. Od toga broja list tiska tiskara Ivana Zvonimira Plevnika.

⁵¹⁹ HR-HDA, fond 1363, Grupa XXI, Politička situacija, inv. br. 2819., kut. 41. Osumnjičeni August Kelčec predan je Okružnom sudu na daljnji postupak, a što se tamo događalo nije se za sada saznalo.

⁵²⁰ HR-HDA, fond 145, SBUODZ, kut, 95, reg. br. 24210/1932.; Ivana, DOBRIVOJEVIĆ, Policija i žandarmerija u doba šestosiječanjskog režima kralja Aleksandra (1929.–1935.), (dalje: DOBRIVOJEVIĆ) *Časopis za suvremenu povijest*, god., br. 1/XXXVIII, 2006., 99–136.

⁵²¹ HR-HDA, fond 1354, Grupa VII., RIRO, inv. br. 366., kut. 3. Dangić je naveden kao „vodnik

Dangić je sa sreskim načelnikom Slatine Ramovićem krajem listopada 1932. organizirao prelazak jedne osobe – agenta u Mađarsku s ciljem prikupljanja informacija o terorističkim djelovanjima protiv Jugoslavije s tog područja. U podrobno sročenom Izvješću može se zaključiti da je glavni punkt terorista na tom području Szent Márton kod Barcsa. Teroristi tamo dolaze uglavnom u skupinama, od pet do petnaest, ali dalje nastavljaju individualno djelovati, zeći Dravu na pogodnim mjestima i raspačavajući eksplozivni i propagandni materijal.⁵²²

„Policijska internacija“ Singera u Viroviticu odvojila ga je od zbivanja u Gorskoj Hrvatskoj, odnosno Like i *Ličkog ili Velebitskog ustanka* 6./7. rujna 1932. Iako su posljedice i gubitci „ustaša“ bili daleko veći od njihova uspjeha, sam je ustanak odjeknuo i u zemlji i u Europi. Bila je to u Kraljevini Jugoslaviji prva organizirana vojna borbena akcija od njena nastanka i uvođenja šestosječanjske diktature, iako se radilo tek o napadu male, slabo organizirane i naoružane grupe ustaša i domaćih seljaka na žandarmerijsku postaju u selu Brušane na Velebitu.

poručnik“ u dokumentu sreskog načelstva Virovitica o akcijama hrvatskih ustaša na području sreza/kotara Virovitica. Jezdimir Dangić rođen je 4. svibnja 1897. u Bratuncu u Istočnoj Bosni u obitelji svećenika grkoistočne crkve. Uoči Prvoga svjetskoga rata polazi gimnaziju u Tuzli. Kao pripadnik Mlade Bosne sudjelovao je u pomoći atentatorima zbog čega je osuđen na tri i pol godine zatvora koje je odslužio tijekom Prvog svjetskog rata. Poslije rata studirao je pravo, jedno vrijeme radio kao policijski činovnik i rezervni konjički potporučnik, da bi 3. siječnja 1928. prešao u žandarmerijsku službu s činom potporučnika. Do Drugoga svjetskog rata napredovao je do čina bojnika Dvorske žandarmerijske postrojbe koja prati kralja Petra II. Karađorđevića od Beograda do Nikšića. U Drugom svjetskom ratu dao se pod zapovjedništvo tada pukovnika Draže Mihajlovića koji ga tada postavlja za zapovjednika četničkih odreda u Istočnoj Bosni. Tamo je 1. listopada u ime četničkog pokreta sa Sergijem Mihajlovićem i Perom Đukanovićem potpisao četničko-partizanski sporazum o suradnji s partizanskim vođama: Rodoljubom Čolakovićem, Slobodanom Principom i Svetozarom Vukmanovićem-Tempom. Nakon što su se ustaše na zahtjev Talijana morali povući iz Foče i područja Istočne Bosne, od 5. do 21. prosinca 1941. Dangićevi četnici su izvršili jedan od najvećih masovnih zločina Drugoga svjetskog rata likvidiranjem više od 8 000 muslimana. Hrvatske ustaške oružane snage postrojbe Crna legija izvršile su nagli protuudar i u vrlo kratko vrijeme oslobodile od četnika i partizana zauzeto područje Istočne Bosne do granice na Drini, osim područja Foče i okolice koje je ostalo u talijanskoj okupacijskoj zoni. Poslije Dangićeva pokušaja suradnje s vladom Milana Nedića, uhitile su ga njemačke postrojbe i internirale u logor Strij u Poljskoj. Tamo je ostao do 1944. kada su ga uhitile postrojbe sovjetske Crvene armije i zatočile u zatvor Ljubjanka u Moskvi. Iz tog zatvora izručen je 1947. Jugoslaviji koja ga je neodređenoga dana osudila na smrt i strijeljala u Sarajevu nepoznatoga dana 1947. Vidi: Jozo, TOMASHEWICH, *Rat i revolucija u Jugoslaviji: okupacija i kolaboracija: 1941.–1945.*, Zagreb: EPH-Novli liber, 2010.; https://sr.wikipedia.org/wiki/%D0%88%D0%B5%D0%B7%D0%B4%D0%B8%D0%BC%D0%B8%D1%80_%D0%94%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%B8%D1%9B, https://hr.wikipedia.org/wiki/Jezdimir_Dangi%C4%87; https://sh.wikipedia.org/wiki/Jezdimir_Dangi%C4%87, (21.6.2019.) https://sh.wikipedia.org/wiki/Jezdimir_Dangi%C4%87, (21.6.2019.)

⁵²² HR-HDA, fond 1363, Grupa XXI, Politička situacija, kut 41., inv. br. 2900.

Singer je ponovo uhićen pet mjeseci poslije, 26. rujna 1932., jer je navodno „demonstrativno“ nazočio misama zadušnicama justificiranim omladincima – atentatorima Marku Hraniloviću i Matiji Soldinu i za to kažnjen s tri dana zatvora.⁵²³ Učestalo uhićivanje Singera čini se da je na njega mučno djelovalo, tim više što je iz izvora poznato posebno mučenje i običnih seljaka i ratara od strane žandarmerije u Virovitici, a kako ne bi njega.⁵²⁴ Policijski gnjev također treba razumjeti, jer glavnina oružja i eksplozivnih naprava za atentate i diverzije u to vrijeme dolazi iz Mađarske na potezu od Ludbrega do Donjeg Miholjca. Iako je Singer jedan od najaktivnijih političkih i kulturnih djelatnika u Virovitici tijekom svoje „prognaničke“ 1932. godine, rijetko se pojavljuje u izvješćima tamošnjih upravnih, političkih i redarstvenih vlasti.⁵²⁵ Moguće je da je ignoriranjem vlast nastojala umanjiti ulogu i značenje Singera.

Uz podatak o osnivanju HKD-a „Napredak“, uhićenje i osuda Singera zbog nazočnosti na misi zadušnici jedan je od malobrojnih podataka o njemu u drugoj polovici 1932. To je još jedan od dokaza Singerova postupnog povlačenja u ilegalu, ali i kasnije napuštanja Virovitice. Od tada se Singer sve više povlači u najdublji konspirativni rad, a tako mu i policija sve teže može ući u trag. No iz izjava koje je poslije rata davao Mirko Vutuc,⁵²⁶ saznaje se da je Singer još tada djelovao među hrvatskim pravaškim nacionalno opredijeljenim omladincima u Podravini između Osijeka i Varaždina, pogotovo u Slatini, Đurđevcu i Koprivnici. Naravno, sve tajnije i konspirativnije. Izgleda da taj dio policija u Virovitici nije uspjela pratiti i registrirati ili nije nigdje zabilježila.

Podružnica HKD-a „Napredak“ u Virovitici nastavila je svoj uspješan rad i poslije Singerova odlaska u Zagreb 1933., s istim brojem članova, sve do zabrane njena rada krajem svibnja

⁵²³ HR-HDA, fond 891, RKPS, *spisak*, kut. 71, 80.

⁵²⁴ HR-HDA, fond 145, SBUODZ, kut, 95, reg. br. 24210/1932.; DOBRIVOJEVIĆ, 99-136.

⁵²⁵ HR-HDA, fond 1363, Grupa XXI, Politička situacija, inv. br. 2734.-2727., kut. 40.

⁵²⁶ Mirko Vutuc, ustaški dužnosnik, rođen je u Koprivnici 29. listopada 1913., a likvidiran je u Zagrebu 3. svibnja 1946. Studirao je pravo, da bi se kasnije zaposlio u Matici hrvatskoj. Bio je predsjednik Kulturnog društva „August Šenoa“ u Zagrebu i pristaša ustaškog pokreta prije Drugoga svjetskog rata, zbog čega je i uhićen 1940. Poslije uspostave UNS-a u kolovozu 1941. imenovan je zamjenikom glavnog nadzornika u činu natporučnika. Partizani ga zarobljavaju 27. kolovoza 1942. s K. Wagnerom, upraviteljom Župske redarstvene oblasti (ŽRO) kod mjesta Cage na cesti Okučani – Lipik. U rujnu su obojica zamijenjena za 35 komunista, među kojima je bio i Andrija Hebrang, kasniji opći tajnik Komunističke stranke Hrvatske. Nakon razrješenja ravnatelja UNS-a Eugena Dide Kvaternika u listopadu 1942. na kratko vrijeme preuzima njegovu funkciju. Poslije je bio nadstojnik Političkog odjela RAVSIGUR-a u činu ustaškog dopukovnika, a jedno je vrijeme bio glavni pobočnik Zapovjedništva oružništva. U rujnu 1944. imenovan je državnim povjerenikom za zaštitu prehrane, a u listopadu iste godine postavljen je u Povjerenstvo za očuvanje i osiguranje državnih i narodnih vrednota. Pri napuštanju Zagreba u svibnju 1945. zamjenik je Vilka Pečnikara koji je bio zadužen za transport zlata. Zarobljen je 1945. i uručen jugoslavenskim komunističkim vlastima, a Okružni sud u Zagrebu ga je 10. siječnja 1946. osudio na smrt. Vidi: *Tko je tko u NDH*, 424.

1935.⁵²⁷ Ovim završava ilegalni dio političkog djelovanja HPRO-a preko kulturnih društava, iako su u tom društvu bili i članovi drugih stranaka. No svi su oni imali za cilj borbu protiv šestosiječanjske diktature, a predvodila ih je znatno HPRO, osobito Singer za svoga boravka u zemlji. Nažalost, HKD „Napredak“ od tada neće više imati svoje podružnice u Virovitici. Singerovo progonstvo u Viroviticu donijelo je u Viroviticu podružnicu HKD-a „Napredak“. To i sudjelovanje na javnim manifestacijama komemoracija žrtvama slavne hrvatske povijesti bili su dovoljni za njegova nova uhićenja od strane redarstva. Nasilje u tim zatvorskim danima djelovalo je toliko na Singera da je odlučio pobjeći iz Virovitice u Zagreb i daljnji život nastaviti u potpunoj ilegali.

2. 3. Virovitički individualci i posebni u akciji: Singer, Begović i Podgorelec 1933. i 1934. godine: suradnja, borba, žrtve, umiranja, zatvori i emigracija

Od 1933. i ilegalnog dolaska Vlade Singera u Zagreb sve se više može pratiti njegova politička suradnja s bivšim školskim drugom Josipom Begovićem-*atentatorom*.⁵²⁸ Upravo se 1933. godinu može nazvati i godinom suradnje Singera i Begovića i kulminacijom djelovanja dva najznačajnija predstavnika HPRO-a Virovitica. Iako je HPRO zabranjena, njih dvojica pronalaze načine djelovanja i izvan zakona ako to on ne omogućuje.

Singer se u Zagreb vratio već početkom 1933., ali o kontaktima njega i Begovića-*atentatora* ne može se govoriti do lipnja 1933. i Singerove odluke za bijeg izvan zemlje. Tek tada, prema dokumentima koji su nastajali kasnije i kojima se može vjerovati, Singer uključuje Be-

⁵²⁷ HR-HDA, fond 145, SBUODZ, pov. II. D.Z. br. 2321/1935 Odluka banske uprave Savske banovine 29. svibnja 1935. o zabrani rada „Napretkove“ podružnice u Virovitici; DIZDAR, *Napredak u Slavoniji*, 302. Na obnovi „Napretkove“ podružnice u Virovitici ponovo se počelo 1940. u Banovini Hrvatskoj.

⁵²⁸ Do sada je za Josipa Begovića (ml.) korištena oznaka *atentator*. Iako ga Antun Podgorelec u svome pismu sestri i šogoru naziva *Pepek*, što je bio njegov obiteljski nadimak, međutim budući da je u historiografiji do sada poznatiji pod nazivom *atentator*, taj će se naziv i ovdje koristiti. Josip Begović-*atentator*, sin Josipa Begovića-*graditelja* i Ivke, rođene Podgorelec, rođen je 11. veljače 1908. u Suhopolju kod Virovitice. Pučku školu završio je u Virovitici, a srednju trgovačku polazio je u Virovitici, Koprivnici i Zagrebu, gdje je završio gimnaziju. Po završetku gimnazije upisao se na Šumarski fakultet u Zagrebu. U ustaše je navodno stupio 1931. od kada je vršio važne zadatke. Dobio je zadatke i napatke u svezi kraljeva dolaska u Zagreb 17. prosinca 1933. i izvođenja atentata na njega. Po preuzimanju atentatora trebao je pobjeći iz zemlje, ali on je sam odustao od toga jer je želio vidjeti rezultat. Poslije upada u stan policije uhićen je s njegovim ujakom Antunom Podgorelcem, a nešto poslije uhićen je i predviđeni atentator Petar Oreb. Osuđen je po Sudu za zaštitu države 12. svibnja 1934. na smrt vješanjem i kazna je izvršena. Vidi: *Hrvatski tjednik*, spomen broj na Josipa Begovića, 12. svibnja 1941., 1.-8; *Hrvatska enciklopedija*, Zagreb: Naklada hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, 1941., sv. 2., 336.

govića-*atentatora* kao svoga najznačajnijeg suradnika.⁵²⁹ Pri tome nije sigurno je li to išlo po nalogu ustaške organizacije izvan zemlje, ili je to odluka grupe ostataka HPRO-a iz Zagreba, ili je to samoinicijativna osobna odluka Singera. Prema kasnijim dokumentima i zbivanjima može se zaključiti da je sve gore navedeno imalo svoju ulogu u gore navedenim akcijama.

Singer se na bijeg iz zemlje u Austriju odlučio 10. lipnja 1933. Voditelj, pratitelj i nadzornik akcije bio je novi lik u ilegalnom HPRO-ovu pokretu Tomislav Grgić-*Tomiša*, vozač do Ljubljane je također bio novi – Dragutin Zajec, pomoćnica i figura za bijeg do Ljubljane Marija Vutuc-Pušić, a glavni Singerov pratitelj do Austrije bio je Josip Begović-*atentator*.⁵³⁰ Poslije Singerova bijega u Austriju, jedan od njegovih punktova za djelovanje iz Austrije protiv Kraljevine Jugoslavije bio je u Klagenfurtu. Novi zapovjednik svih akcija koje je vodila ustaška organizacija iz inozemstva, ponajprije iz Austrije, bio je Tomislav Grgić-*Tomiša*, a Josip Begović-*atentator* dobio je zadatak da bude veza između emigracije i zemlje. Odluka je bila zasnovana i na tome što on do tada nije bio zabilježen i vođen kao protudržavni element te je na granici prolazio dosta lako i bez nekih posebnih problema.

Begović je bio rodom iz Suhopolja kod Virovitice, ali se kasnije s ocem seli u Viroviticu. U gradu se od pučke škole⁵³¹ do 6. razreda gimnazije družio sa svojim godišnjakom Vladom Singerom s kojim se kasnije uključio u hrvatski nacionalni omladinski pokret. Prema svemu u hrvatski pravaški revolucionarni omladinski pokret uključio se tek početkom 1930-ih godina kada je došao na studij u Zagreb, a tada je već u tom pokretu odlučujuću ulogu i izvan zemlje i u zemlji imala ustaška organizacija. I Josip Begović-*atentator* bio je student šumarstva, koji je

⁵²⁹ Na osnovu svojih istraživanja povjesničar Ivica Miškulin tvrdi da je do bliže suradnje Singera i Begovića došlo nešto ranije: „Singer je dominirao omladinskim društvima u Zagrebu u kojima se počeo kretati mlađi Begović. Ljudi poput Singera snažno su utjecali na mlađeg Begovića. Prema kasnijem iskazu u zatvoru, njegova se „mladenačka ambicija u to vreme upravo počela razvijati i tako su oni pomalo unijeli klicu hrvatstva u mene koja je zauzimala sve veće i veće dimenzije. (...) Navodno su roditelji mlađem Begoviću počeli snažno predbacivati druženje sa Singerom. „Što se šečeš s tim frankovcem“, govorio mu je otac, „taj bi te mogao zavesti. Ako je mlađi Begović i imao kakvih dvojbi oko ustaša, valja zaključiti da ih je Singerova upornost otklonila. Singer ga je polako ali uporno sve dublje uvlačio u ilegalni ustaški rad u Zagrebu. Navodno je Begović u početku bio nesklon svemu, pa je tako odbio nekoliko poziva na razgovor. Potom je jedan dan u poštanskom sandučiću pronašao paket s lecima i pridodanim pismom-uputom: „Druže“, pisalo je, „raspačaj ove letke, ali oprezno.“ Navodno ih je zapalio. Međutim, nekako od sredine 1932. otpor je mlađeg Begovića slomljen: počeo je redovito sa Singerom putovati u Austriju, gdje se sastajao s istaknutijim ustaškim operativcima. Singer je, valja zaključiti, izvrsno odabrao: u mlađem Begoviću našao je mladog i operativnog suradnika koji nije imao problema s novcem, a patina očeva jugoslavenstva bila je korisna vrsta zaštite pred režimom.“ <https://www.vecernji.hr/vijesti/dok-su-mladog-begovica-hrvata-vjesali-otac-jugoslaven-ga-je-proklinjao-1422755> (pristup 9. 8. 2020.)

⁵³⁰ HR-HDA, fond 1049, O.F. Bogdan Krizman, kut. 24.b.

⁵³¹ Pučka škola bila su prva četiri razreda. Poslije toga ili se išlo u obrtničke, stručne škole ili gimnazije.

ubrzo po uključanju u političke akcije kao i Singer odustao od studija i dao se u politiku i političke akcije. U toj njegovoj odluci Singer je, u to ne može biti sumnje, odigrao ključnu ulogu, kao i u cijelom nizu sljedećih akcija u kojima će njih dvojica biti glavni akteri.

Odmah poslije prebacivanja Singera u Austriju u lipnju, Begović-*atentator* je u srpnju prebacio braću Posarić i Ericha Lisaka.⁵³² U istom tom mjesecu Predstojništvo gradske policije u Virovitici uhitilo je i zatvorilo Gašpara Jakšića zbog sumnje da priprema atentat. Izvidima i istragom utvrđeno je da to nije točno, iako je brat istoga član terorističke emigrantske organizacije u Mađarskoj.⁵³³ U strahu su velike oči, kaže narodna poslovice.

Begović-*atentator* sljedeći put odlazi u Austriju u rujnu 1933. Tada se sa Singerom sastao na austrijskoj granici. Poslije susreta njih su dvojica otišli u Klagenfurt, gdje mu je Singer pokazao omot s paklenim strojem omotan novinama *Slovenec* i 10 bombi koje je on navodno kasnije prepoznao kao dio Orebova arsenala po njegovu dolasku u Zagreb. Singer mu je već tada nudio taj omot paklenog stroja da ga ponese i preda na poštu u Ljubljani, ali on je to odbio. Od Singera navodno nije ništa uzimao, jer mu je Grgić bio rekao da to ne čini, budući da je to za neke druge svrhe. Sa Singerom je drugi dan otišao u Bleiburg, gdje mu je on pokazao mjesto za sklonjeno oružje koje je Singer skrio s *Krenom* (Ivanom Herenčićem) i koji je granicu navodno prešao već 40 puta. Oružje je trebalo biti pod planinom Peca, ali ga oni tada nisu pronašli.⁵³⁴

U rujnu 1933. Begović-*atentator* kod Singera potpisuje neki formular koji je služio kao pristupnica u „*udruženje*“ ustaša. Rubriku u kojoj je pisalo „za koju svrhu služi“ Singer je prema Begoviću dopunio s riječi „provodiću“. Tada mu je Singer rekao da je taj formular obrazac pristupnice u ustašku organizaciju, a da će pravu zakletvu položiti kada budu došli u logor, kao i on. Tu je noć prenoćio sa Singerom, a sutradan se s njim vratio do granice. Od Singera je tada dobio 200 dinara i 60 šilinga koje je trebao vratiti Grgiću. Na povratku Begović daje izvješće Grgiću o sastanku sa Singerom.⁵³⁵

Poslije rujanskog izleta Begovića-*atentatora* u Austriju učestali su u Zagrebu sastanci Grgića i Begovića kod Marije Pušić u Zagrebu u Martičevojoj 8. Za novi izlet Begović je dobio 400 dinara, a zadatak tom prilikom bio je bolje upoznavanje puta i prijenos nekih vijesti. Singer je u Klagenfurtu stanovao u Jergić-gasse pod imenom Vilim Zeman.⁵³⁶ Tada mu je dao oko

⁵³² HR-HDA, fond 1049., Bogdan Krizman, kut. 24.b.

⁵³³ HR-HDA, fond 1363, Grupa XXI, Politička situacija, inv. br. 3129., kut. 44.

⁵³⁴ HR-HDA, fond 1049., Bogdan Krizman, kut. 24b. Stjecajem okolnosti nešto više od deset godina poslije Herenčić će u svibnju 1945. na istom prostoru sudjelovati u potpisivanju predaje Hrvatske vojske i naroda, ali sam se neće predati. On je tek kasnije izručen Jugoslaviji gdje mu je suđeno.

⁵³⁵ HR-HDA, fond 1049. Bogdan Krizman, kut. 24b.

⁵³⁶ I u pogledu imena Singer ih je uvijek imao pri sebi više, ponovo radi opreza i kako bi što prije i bolje zameo trag. Zato jugoslavenska policija nije dugo znala ni jedno ime pod kojim se u Austriji kretao i teško ga je uspijevala identificirati u Austriji, iako je tamo imala svoju jaku službu.

150 primjeraka glasila „Grič“ i jedan primjerak glasila „Hrvatska država“ da vidi kakav je, te pokazao kutiju s 10 do 12 revolvera različitog kalibra i jedan omot za koji je rekao da je pakleni stroj.⁵³⁷

Istodobno stan Marije Pušić u Martičevojoj br. 8. postaje glavna baza svih sastanaka i razgovora Tomislava Grgića-*Tomiše* i Josipa Begovića-*atentatora* u kojem su se njih dvojica sastala više od 20 puta.⁵³⁸ Posljednji sastanak Josipa Begovića-*atentatora* i Vlade Singera u Klagenfurtu bio je krajem studenoga 1933. Na njemu je Begović-*atentator* dao pred Singerom svoju ustašku prisegu prema utvrđenom obrascu i ritualu. Također je Singer Begoviću tada i tamo dao zapovijed koju je Begović tri puta pročitao i potom su istu zapalili.⁵³⁹ Iz svih kasnijih dokumenta, istražnih i sudskih radnji ne može se pouzdano tvrditi da se ta zapovijed odnosila na atentat na kralja, iako je moglo biti i to. Naime, zapovijed koju je Singer predao Begoviću-*atentatoru* on je čitao toliko koliko mu je trebalo da je zapamti, a potom ju je zapalio. No sigurno je da su se Begović-*atentator* i Singer na tom sastanku dogovarali za sljedeće akcije u prosincu te godine po nalogu i zapovijedima vrha ustaške organizacije. Begović-*atentator* je imao zadatak iznajmiti i urediti stan za one koji će doći u zemlju (Zagreb) i izvesti akciju kojom će ugroziti manifestacije 1. prosinca ili kraljev rođendan 17. prosinca. U akciju im se kasnije neplanirano u Zagrebu priključio i Begovićev ujak Antun Podgorelec.⁵⁴⁰ On je prije stupanja u akciju ustaškom prisegom stupio i u ustaše.⁵⁴¹ Kao prilika iznenada se pokazao kraljev posjet Zagrebu tijekom proslave njegova rođendana, pa su se i Oreb i Begović-*atentator* odlučili za izvođenje atentata na kralja. Do atentata ipak nije ni došlo jer su Begović-*atentator* i Oreb zakasnili prilikom kraljeva dolaska u Zagreb. Atentat je odgođen za drugi dan, ali u ra-

⁵³⁷ HR-HDA, fond 1049, Bogdan Krizman, kut. 24b.

⁵³⁸ HR-HDA, fond 1049, Bogdan Krizman, kut. 24b.

⁵³⁹ HR-HDA, fond 1049, Bogdan Krizman, kut. 24b.

⁵⁴⁰ Antun Podgorelec, sin Adama i Mare, rođ. Ozmec, rođen je u Suhopolju kod Virovitice 29. listopada 1906. Rkt vjere, zidar i neoženjen. Bio je ujak Josipa Begovića. Kada mu je 1928. umro otac odlazi iz Suhopolja u Zagreb, gdje se povezuje s nećakom Josipom Begovićem. Članom ustaške organizacije postao je položenom zakletvom uvečer 16. prosinca 1933. i to je za sada najranije dokumentirana ustaška prisega u Kraljevini Jugoslaviji. Poslije presude i pomilovanja po svojoj prilici boravio je kao kažnjenik u Lepoglavi. Poslije sporazuma Cvetković-Maček i osnivanja Banovine Hrvatske pomilovan je i pušten na slobodu 8. rujna 1939. Do veljače 1940. boravi kod sestre i šogora, a potom se u veljači 1940. zapošljava u Glavnoj električnoj centrali u Zagrebu. Po uspostavi NDH-a oslobođen je i odmah je stupio u ustaše i s Mijom Babićem odlazi gušiti poznati ustanak u Istočnoj Hercegovini, gdje u sukobu s odmetnicima gine 3. srpnja u Berkovićima. Sahranjen je na zagrebačkom Mirogoju 7. srpnja 1941. Vidi: HR-HDA, fond 1049, Bogdan Krizman, kut. 2.b.; *Hrvatski narod*, 143/III, 7. srpnja 1941, 4.; *Hrvatski tjednik*, god. III. br. 28, Virovitica, 12. srpnja 1941., 1., tekst: „Antun Podgorelec“.

⁵⁴¹ Koliko je poznato iz do sada dostupnih izvora to je za sada prva kakva-takva dokumentirana ustaška prisega u Jugoslaviji.

nim jutarnjim satima u njihov stan u pretres dolazi policija. Tom prilikom Oreb je ubio jednog policajca, a drugog teško ranio. Begović-*atentator* i Podgorelec odmah su uhićeni od vozača policajaca, a uvečer i Oreb, koji je uhićen pri bijegu u Velikoj Gorici. Uslijedila je istraga, suđenje i presude na smrt Josipu Begoviću-*atentatoru* i nesuđenom atentatoru Petru Orebu 12. svibnja 1934. Antun Podgorelec neposredno pred smrt pomilovan je i osuđen na doživotnu robiju, s koje je izišao poslije amnestije 1938.⁵⁴² Državni sud za zaštitu države u Beogradu svu trojicu atentatora osudio je na smrt vješanjem, a proces Orebu, Begoviću i Podgorelcu vođen je „ekspresno“ od početka do kraja ožujka 1934.⁵⁴³ Smrtne kazne je pred samo njeno izvršenje oslobođen jedino Antun Podgorelec, kojemu je kralj velikodušno oprostio tako što je smrtnu kaznu preinačio na doživotnu robiju.⁵⁴⁴

I Vlado Singer je krajem ožujka 1934. uhićen u Austriji zbog posjedovanja oružja te je osuđen na šest mjeseci zatvora. Poslije zatvora u Austriji priključuje se ustašama u Italiji, gdje je ubrzo poslije bio ponovo uhićen i interniran, prvo na Liparsko otočje, a potom u Južnu Italiju, kao i ostali ustaše zbog atentata na kralja Aleksandra Karađorđevića u Marseilleu. Tako su obojica na svoj način završila svoja djelovanja. Begović-*atentator* u potpunosti, a Singer u Austriji.⁵⁴⁵ Kratko vrijeme zabilježene suradnje Singera i Begovića-*atentatora* trajalo je nešto više od pola godine. Obojica u slično vrijeme pristupaju ustaškoj organizaciji i rade prvo na propagandnim akcijama protiv režima, a potom i revolucionarnim kroz napade na visoke državne osobe do samoga kralja. Posljedice su bile smrtonosne za Josipa Begovića-*atentatora*, Antun Podgorelec je smrti izbjegao za dlaku, ali završava na služenju doživotne kazne u Lepoglavi, a i Singer završava prvo u zatvoru u Austriji, pa u Italiji. Bile su to teške posljedice i za virovitičku omladinu, jer je izgubila pokretače i glavne inicijatore unutar sebe. Nastupa gotovo potpuno zatišje i prestaje bilo kakav rad omladine, osobito politički. Ovoga puta sustav i režim pobjeđuju otpor, buntovnu mladost, nered i nasilje. No nove žrtve hrana su za novu pojačanu revolucionarnost.

U gore navedenim akcijama virovitički individualci i posebnici sigurno nisu djelovali samo individualno i sve te akcije nisu bile samo njihove. Od bijega iz Virovitice Singer je u Zagrebu oko pola godine u ilegali, a radi i djeluje više nego ikada. Napatci za taj rad i djelovanje po svoj prilici dolaze od ustaške organizacije iz emigracije, iako nema dokumentiranih podataka koji bi nam to potvrdili. To ukazuje na to da je u zemlji doista djelovala snažna ilegalna

⁵⁴² HR-HDA, fond 1049, Bogdan Krizman, kut. 24b.

⁵⁴³ *Politika*, god. XXXI., br. 9293, 29. mart 1934, 4. članak s naslovom: „Petar Mijat Oreb, Josip Begović i Antun Podgorelec osuđeni su na smrt“, Presuda Državnog suda za zaštitu države br 339. od 28. 3. 1934.

⁵⁴⁴ *Novo doba*, br. 74, od 28. 3. 1934.; Tonko, BARČOT, Nesuđeni atentator na kralja Aleksandra: Petar Oreb Mijat i njegov put do vješala, *Časopis za suvremenu povijest* br. 3., godište 38., 2006., 890.

⁵⁴⁵ HR-HDA, fond 1049, Bogdan Krizman, kut. 24b.

skupina političara i omladine, moguće kao nastavak rada hrvatskih nacionalnih stranaka i omladine prije šestosiječanjske diktature. Po svojoj prilici najjača je bila skupina okupljena oko Hrvatskog domobrana osnovana nešto malo prije uvođenja šestosiječanjske diktature. Singerov bijeg u kojem sudjeluje i školski kolega Josip Begović-*atentator* svakako je organiziran izvana od ustaške organizacije, jer se Singer u Austriji odmah uključuje u njen rad i postaje središnja figura i točka oko koje se sve vrti. S obzirom na to da Begović-*atentator* surađuje cijelo vrijeme s njim, može se zaključiti da su njih obojica najkasnije od početka 1933. dio ustaške organizacije, njenih ciljeva i planova. To se najbolje vidi iz prosinačke akcije i navodnog pokušaja atentata na kralja kada im se pridružuje još jedan virovitički individualac i posebnik – Antun Podgorelec. I svi oni u kratkom vremenu prisežu ustašku prisegu.

3. DJELOVANJE VIROVITIČKE OMLADINE POSLIJE ATENTATA NA KRALJA DO OSNIVANJA BANOVINI HRVATSKE

Dokumenti o bilo kakvom političkom, osobito oporbenom i revolucionarnom djelovanju na području Virovitice tijekom 1934. malobrojni su i rijetki. Nije to začuđujuće s obzirom na to da tamo nema više glavnih nositelja republikanskog revolucionarnog pokreta Singera i Begovića. Tako se još jednom potvrđuje važnost djelovanja i rada pojedinaca u svakom poslu, pa tako i ovdje. Uspjeli atentat na kralja Aleksandra Karađorđevića u Marseilleu 9. listopada 1934. navodno se žalosno dojmio i njegovih suparnika i neprijatelja u Virovitici, a ne samo poštovatelja.⁵⁴⁶

Jedno vrijeme neposredno poslije atentata na kralja Aleksandra Karađorđevića represija je još i pojačana do te mjere da Ivan Tošić iz Virovitice, koji je tijekom tjedna u prosincu 1934. dobivao svaki dan od rođaka i prijatelja posjete i hranu, nije smio dobivati hranu u sreskom/kotarskom zatvoru u Virovitici, te mu se to u daljnjem vremenu izdržavanja kazne ne dopušta.⁵⁴⁷ Rad omladine, posebno hrvatske nacionalne u ovom periodu slabo je poznat. Za to se vrijeme režim ističe svojom omladinskom organizacijom „Mlada Jugoslavija“ i jugoslaven-skim Sokolom za koji početkom 1935. navode da ima i 400.000 članova.⁵⁴⁸ Vlast nastoji staviti pod svoje okrilje i odgojno djelovanje što više omladine jer je to najbolji nadzor i snaga. S druge strane ta masovnost isključuje bilo kakve moguće suparnike, a odgoj za državu u najranijoj

⁵⁴⁶ HR-HDA, fond 1363, Grupa XXI, Politička situacija, inv. br. 3803., kut. 51.

⁵⁴⁷ HR-HDA, fond 1354, Grupa VII., RIRO, inv. br. 406., kut. 5.

⁵⁴⁸ *Jugoslaven*, god. IV., br. 6., Daruvar, 2. februara 1935., 1. Misli se na članstvo u tim organizacijama na čitavom prostoru Kraljevine Jugoslavije. *Jugoslaven* su novine koje su počele izlaziti 18. lipnja 1932. i izlazile su do travnja 1941. u Daruvaru, a tiskane su u Virovitici. Izdavač i odgovorni urednik bio im je trgovac Toša Radosavljević. Uglavnom su izlazile na 6 stranica velikog formata većim dijelom na latinici, ali do 1938. sve više je pisanih tekstova i ćirilicom. Jezik je bio uglavnom srpski.

dobi stvara odane državne podanike. Vlast polako klizi prema totalitarizmu jer nastoji pod svoju kapu staviti svu omladinu države.

Početakom ožujka 1935. na željezničkoj pruzi kod željezničke postaje u Virovitici pronađene su praskalice, ali se nije utvrdilo njihovo podrijetlo, niti činjenica jesu li se tamo našle kao dio diverzantske akcije bilo kakve grupe.⁵⁴⁹

U listopadu 1935. dolazi do prvih zabilježenih sukoba između seljaka i omladinaca, doseljenih Srba iz naseobine Novi Krivaj i Hrvata iz Miokovićeve (Đulovec/Đula Ves) i omladinaca Srba i Hrvata u Cabuni. Oba su sukoba nastala navodno iz vjerskih i političkih razloga, a bilo je i lakše povrijeđenih. Iz izvora se ne može zaključiti što se dalje događalo, ali je iz svega dostupnog vidljivo da to nisu bile akcije vođene po bilo kojoj organizaciji, nego su prije povezane s povećanom količinom alkohola i samodokazivanjima pojedinih grupa u gostionicama. „Seljačka sloga“, jedna od rijetkih legalnih starih organizacija koja nije prestala raditi i funkcionirati, imala je svoju skupštinu u Turnašici, a čak je i ona bila nadzirana. Nadzorom nije zapaženo ništa protuzakonito.⁵⁵⁰ Najznačajniji događaj hrvatskog nacionalnog karaktera bila je u studenom te godine proslava 100-te godišnjice himne „Lijepa naša“, održana u hotelu „Lazić“.⁵⁵¹

Mise zadušnice od 1918. bile su jedan oblik provokacije, ali i oblik političkog djelovanja republikanskih i protumonarhističkih aktivista. Tako je to bilo i dvije godine poslije smrti Josipa Begovića-*atentatora* na misi zadušnici za njega. Prema izvješću, na toj se misi našlo gotovo 300 ljudi, što je za vlasti bio znak kako je ta misa zapravo protest uperen prema lokalnim i višim vlastima države. Misi su nazočili ugledni i istaknuti građani Virovitice, njih 17 to je koštalo po 14 dana zatvora od Predstojništva gradske policije, a među njima je bio i liječnik Doma zdravlja i župnik rkt. župe Virovitica.⁵⁵²

Početakom ožujka 1936., osim Virovitičana, spominje se kao glasilo i Jugoslaven. Bilo je to glasilo koje se izdavalo u Daruvaru, a tiskalo u Virovitici.⁵⁵³ Početkom travnja 1936. nepoznati su počinitelji oskrvnuli nekoliko grobova na rkt. groblju u Lukaču, ali počinitelji, naravno, nisu pronađeni.⁵⁵⁴ Predstojništvo gradske policije u Virovitici 20. svibnja 1936. „presrelo“ je pismo Franje Begovića i Dragutina Guceka Josipu i Mariji Begović, roditeljima Josipa Begovića-*atentatora* kojim su mu iznosili svoju nakanu o tajnoj ekshumaciji Josipova tijela iz Be-

⁵⁴⁹ HR-HDA, fond 1363, Grupa XXI, Politička situacija, inv. br. 4339., kut. 55.

⁵⁵⁰ HR-HDA, fond 1363, Grupa XXI, Politička situacija, inv. br. 4022., kut. 53.

⁵⁵¹ HR-HDA, fond 1363, Grupa XXI, Politička situacija, inv. br. 4751., kut. 58.

⁵⁵² HR-HDA, fond 1363, Grupa XXI, Politička situacija, inv. br. 4227., kut. 55. Među zatočenicima se našao i otac Josipa Begovića-*Pepeka*, Josip Begović-*graditelj*

⁵⁵³ HR-HDA, fond 1363, Grupa XXI, Politička situacija, inv. br. 4750., kut. 58.

⁵⁵⁴ HR-HDA, fond 1363, Grupa XXI, Politička situacija, inv. br. 4749., kut. 58.

ograda i dovozu u Viroviticu, što je bila velika želja roditelja.⁵⁵⁵ Budući da se Franjo nedavno vratio s robije, a tamo se po svoj prilici susretao s ujakom Josipa Begovića-*atentatora* Antunom Podgorelcem, vrlo je moguće da je ta ideja potekla iz toga kruga i u njihovu dogovoru. Franjo je bio Josipov bratić (sin brata njegovog oca), a Antun Podgorelec ujak pa je to bila i obiteljska stvar i čast. To je tim sigurnije jer o tome Podgorelec piše u jednom svom kasnijem tajno poslanom pismu svojoj sestri i šogoru Josipu i Mariji Begović.⁵⁵⁶ I to je pismo Predstojništvo gradske policije „presrelo“. No dok je rukopis Podgorelčeva pisma očuvan, navodno Begovićevo i Gucekovo pismo postoji u spisu samo u prijepisu i strojopisu. Prema tome prijepisu, Franjo Begović i Gucek su se međusobno „zakleli“ da će „Pepekovo“⁵⁵⁷ tijelo iz groblja u Beogradu ukrasti. Franjina strica, Josipa Begovića-*graditelja* mole „samo“ da ih odveze do Beograda i tako im olakša put. Taj čin oni su odlučili izvesti tijekom toga mjeseca (svibnja) i mole Josipa Begovića-*graditelja* da im se do nedjelje javi. Ako im se ne javi do nedjelje, oni će u akciju sami krenuti u ponedjeljak onako kako im to bude bilo moguće.⁵⁵⁸ Iz daljnjeg spisa ne može se zaključiti kako je u daljnjem tijeku djelovala gradska policija u Virovatici i prema piscima pisma i prema primateljima. Ono što ovdje smatram važnim za istaknuti jest to da je ovo jedna od rijetkih političkih akcija omladine (mala grupa) vođenih na području Virovitice, a koja možda ima veze s nekadašnjim članovima HPRO-a u Virovatici. Naime, Franjo Begović i Antun Podgorelec su isto godište, a Dragutin Gucek je tri godine mlađi. Ipak ta akcija nije bila akcija neke veće organizacije, a iz svih se dokumenata ne može vidjeti ni bilo kakva veza s ustašama, kako skrivenim i prikivenim u zemlji, tako i onima izvan zemlje. Ni poslije dolaska na vlast ustaša 1941. o toj se akciji kao ustaškoj s bilo koje strane nije spominjalo, pa to ostaje dio akcije jedne male grupe koja je možda imala neku suzdržanu podršku preostalih dijelova HPRO-a s virovitičkog područja. Proturežimski otpor bio je poslije bijega Singera i izvršenja smrtne presude nad Begovićem zbog represije i straha gotovo zamro. Svemu je dodatno pridonijela i zabrana HKD-a „Napredak“ 1935..

Predstojništvo gradske policije u Virovatici dodatno je pratilo i nadziralo Josipa Begovića-*graditelja*, njegov rad i djelovanje poslije izvršene smrtne presude nad njegovim sinom Josipom, iako se on ni poslije toga čina nije isticao bilo kakvom protudržavnom djelatnošću ili akcijom. U dokumentu u kojem se odgovara na okružnicu po kojoj se treba dostaviti osobe i akcije Pavelić-Perčecovih pristaša od 17. srpnja 1936., ističe se da nema nikakve akcije niti djelatnosti Pavelića i Perčeca, ali ima Josipa Begovića-*graditelja*, oca Josipa Begovića-*atentatora* presuđenog na smrt. On često odlazi u svoje rodno mjesto Pitomaču i Zagreb, a u to vrijeme

⁵⁵⁵ HR-HDA, fond 1354, Grupa VII., RIRO, inv. br. 492., kut. 7.

⁵⁵⁶ HR-HDA, fond 1354, Grupa VII., RIRO, inv. br. 490., kut. 7.

⁵⁵⁷ Obiteljski nadimak Josipa Begovića-*atentatora*.

⁵⁵⁸ HR-HDA, fond 1354, Grupa VII., RIRO, inv. br. 492., kut. 7.

režim to smatra pristašom Pavelić-Perčecove politike.⁵⁵⁹ Budući da je ovo *Izvješće Predstojništva* neposredno poslije presretanja Begović-Gucekovog pisma iz svibnja, moguće je da je ovakva prosudba policije i pod tim utjecajem. Upitno je je li Josip Begović-graditelj ikada promijenio svoju političku orijentaciju, s obzirom na to da je sredinom 1920-ih godina bio radikal i izraziti protivnik pravaške politike. Za to zasad nema dovoljno izvora koji bi to potvrdili, a to što je njegov sin svoju politiku na toj strani platio i svojim životom, nije dovoljan dokaz promjene političkih uvjerenja i njegova oca. Očito je da je policija „ostala“ bez neprijatelja i protivnika pa ih je sama tražila i stvarala kako ne bi ostala bez posla.

U jednom od popisa ustaških emigranata u Italiji navodi se da „*Singer Vlado, zvani Žap*“ živi u općini Montescaglioso koja je u provinciji Di Mattera.⁵⁶⁰ To bi moglo značiti kako je Vlado Singer od 1936. u zemlji (Hrvatskoj) tvorac često korištene krilatice i parole „ŽAP!“ koju je s oduševljenjem prihvatio i koristio novi naraštaj hrvatskih republikanskih revolucionarnih nacionalnih omladinaca i studenata. I u Milićevićevu elaboratu o ustašama navodi se taj pojam i veže za njega pa se ta parola nesumnjivo mora povezivati uz njega kao tvorca. U tom smislu treba gledati i Singerovu veliku popularnost koju je od dolaska u Hrvatsku u travnju 1941. imao kod omladine i kasnije osnovane Ustaške mladeži. Uostalom on u pismima Mariji Pušić često spominje Ustašku mladež, a među literaturom koju je tražio stalno su i glasila Ustaške mladeži.

Misa zadušnica u spomen na dan smrti Zrinskih i Frankopana u Virovitici je održana 3. svibnja 1937. u 21 sat. Spomen-mise zadušnice Zrinskom i Frankopanima ostale su jedini legalno dopustivi oblici na kojima bi sudjelovala i hrvatska omladina, a tada je bilo i mogućnosti za neko političko djelovanje i akcije. Na misi je sudjelovalo Hrvatsko pjevačko društvo „Rodoljub“ izvedbom skladbe Ivana pl. Zajca, a predavanje o značenju Zrinskih i Frankopana održao je profesor gimnazije u Virovitici dr. Julije Makanec. Poslije toga je tamburaški zbor „Mladost“ otpjevao pjesmu „Jadransko more“, šegrt Zvonko Irasek izrecitirao Šenoinu pjesmu „Na Ozlju gradu“, pa je ponovo „Mladost“ otpjevala pjesmu V. Novaka „Gorski kraj“. Na kraju „Rodoljub“ izvodi pjesme „Živo biju srca naša“ i himnu „Lijepa naša“ kojom je program komemoracije i završen u 22 i 30 sati.⁵⁶¹ Iako je misa primarno vjerski obred, ostali dio komemoracije imao je i političko obilježje izrazito hrvatskog nacionalnog programa.

Tijekom 1937. u Jugoslaviji se pojavio pronacistički Jugoslavenski narodni pokret „Zbor“ Dimitrija Ljotića, ali njegov je utjecaj bio najveći u Srbiji, Banatu, Bačkoj i Srijemu. U Hrvat-

⁵⁵⁹ HR-HDA, fond 1354, Grupa VII., RIRO, inv. br. 490., kut. 7.

⁵⁶⁰ HR-HDA, fond 1549., Zbirka zapisa upravnih i vojnih vlasti NDH-a i NOP-a, kut. 205, VI.-14., 827. Kratica i parola „ŽAP!“ znači: „Živio Ante Pavelić!“ S njim su u provinciji Di Mattera i Tomo Grgić sa ženom Katom, rođenom Šisler i njihova dva djeteta te Mijo Seletković i Joža Tomljenović, ali su oni u varoši Matera.

⁵⁶¹ HR-HDA, fond 1363, Grupa XXI, Politička situacija, inv. br. 5032., kut. 61.

skoj „Zbor“ nije imao neku veću ulogu i značenje, ali je nastojao djelovati. Ni vlasti nisu sklone tome pokretu pa šalju okružnicu kojom nastoje utvrditi broj i količinu ljudi uključenih u taj pokret. Prema odgovoru iz Virovitice, tamo nije zapažena nikakva djelatnost toga pokreta.⁵⁶²

Pri kraju te godine, 1. studenoga 1936. skup Gospodarske sloge u Novom Gradcu pokušali su spriječiti žandarmi. Tom prilikom ubijeno je pet seljaka, a veći broj ih je ranjen.⁵⁶³ Bila je to još jedna likvidacija nevinih seljaka koje su u to vrijeme bile česte u naseljima Savske banovine. Daruvarski *Jugoslaven* daje drugačiju vijest. On navodi da je Stjepan Vrečić iz Novog Gradca prijavio zbor HSS-a tamo, ali mu sresko načelstvo nije to dopustilo. No unatoč zabrani, na zbor se okupilo nekoliko stotina seljaka. Na zahtjev zapovjednika žandarmerijske patrole da se razidu, navodno je prema žandarmima pucao Martin Mesarov, narodni poslanik HSS-a. Zato su pripucali i žandarmi te je tom prilikom poginulo troje ljudi, a ranjeno njih osam, među kojima i Mesarov.⁵⁶⁴ Zanimljivo je da ni u jednom dokumentu nema ranjenog ni jednog žandarma, a prvi je pucao Mesarov. Prema novinarskom izvješću *Jugoslovena* radilo se o skupu HSS-a, a prema onom policijskih službi Savske banovine to je bio skup Gospodarske sloge. Što god da bilo, među stradalima je bilo i djece i omladinaca i taj sukob nije prošao bez mladeži.

No u dokumentima o djelovanju omladinskih grupa, političkih ili terorističkih akcija na području Virovitice poslije Singerova bijega nema više nikakvih izvješća. Bilo kakav rad i djelovanje jedne od najjačih podružnica HPRO-a u Hrvatskoj potpuno je zamrlo poslije zabrane HKD-a „Napredak“ u kojem je poslije njegova odlaska djelovao i veći broj članova HPRO-a. Iako se Singer prema svemu dostupnome nije previše „gurao“ na bilo kakve položaje, upravo je nestanak HPRO-a u Virovitici poslije njegova bijega iz zemlje jedan od pokazatelja njegove važnosti za tu organizaciju. O tome govori i dokument predstojništva gradske policije u Virovitici koje 1936. šalje MUP-u Jugoslavije s navodom kako se na području toga grada nije mogla ustanoviti ni jedna teroristička organizacija.⁵⁶⁵

Odlazak Singera i popuštanje represivnih mjera policijskih, redarstvenih i žandarmerijskih organa pacificiralo je Viroviticu. Kod vlasti je značajno sve više rada na omladini, a u ovo vrijeme sve veće značenje dobiva omladina Jugoslavenske radikalne zajednice (JRZ). No to je omladina još jedne u međuvremenu stvorene stranke, hranjena režimskim novcem i ona postoji dok je na vlasti ta stranka. Jedina mjesta gdje su ostatci omladine Virovitice još mogli

⁵⁶² HR-HDA, fond 1363, Grupa XXI, Politička situacija, inv. br. 5067., 5069., 5078. i 5081., kut. 62.

⁵⁶³ HR-HDA, fond 145, Kraljevska banska uprava Savske banovine (1935.–1939.) Odjeljak upravnog odjeljenja za državnu zaštitu kut. 22, str. pov. 47-1016/1937. Kotarsko načelstvo u Virovitici banskoj upravi Savske banovine 12. lipnja 1937. Predmet: HSU – djelovanje i rad; Željko, KARAULA. *Mačekova vojska. Hrvatska seljačka zaštita u Kraljevini Jugoslaviji*, Zagreb: Despot Infinitus, 2015, 124. Tom su prilikom ubijeni: Stjepan Gać (75), Franjo Najcer (15), Stjepan Farkaš, Marko Antolković i Pavao Kovač, a među ranjenima je bio i zastupnik HSS-a Martin Mesarov.

⁵⁶⁴ *Jugoslaven*, god. VI., br. 44.-45., Daruvar, 6. novembra 1937., 3.

⁵⁶⁵ HR-HDA, fond 1354, Grupa VII., RIRO, inv. br.1307., kut. 18.

djelovati bili su HPD „Rodoljub“, Tamburaški zbor „Mladost“, Seljačka sloga, Gospodarska sloga i Hrvatski Radiša. No to je bilo bez veze s HSP-om, HPRO-om i ustašama proizišlim iz tih organizacija.

4. VIROVITIČKA HRVATSKA NACIONALNA OMLADINA OD OSNIVANJA BANOVINE HRVATSKE (BH) DO KRAJA 1941. GODINE

4. 1. Obnova djelovanja hrvatske virovitičke omladine preko Hrvatskog Junaka

Još 1938., a posebno od početka 1939. dolazi do popuštanja stege i represije šestosiječanjskog režima i postupne demokratizacije i višestranačja. Poslije uspostave Banovine Hrvatske na osnovi sporazuma Cvetković-Maček 26. kolovoza 1939. u njoj je došlo do blagog narodnog oduševljenja i oslobođenja dotadašnjih zabrana obilježja hrvatskog identiteta.

No Banovina Hrvatska je ostala u Kraljevini Jugoslaviji, što se suprotstavljalo ciljevima ustaškog pokreta u emigraciji i manjeg dijela ustaških povratnika u zemlju. Ti su povratnici po uspostavi Banovine Hrvatske počeli slobodno djelovati, ali i zahtijevati potpuno osamostaljenje Hrvatske u povijesnim granicama. Takvom svojom politikom oni su privukli znatan broj pristaša, što je ugrožavalo vlast Mačekove HSS i Banovine Hrvatske, tim više jer su ustaše polazili od toga ako neće doći na vlast mirnim putem, hoće revolucijom. Već početkom ožujka 1940. zagrebačko Redarstvo uhićuje, među ostalima, dr. Milu Budaka, odvjetnika i urednika novopokrenutog lista Hrvatski narod, Stjepana Buća i još 24 najznačajnijih ustaša.⁵⁶⁶ Redarstveno je ravnateljstvo Banovine Hrvatske krajem svibnja 1940. uputilo svim kotarskim redarstvenim postajama okružnicu o strogom nadzoru i praćenju bilo kakve prepiske ustaša i ustaša-povratnika. U jednom od dokumenata kao osoba iz Virovitice kojoj se mora posebno nadzirati bilo kakva prepiska jest Vladimir Singer koji se tada nalazi u Italiji. Čini se da izvor nije znao ili je namjerno iskonstruirao navodnog Singerova brata Milana, koji je k tomu, prema izvoru, promijenio i prezime u Severin. Kako su i ostali podatci o imenu roditelja u dokumentu netočni, opravdano je sumnjati ili u nečiju pogrešku ili kamuflažu kojom se štitilo braću Singer od banovinske redarstvene administracije.⁵⁶⁷

⁵⁶⁶ *Jugosloven*, god. IX., br. 7-8., Daruvar, 2. marta 1940., 2. Tada su ti ustaše internirani u novoosnovani logor Kruščica kod Travnika.

⁵⁶⁷ HR-HDA, fond 1354, Grupa VII., RIRO, inv. br. 608., kut. 8. U dokumentu se navodi Milan Severin koji tada živi u Zagrebu kao Vladin rođeni brat. On je privatni činovnik rođen 25. 6. 1898., neoženjen, izraelitske vjere, sin je Lavoslava i Amalije i živi u ulici Kraljice Marije 33. Gornji podaci su netočni i s obzirom na Vladina brata Oskara i slažu se samo u pitanju vjere.

Popuštanje šestosiječanjskog režima djelovalo je na pokretanje „prohrvatskog“ glasila „*Hrvatski tjednik*“ u Virovitici u travnju 1939., a već 13. svibnja glasilo donosi vijest o osnivanju „*Mladosti*“, *omladinskog, izletničkog, športskog i uzgojnog društva*“. Cilj društva je uzgojiti poštene, prosvijećene, značajne i duhom društvene pravde prožete ljude. Društvo će nastojati da u redove mladeži ne prodiru „moralno i socijalno razvratne struje, posebno komunizam“, a tome će suprotstaviti moralni i patriotski rad. Pri tome se naglašava kako je to društvo za hrvatske omladinke, a relativno rano i brzo osnivanje tog društva ukazuje da „legalni“ omladinski duh 1920-ih te „ilegalni“ s početka 1930-ih nije u potpunosti prestao, nego se samo prigušio pod represijom i nasiljem šestosiječanjskog režima.⁵⁶⁸

Kraljevina Jugoslavija imala je više od 500.000 Nijemaca. Širenjem nacističke propagande i razvijanjem njemačke agenturne mreže u zemlju prodire i njemački vojnički pozdrav. Zato u kolovozu, neposredno uoči početka Drugog svjetskog rata vlasti Banovine Hrvatske traže izvješća o suzbijanju njemačke propagande pozdravima: „Heil!“, „Sieg Heil!“ i „Heil Hitler!“ Odgovor iz Virovitice je da u tome gradu i okolici nema ni jednoga od tih pozdrava, iako se tamo još nalazi dosta Nijemaca.⁵⁶⁹

Svega petnaest dana poslije sporazuma Cvetković-Maček *Hrvatski tjednik* prenosi članak o značenju omladine iz *Hrvatskog naroda*. U većem dijelu teksta govori se o negativnim utjecajima na omladinu u gradu, a znatno manji dio govori o vrednotama koje je potrebno uzgojiti. To su: oslonac na tradiciju i bogatu povijest, čast, ponos, istina, pravednost, strogost prema sebi, uslužnost prema drugima, radinost, štedljivost, plemenitost. Apel je upućen, prije svega, omladini, ali i njihovim roditeljima da porade na uzgoju i razvijanju gore navedenih vrednota.⁵⁷⁰ U Hrvatskom tjedniku sjetili su se i Hrvatske čitaonice i HKD-a „Napredak“. U tekstu se saznaje da je obje institucije poslije petosvibanjskih izbora 1935. ukinula policija Virovitice po nalogu banske vlasti iz Zagreba, a pri tome im je oduzeta sva imovina. Autor članka postavlja pitanje kada će se obnoviti rad tih „čisto kulturnih i humanih društava“.⁵⁷¹

O omladinskoj organizaciji Hrvatski junak (HJ) početkom 1940. piše njen šef propagande Mirko Glojnarčić kao o čisto omladinskoj organizaciji koja je osnovana prema zapovijedima i napatcima dr. Vlatka Mačeka, a prvi joj je vojni starješina bio Milutin Majer. Članovi su joj mogli biti samo omladinci stari do 21 godine, a u vrhovnom vodstvu i na časničkim

⁵⁶⁸ *Hrvatski tjednik*, god. I., br. 6., Virovitica, 9. rujna 1939., 2., rubrika Domaće vijesti, tekst: „Mladost“, omladinsko, izletničko, športsko i uzgojno društvo“. *Hrvatski tjednik* izlazi od 8. travnja 1939. do 31. prosinca 1941. i hrvatski je usmjereno glasilo.

⁵⁶⁹ HR-HDA, fond 1363, Grupa XXI, Politička situacija, inv. br. 5941., kut. 71.

⁵⁷⁰ *Hrvatski tjednik*, god. I., br. 23., Virovitica, 9. rujna 1939., 2., tekst: „Naša mladost. Uzgoj omladine – važno narodno pitanje“.

⁵⁷¹ *Hrvatski tjednik*, god. I., br. 27., Virovitica, 7. listopada 1939., 3., tekst: „Šta je sa Hrvatskom čitaonicom i Napretkom“.

mjestima mogli su biti i stariji. Oni koji prijeđu 21 godinu mogu prijeći u Hrvatsku seljačku zaštitu (HSZ) i Hrvatsku građansku zaštitu (HGZ).⁵⁷² Ukoliko se i netko stariji od 21 godine želi baviti tjelovježbom, može u okviru osnovane „Junačke zaštite“ koja je u okviru Saveza Hrvatskog junaka. Organizacije HJ-a osnivaju se samo u gradovima i trgovištima, dok je, prema Mačeku, za djelovanje omladinaca u selima dovoljna „Hrvatska seljačka sloga“. Prve organizacije HJ-a osnovane su u Zagrebu, Karlovcu, Varaždinu, Požegi, Osijeku i drugim hrvatskim gradovima, pa je tada u toj organizaciji 60.000 članova. Kada se u organizaciju uključe i mlađe organizacije, u HJ-u će biti 100.000 članova. Nikada hrvatska omladina nije bila u tolikom broju organizirana, a u nju je bila uključena i „sva“ radnička, građanska i srednjoškolska omladina. Istina, bilo je sličnih pokušaja preko orlovskih katoličkih omladinskih organizacija 1920-ih i križarskih 1930-ih, ali nikada nisu ostvarili tolike rezultate. Autor i šef propagande Glojzarić ističe kako u toj organizaciji omladina može biti odgojena samo u „hrvatskom duhu“.⁵⁷³

Već u siječnju 1937. bio je u Virovitici izaslanik dr. Vlatka Mačeka, dr. Cicak sa zadatkom osnivanja Hrvatskog Junaka. U organizaciju je tada stupilo nekoliko nekadašnjih članova Hrvatskog Sokola, a za starješinu Hrvatskog Junaka bio je određen hrvatski zastupnik Milutin Majer. Čekalo se dugo vremena dozvolu, jer je rad društva bio zabranjen. Zato je osnovano društvo „Bratstvo Mladost“ kojem je priznat rad i djelovanje, gdje se omladina organizirala do osnivanja Banovine Hrvatske.⁵⁷⁴ Za to vrijeme čekalo se prihvaćanje pravila Hrvatskog Junaka. Prosvjetni odjel Banske vlasti Banovine Hrvatske iz Zagreba svojom je odlukom dopustio djelovanje Hrvatskom Junaku u kojem hrvatska mladež može nesmetano vježbati. Zato se mole roditelji mladeži da svoju djecu šalju na „očeličenje svojih mišića i tijela“, ali oni će tamo imati priliku i odgajati se „u čistom i pravom hrvatskom duhu“.⁵⁷⁵ Prva priredba Hrvatskog Junaka bit će zabava organizirana 10. ožujka 1940. u „Katoličkom domu“ u Virovitici, a na nju besplatno mogu doći samo članovi društva i po njima uvedeni gosti.⁵⁷⁶

⁵⁷² U vodstvu HSS-a krajem 30-ih godina planirali su osnivanje podmlatka Hrvatske seljačke zaštite što je i ostvareno, ali je jedno vrijeme mladež Hrvatskog junaka smatrala neslužbeno mladeži Hrvatske seljačke zaštite po posebnom nalogu V. Mačeka. Detaljnije: Željko; KARAULA, *Mačkova vojska*, Zagreb, 2015.

⁵⁷³ *Hrvatski tjednik*, god. II., br. 7., Virovitica, 17. veljače 1940., 3., tekst: „Hrvatski junak ima preko 60.000 članova u Virovitici“. U lipnju 1940. banovinske vlasti traže slična izvješća o vojnom i političkom djelovanju njemačke manjine koje je bilo dosta. Nema naznaka koje bi ukazivale na to da je njemačka nacionalna skupina bilo kako djelovala protiv vlasti.

⁵⁷⁴ *Hrvatski tjednik*, god. I., br. 39., Virovitica, 30. prosinca 1939., 3., tekst: „Rad organiz. Hrvatskog Junaka u Virovitici“.

⁵⁷⁵ *Hrvatski tjednik*, god. I., br. 28., Virovitica, 14. listopada 1939., 3., tekst: Iz „Hrvatskog junaka“.

⁵⁷⁶ *Hrvatski tjednik*, god. II., br. 7., Virovitica, 17. veljače 1940., 3., tekst: Iz „Hrvatskog junaka“.

Na Uskrsni ponedjeljak te godine osnovali su virovitički sveučilištarci svoj Hrvatski akademski klub u Virovitici. Iz napisa se saznaje da je još za šestosiječanjskog režima osnovan isti klub, ali ga vlasti nisu dopustile. Svrha djelovanja kluba bit će kulturna i prosvjetna, a za predsjednika kluba izabran je Julije Domac, student prava. Izabrani su i ostali potrebni funkcionari i u daljnjem se očekuje potvrda banovinskih vlasti u Zagrebu.⁵⁷⁷

Hrvatski se Junak priprema za svoj prvi nastup, „Akademiju“ koju će prirediti krajem travnja u spomen smrti Zrinskih i Frankopana. Za taj je nastup neophodno potrebna propisana zastava za što su potrebne oveće svote novca kojih ta organizacija nema i nema ih odakle dobiti, pa se obraćaju članovima i ostalim građanima da im priskoče u pomoć dobrovoljnim priložima, svatko prema svojim mogućnostima. Svaka osoba koja želi pomoći, treba novac predati društvenom tajniku HJ-a u Virovitici Franji Vargoviću, blagajniku podružnice Prve hrvatske štedionice u Virovitici. Imena donatora će se objaviti u *Hrvatskom tjedniku*.⁵⁷⁸

Apel je očito uspio, jer uoči spomendana Zrinskih i Frankopana vodstvo HJ-a iz Virovitice poziva sve članove Hrvatskog Junaka, kao i „Krug starije braće“, odnosno članove „Junačke zaštite“ da 18. travnja 1940. prisustvuju posveti zastave „Društva hrvat. katoličkih djaka i muževa“ koju će osobno posvetiti zagrebački nadbiskup i hrvatski metropolit Alojzije Stepinac. Sastanak je u četvrtak u 9 sati u dvorani realne gimnazije u Virovitici, odakle će se poći u redovima na zbornu mjesto.⁵⁷⁹ Organizaciju spomendana Zrinskih i Frankopana proveli su članovi Hrvatskog Junaka iz Virovitice 30. travnja 1940., a tom su im se prigodom priključili i HPD „Rodoljub“, Tamburaško društvo „Mladost“, ravnatelj gimnazije Martin Balić svojim govorom i učitelj Josip Svoren orisom zrinsko-frankopanske urote te članovi i članice HJ-a svojim nastupima.⁵⁸⁰

Napadom Njemačke na Poljsku i objavom rata Njemačkoj od Velike Britanije i Francuske 3. rujna počeo je Drugi svjetski rat. Iako se Kraljevina Jugoslavija nije odmah izravno uključila u njega, već je krajem rujna poslala okružnicu o poduzimanju mjera protiv bilo kakvog

⁵⁷⁷ *Hrvatski tjednik*, god. II., br. 13., Virovitica, 30. ožujka 1940., 4., tekst: „Osnutak Hrv. akad. Kluba u Virovitici“. Za potpredsjednika Kluba izabran je Zvonimir Vajs, student medicine, za tajnike: Mladen Horvat i Božidar Bakotić, student tehnike, za blagajnika Zorislav Žmegač, student medicine, a za odbornike: Vlado Antoš, student prava i Vladimir Dorkić, student tehnike.

⁵⁷⁸ *Hrvatski tjednik*, god. II., br. 13., Virovitica, 30. ožujka 1940., 4., tekst: „Apel „Hrvatskog junaka“ građanstvu“. „Bratski pozdrav“ na kraju teksta je „Za Dom!“, što je vjerojatno bio pozdrav Hrvatskog Junaka, a za tekst se potpisuju stjegovodja J. Odicki i tajnik F. Vargović.

⁵⁷⁹ *Hrvatski tjednik*, god. II., br. 17., Virovitica, 27. travnja 1940., 4., rubrika: Domaće vijesti, tekst: „Poziv „Hrvatskim junacima“. Tekst završava pozdravom: „Za Dom!“ „Hrv. junak“ stijeg Virovitica. Kao starješina stijega navodi se Mihovil Petračić, stjegovodja je Josip Odicki mlađi, a tajnik Franjo Vargović.

⁵⁸⁰ *Hrvatski tjednik*, god. II., br. 18., Virovitica, 4. svibnja 1940., 4., tekst: „Zrinsko-Frankopanska urota u Virovitici“.

defetizma. Od kotarskih vlasti traži se povratno izvješće o poduzetim mjerama. Iz Virovitice javljaju samo o primitku zapovijedi, ali ne daju ništa o poduzetim mjerama.⁵⁸¹

U Virovitici je posljednjeg dana listopada 1939. u 53-oj godini života umrla Ivka Begović, majka Josipa Begovića-*atentatora*. Kao ožalošćeni je uz muža Josipa i sin Aleksandar, snaha i brat Antun Podgorelec. U Gradini i Novom Gradcu održan je veliki komemorativni skup u povodu 2. godišnjice pogibije pet i ranjavanja deset seljaka od žandarma. Skup je svojim defileom uveličala Hrvatska seljačka zaštita, a govor je održao ranjeni sudionik toga događaja i jedan od vodećih hrvatskih ljudi u Virovitici Martin Mesarov. U večernjim je satima održana misa zadušnica za sve žrtve toga događaja.⁵⁸² U sljedećem broju obitelj Begović i muž Josip javno svima zahvaljuju na sudjelovanju kod posljednjeg ispraćaja Ivke Begović, a poznata domaća seljačka pjesnikinja Mara Matočec posvetila joj je pjesmu: „*Na grobu Ivke Begović*“.⁵⁸³

Početak prosinca 1939. na uvodnoj stranici kao najveći i ključni članak ističe se „Briga o omladini“. Autor (inicijali: „Šk.“) nastupa kritično ne prema omladini, nego prema učiteljima, nastavnicima, profesorima i pedagoškim radnicima zahtijevajući od njih stručan, temeljit i kvalitetan pristup njihovu radu s omladinom kako bi ista imala što i od koga naučiti i poslije prenijeti sljedećim generacijama. U drugom tekstu „Naša gimnaz. mladež“ upućuje se kritika, prije svega, prema roditeljima, djeci, ali i cijelom društvu zbog nebrige i prepuštanja, prije svega, gimnazijskih učenika ulici. Zbog toga je i njihov uspjeh slab, a posebno se ističe veliki broj loših ocjena iz vladanja. Nepotpisani autor traži da se svi angažiraju na pozitivnom rješavanju tog problema.⁵⁸⁴

Hrvatsko tamburaško društvo (HTD) „Mladost“ 21. travnja 1940. održalo je svoju 21. godišnju glavnu skupštinu pod predsjedanjem društvenog predsjednika Josipa Markovinića, dok je tajnik društva Ivo Kovačević podnio opsežno godišnje izvješće o radu u prošloj godini. Društvo je prošle godine, iako podmlađeno, zahvaljujući svome agilnom, požrtvornom i radišnom zborovođi Ivanu Čuligu, sudjelovalo na četiri velike priredbe: „Berba grožđa“, „Katarinska zabava“, Pokladna zabava“ i tamburaški koncert za Uskrs. Osim na svojim gore navedenim priredbama, „Mladost“ je sudjelovala i na priredbama s drugim virovitičkim društvima i na svim patriotskim manifestacijama. Financijsko stanje društva je dobro, u blagajni je

⁵⁸¹ HR-HDA, fond 1363, Grupa XXI, Politička situacija, inv. br. 5733., kut. 69.

⁵⁸² *Hrvatski tjednik*, god. I., br. 31., Virovitica, 4. listopada (studenoga) 1939., 3., tekstovi, u rubrici Domaće vijesti: „Smrt Ivke Begović, rođ. Podgorelec“ i „Počast žrtvama u Gradini“. Na naslovnici je pogrešno naveden datum tiskanja lista kao 4. listopada, a točno je da je to 4. studenoga 1939.

⁵⁸³ *Hrvatski tjednik*, god. I., br. 35., Virovitica, 2. prosinca 1939., 1. i 3, tekst: „Briga za omladinu“ i „Naša gimnaz. mladež“.

⁵⁸⁴ *Hrvatski tjednik*, god. I., br. 27., Virovitica, 7. listopada 1939., 3.

6.000 dinara s kojima će se nabaviti nova glazbala, a vrijednost sadašnjih je 15.000 dinara. Na skupštini je izabrano vodstvo društva.⁵⁸⁵

Uredništvo *Hrvatskog tjednika* dobilo je 8. svibnja od Saveza Sokola Kraljevine Jugoslavije zahtjev kojim ih mole da za rad na jačanju obrambene moći države u listu objave letak o zbijanju redova svih članova Sokola i pojačavanju novim članovima i snagama. Uredništvo odbija objaviti letak, a na dopis odgovara prilično dugim kritičnim tekstom o svim negativnostima koje je do tada napravila Kraljevina Jugoslavija i Jugoslavenski Sokol Hrvatima i hrvatskoj omladini u Virovitici.⁵⁸⁶

U Viroviticu je Hrvatski akademski klub 12. svibnja, na dan Duhova, organizirao koncert članova Hrvatske opere: tenora Nikole Škerle i basa Tomislava Neralića. Njih je obojicu pratila na glasoviru pijanistica Anica Mirski, apsolventica Muzičke akademije u Zagrebu. Autor članka daje vrlo pozitivnu kritiku nastupa Tomislava Neralića te ističe slabiji nastup Nikole Škerle.⁵⁸⁷ Slavlju 60-te godišnjice rada i djelovanja Hrvatskog pjevačkog društva „Rodoljub“ nazočila su još 22 slična društva iz svih krajeva Hrvatske.⁵⁸⁸ Važnost tog društva je velika, jer je kroz njega prošao veliki broj hrvatskih omladinaca i jer je u vremenima zabrane svakog hrvatskog imena ono isto zadržalo i nastavilo djelovanje u hrvatskom nacionalnom duhu.

Svečani blagoslov stijega Hrvatskog Junaka najavljen je za nedjelju 9. lipnja. Članstvo u 8 i 30 kreće po kuma zastave Augusta Grgića u Jurišićevu ulicu 2, a odatle prema crkvi gdje će biti posveta zastave i sveta misa u 9 sati. Poslije posvete održat će se prigodni govori i posvetiti zastava u crkvi. Poslije toga će svi krenuti u Gombaonu u Državnoj realnoj gimnaziji gdje će se održati Javna vježba. Bude li kiša, sva će se svečanost održati u crkvi. Poslije javne vježbe održat će se Pučka svečanost s plesom u 17 sati, a bude li kiše, bit će u Gradskom dvorcu. Na sljedećoj stranici je popis darovatelja za zastavu Hrvatskog Junaka u Virovitici.⁵⁸⁹

Posveta zastave obavljena je u veličanstvenom ambijentu crkve u Virovitici kojoj su nazočili svi članovi Hrvatskog Junaka iz Virovitice s kumom zastave Antunom Grgićem i izaslanikom starješinstva Vladimirom Cickom. Na misi je pjevao zbor muškog Cecilijanskog društva pod ravnanjem nastavnika glazbe Ivana Vincetića. Zastavu je blagoslovio otac Norberto Žalig uz poticajnu prigodnu propovijed, a na kraju je otpjevana „Lijepa naša“. Izaslanik star-

⁵⁸⁵ *Hrvatski tjednik*, god. II., br. 18., Virovitica, 4. svibnja 1940., 4., tekst: „Glavna skupština H.T.D. „Mladost“ u Virovitici“.

⁵⁸⁶ *Hrvatski tjednik*, god. II., br. 19., Virovitica, 11. svibnja 1940., 2., tekst: „Zar naši virovitički Sokoli žive još uvijek na Mjesecu“.

⁵⁸⁷ *Hrvatski tjednik*, god. II., br. 20., Virovitica, 18. svibnja 1940., 1., tekst: „Koncert Hrv. akademskog kluba u Virovitici“.

⁵⁸⁸ *Hrvatski tjednik*, god. II., br. 22., Virovitica, 1. lipnja 1940., 2., „Proslava 60-god. „Rodoljuba“.

⁵⁸⁹ *Hrvatski tjednik*, god. II., br. 22., Virovitica, 1. lipnja 1940., 3. i 4., rubrika: Domaće vijesti: „Hrvatski Junak Stijeg Virovitica“.

ječinstva Cicak za vrijeme Javne vježbe održao je govor u kojem je objasnio svrhu i cilj Hrvatskog Junaka. Posebno su istaknuti nekadašnji prednjaci Hrvatskog Sokola, sadašnji stjegonoša Odicki i Bakić koji su i nakon deset godina pokazali visoku razinu spremnosti u radu. Kratak i dopadljiv nastup imali su i gosti, članovi Hrvatskog Junaka iz Bjelovara koji su se organizirali nešto ranije.⁵⁹⁰

U lipnju 1940. banovinske vlasti traže slična izvješća o vojnom i političkom djelovanju njemačke manjine koje je bilo dosta. Nema naznaka koje bi ukazivale na to da je njemačka nacionalna skupina bilo kako djelovala protiv vlasti, pogotovo u nacionalsocijalističkom duhu.⁵⁹¹ U kolovozu u Hrvatskom tjedniku objavljen je kritički članak o Hrvatskom akademskom klubu i akademskoj omladini u Virovitici. U njemu se znatan dio te omladine kritizira ne kao hrvatski, nego kao protuhrvatski. A kao uzore za tu omladinu autor navodi: Eugena Kvaternika Rakovičkog, Stjepana Radića, dr. Ivana Lorkovića, dr. A. Horvata, dr. Vladimira Franka. U daljnjem se dijelu teksta dio te omladine označava i kao komunistički usmjeren, što bi moglo biti i razlogom takve kritike tog kluba.⁵⁹²

Početak rujna 1940. održana je prva redovna skupština Hrvatskog akademskog kluba na kojoj je izabrano uglavnom staro vodstvo, uz neke promjene na funkcijama. Društvo je pokazalo na nekim područjima zavidne rezultate, ali na nekim, osobito političkim je zakazalo.⁵⁹³ Polovicom listopada 1940. proširio se glas Viroviticom da su neki učenici i studenti koji su išli u školu i na fakultet u Beograd po povratku odlučili u Virovitici osnovati organizaciju pod imenom „Mlada Srbija“.⁵⁹⁴ Prema dostupnim izvorima nije poznato da je nešto takvo bilo kako i bilo gdje osnovano, ali su neke zamisli i ideje sigurno bile.

Hrvatski Junak jača i širi se u okolici Virovitice poput nekadašnje Hrvatske pravaške republikanske omladine. Po glavnom vodstvu saveza HJ-a u Zagrebu, 14. listopada osnovana je župa Hrvatskog Junaka u Virovitici. U djelokrug te župe spadaju stjegovi u Daruvaru, Podravskoj Slatini, Suhopolju i Virovitici te budući stjegovi u Kloštru Podravskom i Pitomači. Najavljena je i II. redovita skupština stijega Hrvatskog Junaka u Virovitici.⁵⁹⁵

⁵⁹⁰ *Hrvatski tjednik*, god. II., br. 25., Virovitica, 22. lipnja 1940., 1., tekst: „Veličanstveno slavlje „Hrvatskog Junaka“ u Virovitici“.

⁵⁹¹ HR-HDA, fond 1363, Grupa XXI, Politička situacija, inv. br. 6291., kut. 74,

⁵⁹² *Hrvatski tjednik*, god. II., br. 35., Virovitica, 31. kolovoza 1940., 2., tekst: „Nekoliko riječi hrvatskoj akademskoj mladeži“.

⁵⁹³ *Hrvatski tjednik*, god. II., br. 37., Virovitica, 14. rujna 1940., 3., rubrika: Domaće vijesti: „Hrvatski akademski klub u Virovitici“.

⁵⁹⁴ *Hrvatski tjednik*, god. II., br. 42., Virovitica, 19. listopada 1940., 3., tekst: „Mlada Srbija“ u Virovitici“.

⁵⁹⁵ *Hrvatski tjednik*, god. II., br. 45., Virovitica, 9. studenoga 1940., 3., rubrika: Društvene vijesti, tekstovi: „Rad Stijega „Hrvatskih Junaka“ – Virovitica“; „Osnutak župe „Hrvatskih Junaka“ u Virovitici“; „Glavna godišnja skupština stijega „Hrvatski Junak“ u Virovitici“.

Najavljena skupština stijega virovitičkog Hrvatskog Junaka održana je 24. studenoga 1940. Iz izvješća se saznaje da je vježbe polazilo 36 izvidnika gimnazijalaca, 23 izvidnika šegrta, 70 poletnika pučkoškolaca. Ukupan broj članova stijega je 243 te se u odnosu na proteklu skupštinu povećao za 24. Na skupštini je jednoglasno izabrano vodstvo i starješinstvo organizacije.⁵⁹⁶ Dok je u nekim dijelovima svijeta rat već znatno bjesnio i Kraljevina Jugoslavija je mobilizirala vojnike i izvodila vježbe u svim dijelovima zemlje. Budući da je Virovitica i blizu granice, tamo se već u prosincu 1940. našao znatan broj raznih vojnika. Našavši se u gostionici došli su u kontakt pa u sukob s jednom grupom civila. Epilog je stavljanje vojnih osoba na Vojni sud.⁵⁹⁷

Na početku 1941. nepotpisani autor ističe u jednom članku potrebu za omladinom „jake volje“. Kao mjesto nastanka takve omladine vidi Hrvatski Junak, a uzori toj omladini trebaju biti Starčević, Stjepan Radić i dr. Vlatko Maček.⁵⁹⁸ U Virovitici je od 24. veljače do 1. ožujka 1941. održan šestodnevni župni tečaj Saveza Hrvatskog Junaka župe Virovitica za osposobljavanje pripravnika i vođe članova stjegova Virovitice, Suhopolja, Pitomače i Podravske Slatine. Svi su polaznici uspješno završili tečaj, a na kraju je održana i mala i diskretna zabava.⁵⁹⁹

I dok je Europa bila već gotovo dvije godine u ratu i rat bio na vratima Kraljevine Jugoslavije, vlasti Banovine Hrvatske 21. ožujka 1941. uhićuju 19-godišnje omladince, inače obrtničke pomoćnike Ivana Nefa i Josipa Brkljačića, koji na kući Cecilije Štruklje u Virovitici ispisuju parolu „ŽAP!“, čiji je autor njihov sugrađanin Singer (u Italiji). Za to bivaju osuđeni na dvadeset, odnosno deset dana zatvora. Uпитno je jesu li svoju kaznu izdržali do kraja s obzirom na brzinu kojom je došlo do napada na Kraljevinu Jugoslaviju.⁶⁰⁰

⁵⁹⁶ *Hrvatski tjednik*, god. II., br. 48., Virovitica, 30. studenoga 1940., 3., tekst: „Glavna skupština stijega „Hrvatskog Junaka“.

⁵⁹⁷ HR-HDA, fond 1363, Grupa XXI, Politička situacija, inv. br. 6474., kut. 74.

⁵⁹⁸ *Hrvatski tjednik*, god. III., br. 10., Virovitica, 8. ožujka 1941., 2., tekst: „Trebamo omladinu jake volje“.

⁵⁹⁹ *Hrvatski tjednik*, god. III., br. 10., Virovitica, 8. ožujka 1941., 3., tekst: „Župski tečaj hrvatskih junaka“. Na tom tečaju postignut je sljedeći uspjeh i zvanja: za župskog rojnika osposobljeni su: Albert Paloš, Ivan Šokac i Ivica Vukasović, svi iz Virovitice; za rojnika: Borislav Degoricia, Franjo Mađarević i Ivan Nef iz Virovitice i Stjepan Raček iz Suhopolja; za zamjenika rojnika: Ivan Ivanušić i Bogumil Šmit; članski ispit su položili: Ivan Čizmarević iz Podravske Slatine, Milan Foret, Slavko Kronos i Eduard Odicki iz Virovitice, Krešimir Fuchs iz Suhopolja i Zvonko Vepšek iz Pitomače. Ženske polaznice nisu polagale ispit, nego samo iz administrativne i prosvjetne struke. Svi su polaznici položili tečaj s vrlo dobrim uspjehom uz pohvalno vladanje.

⁶⁰⁰ HR-HDA, fond 1354, Grupa VII., RIRO, inv. br. 737., kut. 9. Tom je prilikom kaznom od 20 dana i 500 dinara osuđen Ivan Nef, a njegov suradnik Josip Brkljačić na 10 dana i 500 dinara. Vjerojatno se radi o Ivanu Nefu koji je bio član organizacije Hrvatski Junak i 1. ožujka 1941. tamo položio ispit za rojnika.

Kraljevina Jugoslavija prvo 25. ožujka 1941. pristupa Trojnom paktu, a potom 27. ožujka dolazi do državnog udara, osnivanja vlade Dušana Simovića i dolaska na vlast kralja Petra II. Karađorđevića. Odmah poslije državnog udara dolazi do mobilizacije, a budući da je u vojsku mobilizirana i većina članova uredništva *Hrvatskog tjednika*, on od 29. ožujka do 24. travnja 1941. ne izlazi. Objavljeno je to na letku nepoznatog datuma, koji je očuvan u arhivu Hrvatskog Tjednika.⁶⁰¹

Vojskovođa Hrvatske vojske Slavko Kvaternik odao je posebno priznanje Hrvatskom Junaku iz Virovitice, „jer je izvršio svoju dužnost prema Hrvatskom narodu“ i omogućio joj daljnji rad, iako iz teksta nije baš jasno što je to napravio HJ.⁶⁰²

Demokratizacija političkog života i na toj osnovi i obnova ili stvaranje i omladinskih organizacija počela je u Kraljevini Jugoslaviji još 1938. Sve je to dodatno ubrzao sporazum Cvetković-Maček i osnivanje vlade koja je dobila ime po njima. Ovime HSS postaje vladajuća stranka u državi i novoosnovanoj teritorijalnoj jedinici Banovini Hrvatskoj. Vlatko Maček i HSS vide Hrvatski Junak kao temeljnu organizaciju za organiziranje i djelovanje omladine, ali budući da to ne mogu odmah ostvariti, omladina se aktivira i djeluje preko društva „Bratstvo Mladost“ koje u Virovitici već 9. rujna 1939. osniva „Mladost: omladinsko, izletničko, športsko i uzgojno društvo“ koje će djelovati do dozvole rada Hrvatskom Junaku.

HSS početkom veljače 1940. kreće s radom i djelovanjem Hrvatskog Junaka kao omladinske organizacije u kojoj se okupljaju članovi od 7 do 21 godine života, a svi stariji postaju dio „Junačke zaštite“ ili prelaze u Hrvatsku seljačku, odnosno Hrvatsku građansku zaštitu. Već tada Hrvatski Junak ima u Banovini Hrvatskoj 60.000 članova, a tendencija je da će broj članova porasti na 100.000. Prvi čin djelovanja Hrvatskog Junaka u Virovitici je zabava 10. ožujka 1940. u Katoličkom domu. Sljedeća akcija u kojoj će oni sudjelovati je Spomendan Zrinskih i Frankopana 10. travnja na kojem će se okupiti veliki broj omladinaca i građana Virovitice.

Očito su veze, a i značenje Katoličke Crkve za omladinu Hrvatskog Junaka u Virovitici bile značajne i velike, što se vidi i iz sudjelovanja omladinaca Hrvatskog Junaka na svečanosti osnivanja „Društva hrvatskih katoličkih đaka i muževa“ u svibnju 1940., a njihovom je slavlju tom prilikom nazočio i blagoslovio njih i njihove klupske simbole i dragocjenosti nadbiskup i metropolit zagrebački Alojzije Stepinac. Katolička omladina je, dakle, još jedna grupa omladine koja sudjeluje u životu, radu i djelovanju tadašnje Virovitice. Poslije brojnih priprema blagoslovljen je i stijeg Hrvatskog Junaka početkom lipnja 1940. čime je ta organizacija postala

⁶⁰¹ *Hrvatski tjednik*, god. III., između broja 13. od 23. ožujka i broja 15. od 24. travnja 1941., naslovna stranica.

⁶⁰² *Hrvatski tjednik*, god. III., br. 16., Virovitica, 28. travnja 1941., 3., tekst: „Priznanje Vojskovođe Hrvatske Vojske „Hrvatskom Junaku“.

jedna od prvih obnovljenih u Banovini Hrvatskoj. U kolovozu 1940. u Virovitici se osniva i Hrvatski akademski klub koji vrlo brzo počinje svoje djelovanje uglavnom kroz održavanje zabava i koncerata. To je određenim osobama i krugovima bilo malo i nedovoljno te su željeli nešto više, pogotovo u promicanju hrvatske nacionalne ideje. Prema klubu su tim više kritični zbog značajnog udjela komunista u njemu.

Savez Hrvatskog Junaka u Zagrebu 14. listopada osniva župu Hrvatskog Junaka u Virovitici u kojoj su već postojeći stjegovi u Daruvaru, Podravskoj Slatini, Suhopolju i Virovitici te budući u Kloštru Podravskom i Pitomači. Organizacija stjegova dosta sličí svojevremenim podružnicama Hrvatske pravaške republikanske omladine u Virovitici, što je i razumljivo, jer su organizacijske stvari uvjetovane i zemljopisnim i administrativno-upravnim razlozima. No brzo osnivanje stjegova na tim podružnicama upućuje na to kao da se samo čekala mogućnost za osnivanje, odnosno obnavljanje hrvatskih omladinskih organizacija na tom području.

Već mjesec dana po osnivanju župe Hrvatskog Junaka u Virovitici 24. studenoga 1940. održava se vježba kojom se provjeravaju i ocjenjuju sposobnosti više od 130 pristupnika raznih kategorija za službe u funkcije u raznim stupnjevima Hrvatskog Junaka. Prilično veliki odaziv i raznovrsni programi govore o znatnom prihvaćanju Hrvatskog Junaka u Virovitici, ali i o sposobnosti i spremnosti „starijih“ kadrova za rad i djelovanje. U svemu treba imati u vidu da je sav taj rad dragovoljan i besplatan, ali i zahtjevan za sve sudionike kroz učenje, razvijanje određenih vještina i preuzimanje odgovornosti prema dobi i sposobnostima omladinaca.

U sljedećoj 1941. godini izdvaja se šestodnevni tečaj od 24. veljače do 1. ožujka kojim se osposobljavalo pripravnike i vođe stjegova Virovitice, Suhopolja, Pitomače i Podravske Slatine. Uskoro dolazi do Travanjskog rata, pada Kraljevine Jugoslavije i nastanka Nezavisne Države Hrvatske kada Hrvatski Junak dobiva jednu drugu i drugačiju ulogu. U ove ni dvije kratke godine postojanja ta je organizacija na virovitičkom području ostvarila značajne rezultate. Značajnu ulogu u tim rezultatima imali su i bivši pripadnici Hrvatskog Sokola, Hrvatske omladine i posebno Hrvatske pravaške republikanske omladine. U svemu treba imati u vidu da je ona bila dragovoljna i da je u tom periodu pod vodstvom HSS-a. Uloga omladine ostalih stranaka, posebno srpskih i jugoslavenskih u ovom je periodu gotovo nestala. Čini se da je nešto značajniji udio Saveza komunističke omladine Jugoslavije (SKOJ), što se ogledalo u radu Hrvatskog akademskog kluba, ali i oni su ostali po strani za neka druga vremena.

4. 2. Prijelaz virovitičke omladine iz Hrvatskog Junaka u Ustašku mladež

Hrvatska omladina, posebno Hrvatska pravaška republikanska omladina uvelike je bila, može se na određeni način reći, jedan od temelja nastanka i razvoja ustaške organizacije. Ona je bila borbeni revolucionarni dio, najznačajniji nositelj otpora šestosiječanjskoj diktaturi, najvećim dijelom kroz grupne i individualne revolucionarne, a zapravo više terorističko-diver-

zantske akcije, bilo samostalno bilo po napatcima ustaša iz emigracije. Ti su omladinci bili izvorište stvaranja novih ustaških kadrova, a svaka njihova žrtva, bilo ubojstvo, smrtna kazna ili zatvorska kazna, sjeme za nove akcije i djelovanja. Zato je razumljivo da je i za ustaški pokret kada on dolazi na vlast omladina značajan dio, posebno u državi koja se tek stvorila, koja je u ratu i koja je ugrožena iznutra i izvana.

Studentska i sveučilišna omladina okupila se već 12. travnja 1941. ispred zgrade Sveučilišta i dala prisegu vojskovođi Slavku Kvaterniku.⁶⁰³ Tijekom Travanjskog rata 1941. posebno su se u borbi za nastanak Nezavisne Države Hrvatske (NDH) istakli članovi omladinske organizacije Hrvatskog Junaka (HJ) koje je posebno pohvalio vojskovođa Slavko Kvaternik već 19. travnja 1941., a odmah iza toga delegaciju HJ-a primio je i sam Poglavnik, pohvalio njihov rad i dao direktive za daljnje djelovanje. Rezultat svega bilo je nastavljanje osnivanja i širenja organizacije Hrvatskog Junaka posebno u Slavoniji i njihov pojačan rad. Osim muške, organizira se, povećava i jača i ženska loza Hrvatskog Junaka.⁶⁰⁴ Hrvatska se omladina još jednom, 24. travnja postrojila pred Markovim trgom i došla na čelu sa stožernikom Zdenkom Blažekovićem pozdraviti poglavnika, te je i tom prilikom dala prisegu⁶⁰⁵. I virovitički zapovjednik Hrvatskog Junaka Josip Odicki još 16. travnja poziva sve Hrvatske Junake i Junakinje da odmah stupe u organizaciju i „nastave rad na dobrobiti Hrvatske države“.⁶⁰⁶ Dakle, omladina u Zagrebu, po svoj prilici posebno ostatci i sljednici Hrvatske pravaške republikanske omladine došli su na svoje i uključuju se u djelovanje još slabe ustaške vlasti, a s kojom su nekada (kao HSP) prije zabrane djelovanja surađivali i zajednički radili.

Ipak je predvodnik i nositelj svih omladinskih akcija u prvim danima NDH-a bio Sveučilišni stožer koji je bio najbolje organiziran i najviše motiviran za djelovanje omladinaca i njihovo uključivanje u organizaciju obrane te jačanje i učvršćenje vlasti novostvorene države. Oni su vrlo brzo ustrojili Ustaški sveučilišni stožer, koji je i ranije djelovao po svoj prilici. Prema tim prvim napatcima odmah je traženo izvođenje vojne obuke svakoga dana po fakultetima, a svi čarkari vojnici i pripravnici u Zagrebu koji se nisu prijavili zapovjednicima moraju to učiniti u najkraćem mogućem roku. Ustaški sveučilišni stožer uza se je vezao i srednjoškolsku mladež, što je također bilo dio dotadašnjeg zajedničkog ilegalnog djelovanja i rada. Istoga dana

⁶⁰³ MACUT, 19.; *Hrvatski Narod*, (Zagreb), 25. 4. 1941., 1-2.

⁶⁰⁴ MACUT, 13.-15. U delegaciji su bili Ivo Protulipac i Ante Jakaša. Prema Protulipcu, Hrvatski Junak je tada imao 20.000 članova.

⁶⁰⁵ *Hrvatska Gruda (Zagreb)*, br. 43., 26. 4. 1941., tekst: „Blagdan hrvatskih omladinaca“, 7.; MACUT, 19.-20. Sveučilišni stožer tada su činili su pobočnici: Juraj Cerinić i Juraj Hereminčić, zamjenik zapovjednika Grga Ereš s pobočnicima: Brankom Rukavinom i Mladenom Markovićem. U povorci je tada sudjelovalo oko 1 100 omladinaca.

⁶⁰⁶ *Hrvatski Tjednik (Virovitica)*, br. 16, 26. 4. 1941., 3.; MACUT, 16. Do tada je zapovjednik Ustaške sveučilišne mladeži bio Grga Ereš.

je bivši zapovjednik, a sada zamjenik zapovjednika Grga Ereš zapovjedio svim zapovjednicima stručnih škola da se što prije jave zapovjedniku ili njemu kako bi dobili naputke za rad i organizaciju škola u ustaškom duhu.⁶⁰⁷ Od 20. travnja do 15. svibnja u Zagrebu je bilo nekoliko manifestacija različitih grupa omladine ranije ideološki usmjerene ka stvaranju samostalne hrvatske države. Sve su se one nastojale pokazati u što boljem svjetlu, istaći svoju ulogu i značenje, ali i zauzeti što bolji položaj unutar omladinskog i ustaškog pokreta u budućem vremenu. U prvim danima NDH i sveučilišna i srednjoškolska omladina organizira se na vojni način s točno određenom vojnom hijerarhijom, a nesumnjiv je i njihov znatan udio u zauzimanju vlasti i vojnim djelovanjima u prvim danima NDH. S jedne se strane to može i razumjeti jer je u cijelom svijetu bio rat, NDH je nastala u ratu, a i sve te omladinske grupacije u svojoj su biti imale revolucionarni karakter i vojni pristup stvaranju i funkcioniranju države.

Cijelo vrijeme između dva svjetska rata u Virovitici je djelovalo već spomenuto društvo Hrvatsko tamburaško društvo (HTD) „Mladost“. U početku postojanja NDH-a u Varaždinu tamošnje vodstvo ustaša osniva omladinsku ustašku organizaciju „Hrvatska Mladost“ u koju su se trebala uključiti djeca od 10 do 14 godina, a mladići u dobi od 14 do 18 godina bili bi uključeni u omladinsku organizaciju koju su tamo nazvali „Pavelićeva Mladost“.⁶⁰⁸ Nije mi poznato jesu li u Varaždinu i na ostalim dijelovima Podravine imali kakvo kulturno društvo naziva „Mladost“ kao u Virovitici, pa je to moglo biti uzor i poticaj za gornji način organizacije omladine. Također nije poznato da je vrsta organizacije kako su je počeli stvarati u Varaždinu na bilo kojem drugom mjestu stvarana, pa ni u Virovitici u kojoj su imali cijelo međuratno vrijeme i kulturno društvo imena „Mladost“. Može se reći da je to u Varaždinu bila jedna od inicijativa tamošnje omladine i ustaša u organizaciji omladine. Treba imati u vidu i djelovanje već spominjanog „Bratstva Mladost“ u Virovitici koje je djelovalo od 1937. do 1940. dok Hrvatskom Junaku nije dopušten rad.

Vlasti su tek početkom svibnja odlučile dati zakonske okvire daljnjeg djelovanja omladine. One su bile dvojake: vojničke i radne, a određene su *Zakonskom odredbom o vojničkoj prednobrazbi i radnoj službi mladosti*. Prema toj odredbi donesenoj na prijedlog ministra domobranstva, sva nezaposlena mladež od 15. do navršene 18. godine obvezna je vršiti vojničku prednobrazbu i radnu službu u trajanju do 4 mjeseca pod zapovijedanjem Ministarstva domobranstva. Organizacija i rad bit će određeni posebnim pravilnikom, a stupit će na snagu objavom u Narodnim novinama.⁶⁰⁹ Ustrojavanje omladine od najviših zapovjednih kadrova i timova

⁶⁰⁷ *Hrvatski Narod*, (Zagreb), 21. 4. 1941., tekst: „Ustaški sveučilišni stožer. Dnevna zapovijed od 20. travnja 1941. god.“, str. 4.; MACUT, 16-17.

⁶⁰⁸ *Hrvatsko Jedinstvo*, br.185, 3. 5. 1941., tekst: „Osvrt na prošlost i odluke za budućnost. Uz osnivanje omladinskih organizacija Hrvatska mladost i Pavelićeva mladost“, 5.; MACUT, 20-21.

⁶⁰⁹ *Hrvatski Narod*, (Zagreb), 5. 5. 1941., 1., tekst: „Vojnička prednobrazba i radna služba mladosti“; *Narodne Novine*, br.19, 5. 5. 1941., tekst: „Zakonska odredba o vojničkoj prednobrazbi i radnoj službi mladosti“; MACUT, 23-24.

do najnižih potrajalo je do sredine svibnja 1941. Kao dokaz tomu bila je i Zapovijed Ustaškog sveučilišnog stožera od 9. svibnja u kojoj se zapovijeda svim zapovjednicima i njihovim zamjenicima te rojnicima i njihovim zamjenicima okupljanje na stadionu Maksimir 10. svibnja.⁶¹⁰ Nekoliko dana poslije, 14. svibnja 1941. završeno je upisivanje svih zagrebačkih akademičara u logore za radnu službu i predvojničku obuku omladine. Ukupan broj upisanih premašio je brojku od 3 000 omladinaca.⁶¹¹ Civilna zaštita koja je već 10. travnja 1941. preimenovana u Narodnu zaštitu također je slala svoje omladince na tečajeve vojničke obuke, pa su i oni postajali dijelom vojske.⁶¹² Konačno će donošenjem i potvrdom *Provedbene naredbe o Zakonskoj odredbi o vojnoj prednaobrazbi i radnoj službi mladosti* biti potvrđena uloga i značenje Ustaškog sveučilišnog stožera koji će dobiti zadatak provođenja organizacije radne službe, a za taj će im posao biti dodijeljena djelatna vojna osoba.⁶¹³ Tako zbog vojnih potreba uvjetovanih ratnom situacijom i obranom tek stvorene države dolazi do unifikacije ideja, omasovljivanja i militarizacije omladine koja će državi (NDH) i vladajućem režimu (ustašama) biti važna poluga vlasti.

Hrvatska nacionalna omladina u Virovitici imala je druge brige i obveze. Tamo se pripremao spomen na 7. godišnjicu smrti Josipa Begovića-*atentatora*, pa je u spomen na to u tamošnjem Hrvatskom tjedniku izišao poseban spomen-broj u kojem se pisalo samo o njemu. Bila je to ujedno prilika za pripremu novog naraštaja omladine za nove žrtve u događajima koji nastupaju. Iz tog dijela svakako su najvažniji dijelovi u kojima o posljednjim trenutcima Begovićeva života govore njegov odvjetnik Mladen J. Žujević i svećenik koji ga je ispovjedio, otac Justin Čmelar, tajnik Beogradske nadbiskupije. Misa zadušnica će biti u crkvi u 8 sati, a komemoracija u Hrvatskom Domu.⁶¹⁴ Na svečanoj komemoraciji u crkvi i oko crkve bilo je

⁶¹⁰ *Hrvatski Narod*, (Zagreb), 10. 5. 1941., 7., tekst: „Iz Ustaškog Sveučilišnog Stožera. Dnevna zapovijed od 9. svibnja 1941.“; MACUT, 25.

⁶¹¹ *Hrvatski Narod*, (Zagreb), 15. 5. 1941., 7., tekst: „Akademska mladost Hrvatske stupa u radnu službu“; MACUT, 25.

⁶¹² *Hrvatski Narod*, (Zagreb), 25. 5. 1941., tekst: „Narodna zaštita – nova vojnička postrojba“, str. 13.; MACUT, 26.

⁶¹³ *Narodne Novine*, br. 23, 9. 5. 1941., tekst: „Provedbena naredba zakonske odredbe o vojničkoj prednaobrazbi i radnoj službi mladosti od 3. svibnja 1941.“; MACUT, 26.

⁶¹⁴ *Hrvatski tjednik*, god. III., spomen-broj, 12. svibnja 1941., 17.-18., Virovitica, 12. svibnja, 1941. Spomen-broj ima 8 stranica. Na 1. stranici je naslovnica s Begovićevom slikom u sredini, posljednjom rodoljubnom pjesmom koju je napisao i tko je priredio taj broj. Na 2. stranici je pismo odvjetnika Žujevića o ponašanju Begovića prilikom vješanja i svećenika oca Justina Čmelara. Na 3. stranici je sjećanje odvjetnika i pravaškog vođe u Virovitici Milana Badovinca. Na 4. stranici je obavijest odvjetnika Žujevića o poduzetim mjerama za ekshumaciju tijela, odbijenicu vlasti o mogućnosti ekshumacije te prve komemoracije Begoviću u Virovitici 1935. Od stranice 5. do 8. je uređeno pismo Antuna Podgorca svojoj sestri Ivki (Begovićevoj majci) i šogoru, Begovićevu ocu Josipu. Pismo je pisao 1936., ali je ovdje novinarski i urednički prerađeno. Ovaj prerađeni oblik ili reinterpretacije su se do sada uglavnom koristile u historiografiji, a izvorni oblik nije. U prilogima će se dati izvorni oblik pisma s preslikom.

oko 5.000 ljudi.⁶¹⁵ Toj je komemoraciji vjerojatno veliki organizacijski doprinos dala i virovitička hrvatska nacionalna omladina okupljena u Hrvatskom Junaku.

U međuvremenu i u Virovitici je osnovan Ustaški stožer na čijem je čelu ustaški stožernik, poznati hrvatski sokolaš Franjo Bakić. Već 25. svibnja održava se godišnja Ustaška skupština na kojoj je planiran i najavljen i dolazak Zdenka Blažekovića, povjerenika Ustaške sveučilišne mladeži kao izaslanika Glavnog ustaškog stana (GUS). Uniformirani ustaše trebaju doći u uniformama sa zapovjednicima u stroju i svrstati se na određenom mjestu. Neuniformirani će biti raspoređeni što bliže kako bi mogli što bolje čuti i sudjelovati u programu.⁶¹⁶ Na održanoj skupštini govorili su dr. Milan Badovinac, Franjo Bakić i Poglavnikov izaslanik Domagoj Ružičić. Imenovano je po GUS-u zapovjedništvo logora Virovitica, a za logornika Virovitice postavljen je Franjo Bakić i njegov pobočnik Vladimir Štefović. Imenovani su i stožernici u ostalim općinama kotara Virovitica i tabornik za grad Viroviticu.⁶¹⁷

Sastanak Hrvatskog Junaka Virovitice održan je 15. lipnja 1941. Na njemu su sudjelovali i stjegovi Suhopolja, Slavonske Orahovice, Podravske Slatine i Virovitice. Dogovorene su priredbe tijekom srpnja, a Junacima i Junakinjama se govorom obratio izaslanik Saveza Hrvatskog Junaka Vladimir Brlek. Na kraju su dogovorene buduće akcije i rad organizacije u novoj Hrvatskoj.⁶¹⁸ Ako je vjerovati novinskom izvješću, tamo tada još nije bilo nikakvog govora o budućem statusu pripadnika Hrvatskog Junaka i tome kako i kada bi oni trebali prijeći u Ustašku mladež, iako je u Zagrebu i nekim drugim krajevima proces prelaska Junaka i Junakinja u Ustašku mladež bio već daleko odmakao.

Poslije gotovo dva mjeseca ustaške vlasti donosi se *Odredba o sastavu i djelovanju Ustaškog pokreta*, kojom ustaška organizacija i formalno postaje ustaški pokret organiziran u tri grane: političko-organizacijsku, Ustašku vojniciu i Ustašku nadzornu službu (UNS).⁶¹⁹ Prema Odred-

⁶¹⁵ *Hrvatski tjednik*, god. III., br. 19., Virovitica, 12. svibnja 1941., 3., tekst: „Svečana komemoracija mučenika ustaše Begovića“.

⁶¹⁶ *Hrvatski tjednik*, god. III., br. 20., Virovitica, 24. svibnja 1941., 3., tekst: „Ustaška skupština“.

⁶¹⁷ *Hrvatski tjednik*, god. III., br. 21.-22., Virovitica, 31. svibnja 1941., 2. i 5., tekst: „Poglavnik govori... Velika ustaška skupština u Virovitici“; „Izaslanik Poglavnikov g. Domagoj Ružičić govori Ustaška revolucija nije još svršena“; „Imenovanje časništva Ustaškog Logora u Virovitici“. Tabornik općine Špišić Bukovica Martin Aregović, a pobočnik Ivan Drvenkar, u Suhopolju je tabornik Miško Fet, a pobočnik Stjepan Šalabok, tabornik općine Pivnica je Josip Banović, pobočnik Ilija Prša, u općini Cabuna tabornik je Marko Đurović, a pobočnik Mirko Grgesin, u općini Luka tabornik je Blaž Mandić, a pobočnik Franjo Kelner, u Gradini je tabornik Marko Šantić, a pobočnik Tomo Peić, tabornik grada Virovitica je Dragutin Ljubić.

⁶¹⁸ *Hrvatski tjednik*, god. III., br. 25., Virovitica, 21. lipnja 1941., 3., tekst: „Sastanak župskog vijeća Hrv. Junaka u Virovitici“.

⁶¹⁹ *Hrvatske Novine*, br. 21, 28. 6. 1941., tekst: „Odredba o sastavu i djelovanju Ustaškoga pokreta“, 1.-2.; MACUT, 40.

bi ustaški pomladak postaje dio Ustaške vojnice koji se dijeli na tri dobne skupine: od 7 do 11 godina, od 11 do 15 godina i od 15 do 18 godina. U vojno-radnoj službi obvezno je sudjelovanje svih omladinaca starijih od 19 godina ukoliko se nisu uključili u djelatne ustaške bojne, odnosno vojne postrojbe, a radna služba je obvezna za sve stanovnike NDH-a.⁶²⁰

Poglavnik Ante Pavelić je u jednoj od prvih zakonskih odredbi u srpnju 1941. odredio da sva hrvatska mladost mora proći kroz hrvatsku radnu službu (omladinske radne akcije) svome narodu. Povjerenik za radnu službu u Virovitici Hrvoje Zadrović odmah je pristupio poslu, pronašao radilišta za omladinsku radnu snagu i odredio tempo izvođenja radova. Za virovitičke omladince, srednjoškolce i sveučilištarce određen je dvorac u Cabuni i propali sanatorij u Voćinu. Za početak u Virovitici je već 24. i 25. lipnja predviđeno uređivanje tamošnjeg Hrvatskog doma, njegova unutrašnjost i okoliš.⁶²¹

U srpnju je održan savezni tabor „Hrvatskih Junaka“ u Ozlju. Prije toga u Zagrebu je 29. lipnja na proslavi „Junačkog dana“ sudjelovao i Hrvatski Junak iz Virovitice svojom predstavom „Borba Hrvata“. Na saveznom taboru u Ozlju vodstvo tabora činili su: vođa tabora dr. Miljenko Andrijašević, zapovjednik tabora Josip Odicki i voditelj gimnastike, prof. Ladenhauer. Zapovjednik Hrvatskog Junaka Virovitica na taboru u Ozlju je Viktor Kos, koji je ujedno i zapovjednik I. voda i stjegovođa, II. vodnik je Kovačić iz Bjelovara, predavač je prof. Ignjac Kolak iz Brčkog, a stjegovođa i drugi predavač Pavlek iz Karlovca. U taboru se uređuje i list „*Taboraš*“ u kojem izlaze sve najnovije vijesti i dosta humorističnih priloga.⁶²²

Početak srpnja 1941. pri gušenju pobune u Istočnoj Hercegovini poginuo je u obrani hrvatskog muslimanskog stanovništva kao ustaša Antun Podgorelec, ujak Josipa Begovića-*atentatora*. On se prije toga u veljači 1941. zaposlio u Glavnoj električnoj centrali u Zagrebu, do dolaska ustaša u travnju 1941. kojima se odmah priključio. Poslan je u Istočnu Hercegovinu na čelu s Mijom Babićem gušiti tamošnji četnički ustanak i s njim i poginuo u Berkovićima 3. srpnja 1941.⁶²³ Tako je završio posljednji preživjeli iz tzv. pokušaja atentata na kralja Aleksandra Karađorđevića u prosincu 1933.

Nakon što su ustaše odlučili organizacijski se oblikovati i djelovati kao ustaški pokret, odlučeno je osnovati i Ustašku mladež kao organizaciju cjelokupne hrvatske omladine od 7 do 18 i više godina u četiri grane: 1. Ustaška uzdanica od 7 do 11 godina (muški i ženski); 2. Ustaški junaci od 11 do 15 godina (muški i ženski) u okviru građanskih škola i niže gimnazije;

⁶²⁰ *Hrvatski Narod*, (Zagreb), 24. 6. 1941., tekst: „Odredba o sastavu i djelovanju Ustaškog pokreta“, MACUT, 40.

⁶²¹ *Hrvatski tjednik*, god. III., br. 26., Virovitica, 28. lipnja 1941., 2., tekst: „Naši đaci u radnoj službi naroda“ i „Radna služba mladeži već je započela. Radovi oko Hrvatskog doma“.

⁶²² *Hrvatski tjednik*, god. III., br. 27., Virovitica, 5. srpnja 1941., 3., tekst: „Savezni tabor „Hrvatskih Junaka“ u Ozlju“. Do sada nije pronađen ni jedan primjerak navedenog lista *Taboraš*.

⁶²³ *Hrvatski tjednik*, god. III., br. 28., Virovitica, 12. srpnja 1941., 1., tekst: „Antun Podgorelec“.

3. Ustaška Starčevićeva mladež od 15 do 18 godina (muški i ženski) i 4. sveučilištarci i sveučilištarke. Pri tome je jako važno istaći organiziranje cjelokupne hrvatske muške i ženske mladeži i to kao sastavnog dijela Ustaškog pokreta.⁶²⁴ Konačan završetak svih posebnih dotadašnjih omladinskih organizacija i grupa je njihovo cjelokupno ukidanje i uključivanje njihovog članstva u tijela i organizacije Ustaške mladeži.⁶²⁵ Time je završen proces uključivanja cjelokupne omladine u Ustašku mladež i preko nje u Ustaški pokret. U svim krajevima taj proces neće biti završen brzo i istovjetno, ali većina tog procesa biti će završena do kraja 1941.

Viroviticu su 3. kolovoza posjetili nekadašnji uzorni djelatnik i predvodnik Hrvatskog Junaka, a sada zapovjednik Ustaškog Junaka Ante Jakaša, zapovjednik Ustaške radne službe Jure Haraminčić i zamjenik upravnog zapovjednika Ustaške mladeži Zdenko Blažeković. U kratko vrijeme pri prolazu kroz Viroviticu sastali su se s predstavnicima virovitičkog Hrvatskog Junaka radi dogovora o njegovu prijelazu u „sveopću organizaciju hrvatske mladosti – Ustašku mladež“. Omladinci su za to vrijeme kao članovi Hrvatskog Junaka na radu u radnoj službi radnog logora u Cabuni, gdje preuređuju i obnavljaju dvorac. Tamo su 1. kolovoza izdali i 1. broj svoga lista „*Taboraš*“. Istodobno je dosadašnji logornik Franjo Bakić otišao na novu dužnost zapovjednika vojne postrojbe, a na mjestu logornika zamijenio ga je „stari ustaša“ Dragan Jakovljević, dok virovitički ustaški tabornik Drago Ljubić odaje počast i priznanje poginulom ustaši Mirku Tarli.⁶²⁶

Navodno je „cjelokupna organizacija bivše Hrvatske seljačke stranke za grad Viroviticu pristupila 13. kolovoza 1941. u Ustaški hrvatski oslobodilački pokret, što govori i o članstvu HSS-a i razlikama unutar njega, gdje su, posebno npr. na području Virovitice njeni članovi za samostalnu hrvatsku državi pa im je taj čin i lakši i brži. Budući da u tekstu nema ni jednog imena potpisnika pristupnice, nije moguće ni govoriti o masovnosti tog pristupanja, ali ni odbijanja.⁶²⁷

⁶²⁴ *Hrvatski Narod*, (Zagreb), br. 152., 16. 7. 1941., tekst: „Zakonska odredba o djelovanju Ustaške mladeži“, 5.; MACUT, 44. Upravno zapovjedništvo Ustaške mladeži čine: upravni zapovjednik koji je pod izravnim zapovjedništvom Poglavnika i ima dva zamjenika: jednoga za mušku, a jednoga za žensku mladež. Na čelu odjelnih grana su odjelni upravitelji, također posebno za mušku i žensku mladež. U organizaciju Ustaške mladeži uključuje se dosadašnje Zapovjedništvo za vojnu obuku i radnu službu mladosti. Na području župa, gradova i sela biti će stožeri, logori i tabori na čelu kojih će biti stožernici, logornici i tabornici, što je zapravo isti vojni tip organizacije kao i ustaša.

⁶²⁵ *Hrvatski Narod*, (Zagreb), br. 149., 13. 7. 1941., tekst: „Cjelokupna hrvatska mladež organizira se u ‘Ustašku mladež’, str. 5.; MACUT, 44.

⁶²⁶ *Hrvatski tjednik*, god. III., br. 32., Virovitica, 9. kolovoza 1941., 3., tekst: rubrika: Domaće vijesti, tekst: „Ustaški dužnosnici pohodili Viroviticu“; „Naša mladež u radnom logoru; rubrika: Ustaški tabor, tekst: „Hrvatski Ustaški Tabor – Virovitica“; „Promjena u Ustaškom logoru“.

⁶²⁷ *Hrvatski tjednik*, god. III., br. 33., Virovitica, 15. kolovoza 1941., 2., tekst: „Organizacija bivše HSS za grad Viroviticu pristupa Ustaškom pokretu“.

Pristupanje članova Hrvatskog Junaka i drugih omladinskih organizacija i grupa u Virovitici kasnilo je u odnosu na Zagreb i neke druge krajeve NDH-a. Iz do sada dostupnih izvora teško je pouzdano tvrditi koji su razlozi bili za to, ali kada je taj proces počeo on će dosta brzo i završiti. Prema Hrvatskom tjedniku od 30. kolovoza 1941., poglavnikovom odredbom uređeno je da se *sva* ženska mladež od 7 do 18 godina organizira u „Žensku Ustašku Mladež“ koju čine tri grupe: Uzdanica: 7 – 11 godina; Junakinje, mladež 11 – 15 godina i Starčevićeva omladina 15 – 18 godina. Radi toga je u Virovitici boravilo Zapovjedništvo Ustaške mladeži iz Zagreba s prof. Helom Tišljarić i studenticom prava Zdenkom Lehner, koje su dale smjernice i napatke kako se ima voditi taj postupak. U Virovitici će upisi u državnu organizaciju ženske Ustaške mladeži biti 1. rujna u zgradi gimnazije od 8 do 12 i od 15 do 19 sati.⁶²⁸ Budući da je Poglavnikovom odredbom ozakonjeno da *sva* mladež ima biti organizirana u „Ustašku Mladež“, te i *sva* mladež Hrvatskog Junaka ima prijeći u Ustašku mladež. Zato je 28. kolovoza održana zaključna sjednica Hrvatskog Junaka iz Virovitice na kojoj je odlučeno da svi njegovi članovi prelaze u Ustašku mladež, kao i to da *sva* imovina župe Hrvatskog Junaka pripada Logoru Ustaške mladeži, a stijega Taboru Ustaške mladeži u Virovitici. Upisi u Ustašku mladež vršit će se od 1. do 3. rujna od 14 do 18 sati za sve muške od 7 do 21 godine.⁶²⁹

Nekoliko dana poslije toga, 7. rujna 1941. u Virovitici je održana velika priredba Ustaške mladeži na kojoj su sudjelovali članovi muške i ženske Uzdanice, Ustaških Junaka i Ustaških Junakinja, ženska i muška Starčevićeva mladež i Starčevićeva mladež iz Suhopolja. Priredba je trajala cijeli dan, a završila je svečanim mimohodom svih sudionika Ustaške mladeži.⁶³⁰

Zapovjednica ženske Starčevićeve mladeži za cijeli NDH, Vera Stipetić prigodom svog boravka u Virovitici prema „Odredbi o djelovanju Ustaške mladeži“ od 12 srpnja 1941. imenovala je Zoru Stepinac za logornicu ženske Ustaške mladeži za kotar Virovitica.⁶³¹ Imenovane su i ostale dužnosnice ženske Ustaške mladeži, osim taborskih dužnosnica koje nisu još imenovane. Kasnije je određen i logornik muške Ustaške mladeži Mihovil Petračić, a za tabornika Ustaške mladeži Martin Balić. Imenovani su i ostali dužnosnici Ustaške mladeži kotara i grada

⁶²⁸ *Hrvatski tjednik*, god. III., br. 35., Virovitica, 30. kolovoza 1941., 2., tekst: „Ustaški odgoj hrvatske ženske omladine. Upis ženske mladeži u Ustašku mladež“.

⁶²⁹ *Hrvatski tjednik*, god. III., br. 35., Virovitica, 30. kolovoza 1941., 3., rubrika: Domaće vijesti: tekst: „Prijelaz članstva „Hrvatskog Junaka“ u „Ustašku mladež“ i „Upis muške mladeži u „Ustašku mladež““.

⁶³⁰ *Hrvatski tjednik*, god. III., br. 37., Virovitica, 13. rujna 1941., 3., tekst: „Priredba Ustaške mladeži u Virovitici“.

⁶³¹ *Hrvatski tjednik*, god. III., br. 35., Virovitica, 30. kolovoza 1941., 3., rubrika: Domaće vijesti: tekst: „Imenovanje logornika Ustaške mladeži u Virovitici“.

Virovitice.⁶³² Ranije formiranje ženske Ustaške mladeži bilo je moguće i zato što je u Hrvatskom Junaku bilo relativno malo tih sudionika, a moguće je bilo i manje otpora prema stvaranju ženske Ustaške mladeži i pristupanju Junakinja toj novoosnovanoj organizaciji. Osim toga muški pripadnici bili su već u nekim vojnim postrojbama, a i administrativni postupci tamo su bili sporiji.

Prvi rojnički tečaj ženske i muške Ustaške mladeži u Suhopolju trajao je od 6. do 16. studenoga 1941., a uspješno su ga završila 42 člana. Tom je prilikom načelnik općine Suhoplje Fett predao posebne prostorije ženskom i muškom taboru Ustaške mladeži u Suhopolju.⁶³³ I ženska Ustaška mladež održala je svoju svečanu akademiju 6. prosinca 1941. u Hrvatskom domu u Virovitici, a svoja su umjetnička umijeća i dosege iskazale i Uzdance i Junakinje te ženska Starčevićeva mladež. Sve je glazbene izvedbe na glasoviru pratila tabornica Zora Zemljak.⁶³⁴

Nakon što su padom Kraljevine Jugoslavije ustaše došli na vlast trebalo im je vremena da se snađu i organiziraju prvo redove svoje organizacije i pretvore je u pokret, a potom i ostale poluge vlasti, među kojima je jedna od prvih i glavnih bila omladina, njen daljnji rad i organizacija. Zato su poslije sređivanja vlastitih redova i krenuli u organizaciju omladine stvarajući od različitih, često i suprotstavljenih grupa jedinstvenu ustašku i državnu mladež.

⁶³² *Hrvatski tjednik*, god. III., br. 40., Virovitica, 4. kolovoza (vjerojatno pogreška, treba 4. listopada) 1941., 2.-3., tekst: „Imenovani dužnosnici ustaške mladeži u Virovitici“. Zapovjednica Starčevićeva mladeži je Antonija Svoren; ustaških Junakinja: Adela Pastor; ustaške Uzdance: Katica Langer. Odjelne upraviteljice su: za duhovni odgoj: Štefanija Bakarić; za tjelovježbu: Melanija Lazić; za promidžbu: Cecilija Brzac; za društveno gospodarsku brigu: Zora Zemljak; za umijeće: Nevenka Čulig; za kućanstvo: Marija Zdjelar. Zapovjednik muške Starčevićeva mladeži je Alojzije Stepinac; ustaških Junaka: Boris Degoricia; ustaške Uzdance: Marin Grkčević i radne službe: Ivan Tumbas. Odjelni upravitelji su za vojničku prednaobrazbu: Gustav Kelelemen, a mijenja ga: J. Župan; za tjelovježbu: Josip Odicki mlađi; za promidžbu: dr. Milan Badovinac; za zdravstvo: dr. Mijo Kolibaš; za društveno gospodarsku brigu: Josip Kauf; za duhovni odgoj dužnosnik nije imenovan, a do imenovanja dužnost obavlja ing. Franjo Kreč; za umijeće nije imenovan dužnosnik, a do imenovanja dužnost obavlja Vladimir Vujnović; za radnu službu: Mirko Bezić. Tabornik Starčevićeva mladeži u Virovitici je Antun Odicki; ustaškog Junaka: Josip Grčić; ustaške Uzdance: Albert Paloš i radne službe: Hrvoje Zadrović. Odjelni upravitelji su: za duhovni odgoj Stjepan Zdjelar; za tjelovježbu do imenovanja dužnosnika logorni upravitelj; za promidžbu: dr. Živko Vukasović; za zdravstvo: dr. Mijo Kolibaš i za društveno gospodarsku brigu: Franjo Vargović; do povratka iz zarobljeništva zamjenjuje ga Mirko Bezić; za umijeće do imenovanja dužnosnika dužnost obavlja Ivan Čulig; za vojničku prednaobrazbu do imenovanja dužnosnika dužnost obavlja Nikola Pereković, a za pripomoć u radu logornik je postavio pobočnika: Josipa Svorena.

⁶³³ *Hrvatski tjednik*, god. III., br. 49., Virovitica, 6. prosinca 1941., 2., tekst: „Rojnički tečaj muške i ženske mladeži u Suhopolju“.

⁶³⁴ *Hrvatski tjednik*, god. III., br. 50., Virovitica, 13. prosinca 1941., str. 2., tekst: „Akademija ženske ustaške mladeži“.

NDH u svibnju 1941. osniva ustaše i organizira stvaranje ustaškog pokreta na svim područjima zemlje preko ustaških stožera i njemu podređenih vojnih formacija na teritorijalnom principu. Civilna se vlast u to vrijeme djelomično reformira, ali većim dijelom ostaje kao nasljeđe Banovine Hrvatske. Tijekom travnja i do polovice svibnja razna omladina „šetala se“ Zagrebom, defilirajući u raznim prilikama i pred raznim ustaškim i novopečenim državnim dostojanstvenicima. Kako i koliko god se tražila omladina, slično je bilo i s vladajućima, posebno ustašama. Stoga se taj prvi mjesec može nazvati „vremenom traženja“ načina i oblika rada i organizacije cjelokupne vlasti u NDH-u, pa tako i omladine i ustaša. U tom vremenu prvo je u drugoj polovici travnja 1941. osnovan Ustaški sveučilišni stožer sa zadatkom buduće organizacije omladine. Već u prvoj polovici travnja određuje se da sva nezaposlena omladina od 15 do 18 godina mora proći vojnu obuku ili radnu službu u trajanju do 4 mjeseca. Za radnu službu bila je obvezna sva omladina te dobi. Za to vrijeme virovitička omladina je s ostalim građanstvom odavala komemoraciju svom nekadašnjem omladincu Josipu Begoviću-*atentatoru*, likvidiranom 1934.

U drugoj polovici svibnja u Virovitici se organizira Ustaški pokret i njegova vlast. Dodašnji slijed u drugim dijelovima NDH-a značio je da slijedi organizacija omladine koju nadzire Ustaški pokret s terena, ali i iz središnjice u Zagrebu. No taj će proces u Virovitici biti nešto sporiji nego drugdje. Priznanje koje je Hrvatskom Junaku iz Virovitice dao vojskovođa Slavko Kvaternik govori o pozitivnoj ulozi koju su članovi te organizacije mogli imati u rušenju vlasti Kraljevine Jugoslavije i uspostavi NDH-a, iako za sada za to nemamo konkretne i dokumentirane potvrde, osim tih novinskih napisa. Prvi sastanak Hrvatskog Junaka održan je tek 15. lipnja 1941. kada je određeno da organizacija nastavi sa svojim radom.

Konačna organizacija Ustaškog pokreta krajem lipnja, kao organizacije koju čine tri grane: političko-organizacijska, Ustaška vojnica i Ustaška radna služba, odredit će mjesto omladine u Ustaškoj vojnici i time usmjeriti daljnja rješavanja pitanja njene organizacije.

No omladina je u srpnju dobila mogućnost vlastitog ostvarivanja na jednom sasvim drugom mjestu, kao dio „hrvatske radne službe svome narodu“. Radi se o jednoj vrsti, kasnije poznatih u socijalističkoj Jugoslaviji, omladinskih radnih akcija. Virovitički su omladinci i prije te odredbe krajem lipnja uređivali Hrvatski dom u Virovitici, a kao njihove nove radne akcije određeni su dvorac u Cabuni i zapušteni sanatorij u Voćinu. Posljednja akcija članova župe Hrvatskog Junaka iz Virovitice bio je svesavezni skup svih organizacija u Ozlju u srpnju 1941. I dok se u drugim dijelovima NDH-a i mjestima omladina već uključila u jedinstvenu Ustašku mladež, virovitički omladinci sa svojim Hrvatskim Junakom defiliraju kroz NDH, ističući svoju posebnost. Ali, već početkom kolovoza sve pripadnice ženskog Hrvatskog Junaka prelaze u žensku Ustašku mladež, a krajem kolovoza muški ulaze u mušku Ustašku mladež. Osnovno obilježje i ženske i muške Ustaške mladeži jest uključivanje ne samo svih pripadnica i pripadnika Hrvatskog Junaka, nego i cjelokupne omladine. Sve ostale potrebne aktivnosti,

rad i djelovanje Ustaška mladež s prostora Virovitice obaviti će do kraja 1941. i tako se s malim zakašnjenjem potpuno priključiti Ustaškom pokretu kao njenu predvodniku. Ustaški pokret i NDH tako ostvaruju ono što su cijelo vrijeme između dva svjetska rata pokušavale, ali nisu uspijevale razne državne i stranačke organizacije Kraljevine SHS/ Jugoslavije, a to je okupiti cjelokupnu omladinu u jednu organizaciju i pod svojim nadzorom. Na ruku im je išla, prije svega, ratna situacija, ali i borba za toliko željenu i očekivanu samostalnu hrvatsku državu. Ustaška mladež okuplja svu omladinu na prostoru NDH-a kako bi kroz nju ostvarila glavne ciljeve i zadatke ustaškog pokreta i NDH-a.

5. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA: OD DEMOKRATSKIH, DRAGOVOLJNIH I SLOBODNIH STRANAČKIH OMLADINSKIH GRUPA I ORGANIZACIJA DO OBVEZNE USTAŠKE MLADEŽI

Hrvatska nacionalna omladina nastaje početkom 1920-ih ponajprije radi obrane hrvatskih političara, borbe za hrvatske nacionalne interese i kao obrana od već postojećih nasilnih i osvajačkih jugoslavenskih i srpskih omladinskih organizacija: ORJUNA-e i SRNAO-e. Dok je hrvatska omladina u početnoj fazi dio I. Hrvatskog bloka, ipak je ona u toj prvoj fazi primarno oslonjena na HRSS/HSS. No na terenu to nije svuda isto. Takav je slučaj u Virovitici, gdje Hrvatsku nacionalnu omladinu – HANAO vodi tamošnji tajnik HSP-a Oskar Singer, pa je HANAO tamo od početka oslonjena na HSP.

Raspad među hrvatskim nacionalnim omladincima nastaje vrlo rano, npr. u Zagrebu već 1923. No potpuna propast HANAO-a događa se 1925. ulaskom HRSS/HSS-a u vladu i kada im omladina više nije potrebna, dapače s idejama koje zastupa smeta im, pa ih se potpuno odriču. Iako pri HSS-u ostaje dio omladinaca, većina se njih okreće prema HSP-u, Hrvatskoj zajednici i HFSS-u. U tom vremenu, od 1926. do 1929. poseban uzlet i procvat doživljava Hrvatska pravaška republikanska omladina i to se doba može zvati „*zlatnim dobom*“ HPRO-a. U tom se periodu stvaraju muška i ženska loza omladine te radnička, građanska i seljačka loza, a osnivaju se brojne podružnice, prije svega, diljem Savske banovine.

Kao i u središnjici u Zagrebu HPRO doživljava svoje *zlatno doba* i u Virovitici. I tamo se osnivaju muška i ženska loza omladine te radnička, građanska i seljačka loza i podružnice u Suhopolju, Podravskoj Slatini, Pitomači, Gradini, Podravskom Kloštru i Lukaču. Po raznolikosti omladinskih struktura koje se osnivaju, virovitička HPRO je tada u vrhu među tim organizacijama u Savskoj banovini i hrvatskim zemljama, a u to vrijeme jednu od najznačajnijih uloga za tu organizaciju ima brat Oskara Singera, Vlado Singer. Veliko značenje tada, a kasnije kao žrtve imaju i Josip Begović-*atentator* i njegov ujak Antun Podgorelec.

Uvođenjem šestosiječanjske diktature zabranjen je rad svih organizacija i ustanova s hrvatskim imenom, osobito protumonarhistički organizirane omladine, pa tako i rad HPRO-a.

Čini se da je HPRO već prije šestosiječanjske diktature postupno i djelomično prelazio na ilegalni rad, pa im je sada taj prijelaz bio relativno lakši, bolji i uspješniji nego drugim omladinskim organizacijama. Taj je rad u prvom dijelu obilježen djelovanjem kroz postojeća dopuštena kulturna društva, ali i osnivanjem novih podružnica i društava. Vlado Singer će u Virovitici tu priliku vidjeti tijekom svoga progonstva 1932. kroz osnivanje podružnice HKD-a „Napredak“ u kojoj će biti i prvi tajnik. On je već imao dosta iskustva s ilegalnim radom kroz legalne ustanove i društva, jer je i sam u Zagrebu sudjelovao u stvaranju nekoliko njih. Dio hrvatske omladine u Virovitici svoje je djelovanje nastavio kroz već postojeći HPD „Rodoljub“ i Tamburaško pjevačko društvo „Mladost“, ali se najveći dio omladine pasivizirao, posebno poslije tragičnog završetka Josipa Begovića-*atentatora*, zatočeništva Podgorelca i Singerova bijega u emigraciju. Drugim dijelom tome je razlog velika represija i progoni od strane represivnih organa šestosiječanjskog režima. S druge strane, u prvoj polovici 1930-ih osnivaju se režimske omladinske organizacije kao „Mlada Jugoslavija“ i Jugoslavenski Sokol koje pokušavaju u svoje redove uključiti cjelokupnu omladinu, ali iako od režima podržavane i pomagane, zbog slabe baze u ljudstvu (uglavnom srpsko stanovništvo) ostale su gotovo izolirane. Slično je i s raznim udruženjima četnika koji su bili od režima naoružane poluvojne organizacije i koji su često stvarali i izazivali neredne loše i za samu vlast.

U ovom periodu je vrijeme ilegalnih grupnih i pojedinačnih akcija najznačajnijih predstavnika bivšeg virovitičkog HPRO-a: Vlade Singera, Josipa Begovića-*atentatora* i Antuna Podgorelca. Singer već krajem 1932. bježi iz Virovitice u Zagreb u ilegalu. Tamo mu se u njegovu grupu pridružuje Josip Begović-*atentator* kao suradnik. Singer u ožujku i travnju sudjeluje u izdavanju glasila *Naša gruda* i letka „*Hrvatski narode!*“ Zbog tih aktivnosti Singer mora bježati iz svoga ilegalnog boravišta u Zagrebu te se tijekom svibnja i početkom lipnja krije po Zagrebu, da bi 10. lipnja 1933. odlučio, vjerojatno u vezi s ustaškom emigracijom, pobjeći u emigraciju u Austriju.

Tamo u Austriji Singer, za sada se sigurno zna, radi na dva punkta: u Beču i Klagenfurtu. Na punkt u Klagenfurtu kao veza i kurir dolazi mu školski kolega i suradnik Josip Begović-*atentator*. Begović dolazi u Klagenfurt u četiri navrata. Pri tome se pouzdano zna da preuzima ustašku promidžbenu literaturu, prije svega novine i letke, a rjeđe knjige. Prijenos eksplozivnih sredstava, oružja i municije nije za sada dokumentiran, ali je i to moguće. U tom vremenu i Josip Begović-*atentator* pred Vladom Singerom u Klagenfurtu daje ustašku prisegu.

Jedna od najznačajnijih akcija Singera i Begovića, kojima se kasnije pridružio i Begovićev ujak Antun Podgorelec i izvođač Petar Oreb, a može se označiti kao primjer individualnog terorizma, jest atentat na kralja Aleksandra Karađorđevića u prosincu 1933. u Zagrebu. Njihov neuspjeh je bio potpun; Begović, Podgorelec i Oreb su uhićeni i osuđeni od Državnog suda za zaštitu države na smrt, a pomilovan je na doživotnu robiju jedino Antun Podgorelec. I Singer je u ožujku 1934. uhićen u Austriji i osuđen na šest mjeseci zatvora. Sustav države/a tako je pobijedio međunarodni individualni terorizam.

U drugoj polovici 1930-ih Jugoslavenska radikalna zajednica će pokušati sa stvaranjem i širenjem svoje omladine, ali i oni će ostati u granicama ostvarenja Mlade Jugoslavije i Jugoslavenskog Sokola. U tom se periodu, ali ne samo kao omladinska organizacija, pojavljuju ilegalni poluvojni odredi Hrvatske seljačke zaštite (na selu) i Hrvatske građanske zaštite u (gradu) pod vodstvom i dalje nelegalnog HSS-a. Njihovi sukobi s režimskim represivnim snagama, prije svega žandarmerijom završavaju i sa smrtnim posljedicama. No represija ne uspijeva zastaviti borbu za oslobođenje od šestosiječanjskog režima koji od 1938. sve više popušta dijelom i zbog promjene međunarodnih prilika i okolnosti.

Demokratizacija u Kraljevini Jugoslaviji i znatnije popuštanje represije počinje 1938. Oživljavaju hrvatske nacionalne omladinske organizacije, od onih stranačkih do onih vezanih uz Katoličku Crkvu i katolike – omladince. Omladina se u Virovitici prvo organizira kroz „Bratstvo Mladost“, a od kraja 1939. počinje djelovanje preko Hrvatskog Junaka, omladinske organizacije pod vodstvom HSS-a. Hrvatski će se Junak u Virovitici u nešto više od dvije godine razviti u jedan od najjačih župnih ogranaka te organizacije i po svome izgledu i snazi dostići razinu HPRO-a prije šestosiječnajske diktature, iako je dojam da je tadašnji Hrvatski Junak oslonjen u radu na HSS.

Dolazak na vlast ustaša i nastanak NDH-a u prvoj fazi neće djelovati na Hrvatskog Junaka u Virovitici. Organizacija će još u srpnju 1941. imati „savezni tabor“ u Ozlju za organizacije Hrvatskog Junaka s cijelog područja NDH-a. No ustaške vlasti već u svibnju 1941. osnivaju vojnu obuku i radnu službu koju mora proći sva omladina za potrebe svoga naroda. Tako Poglavnik osniva „radnu službu“ za omladinu, a prve „omladinske radne akcije“ koje će u Virovitici odmah početi raditi su u Virovitici, Cabuni i Voćinu. Ipak prijelaz Hrvatskog Junaka u Ustašku mladež kao dio Ustaškog pokreta bit će u Virovitici nešto sporiji nego u Zagrebu i nekim drugim dijelovima NDH-a. No budući da su omladinci nužno potrebni Ustaškom pokretu i državi, konačno krajem kolovoza i početkom rujna 1941. i omladina Hrvatskog Junaka iz Virovitice u potpunosti prelazi u Ustašku mladež.

Već početkom kolovoza od članica Hrvatskog Junaka osniva se ženska Ustaška mladež, a krajem istoga mjeseca od članova muškog Hrvatskog Junaka muška Ustaška mladež. No nova omladinska organizacija ide i dalje i šire, ona pod svoje okrilje i djelovanje okuplja svu mladež do 21 godine. I to ne samo dragovoljno kao do tada, nego obvezatno. Time Ustaški pokret i NDH djeluju na cjelokupnu mladež za svoje zadatke i ciljeve. Ustaška mladež će tečajeve, obveze i zadatke sa zakašnjenjem odraditi i provesti do kraja 1941. i već tada postati izvor ne samo jake omladine, nego i vojske za toliko nužnu obranu NDH-a. Tako hrvatska nacionalna omladina i na virovitičkom području od dragovoljnih i najčešće stranački slabo povezanih omladinskih organizacija i skupina, preko zabrana od vlasti i njihovog ilegalnog djelovanja, pa i terorizma, oživljavanje kroz „Bratstvo Mladost“ i Hrvatskog Junaka, postaje dio sveukupne, cjelovite i jedinstveno organizirane obvezne Ustaške mladeži.

SUMMARY

Abstract: The paper deals with the emergence of Croatian youth in Virovitica in the 1920s, the further development of those years, the revolutionary action to establish the 6 January dictatorship and the fate of individuals through individual terrorist actions. After the short-term almost cessation of youth work in the country, the youth's work is first intensified through activities in illegal semi-military and paramilitary units of the Croatian Peasant and Civil Protection. With the creation of the Banovina of Croatia, Hrvatski Junak (eng. Croatia Hero) was founded, the most massive organization of Croatian national youth aged 7 to 21, which is under the influence and leadership of the Croatian Peasant Party. With the creation of the Independent State of Croatia, the Hrvatski Junak (eng. Croatian Hero) in a short time, until September 1941, completely approached the Ustasha youth. The new state is trying to gather the entire youth from 7 to 21 years of age in the Ustasha youth, which will succeed administratively. In all periods, the youth represented the fighting parts of the parties or the state and was most often a kind of paramilitary, semi-military organization.

Keywords: youth, Croatian national youth, Croatian right-wing republican youth, Hrvatski Junak (eng. Croatian Hero), Ustasha youth